Jul paa Bornholm

Scannet 2016 af Jesper Vang Hansen

JUL PAA BORNHOLM

1983

COLBERGS BOGHANDEL A/S . RØNNE

OMSLAG:
OLUF HØST:
JULENAT . MALERI
Tilhører Arne Madsen . Foto: B. Ilsted-Bech

REDIGERET AF FREDE KJØLLER

TRYK: HAKON HOLM ApS . RØNNE

ISBN 87-7006-101-1

Sommer et sted mellem Gudhjem og Svaneke

Her dufter stenene
af varme
klipper så runde
og bløde at se til
som var de gjort af noget andet.

Sidder på duftende sten
i varmen
saft fra en røget sild
friskt rugbrød
imellem fingrene
og i munden
en blød stærk smag
som af øen
der er gjort af noget andet.

Her dufter stenene
af varme
sommeren toppede forleden
hælder ganske lidt nedad
mod det der er gjort af noget andet.

Grethe Solhverv Rasmussen.

Maler... ja men først og fremmest menneske

Oluf Høst blev født den 18. marts 1984 for 100 år siden, og Bøggilds årlige kunstnerportræt er viet ham, idet han fremdrager menneskelige træk, der lå til grund for Høsts malerliv, og til slut skildrer han meget personligt den syge malers 80 års fødselsdag og sidste stund i hjemmet Norresân i Gudhjem.

Illustrationerne er reproduceret efter breve fra Oluf Høst til mennesker på Bornholm og ovre.

Oluf Høst var et vågent menneske og rar at sidde sammen med. Han spiste *saltgrøner fisk* hos sandemand Tranberg den middag, da han henimod aften skulle med flyveren til København for at hænge sine Orion-billeder op på Den Frie.

Det var sidste gang. Da han var tilbage i Gudhjem to dage efter, sagde han, at alt det kunne han godt undvære nu. Af mange grunde. Kunstpolitiske måske især.

ARBEJDSDAGE MED LANDKENDING

Høst havde været ved damperen sidst på formiddagen, for at følge billederne på vej. På tilbagevejen stod sandemanden, den skælm, foran sit hus og udmalede blinkende, hvad han skulle have til middag den dag. Og så gik Høst selvfølgelig med ind, for sådan gjorde han, når han vejrede lugt af saltstegt fra fortrolige menneskers åbentstående køkkenvindue. Men han var en kær gæst, der blev i godt humør af fiskernes jævne spiser. Han fik landkending, når lugten af den slags krøb ham i næsen, og bagefter satte han sig til at tegne gammeltidens sejlskibe på sandemandens nye trækpapir.

*

Det tør siges at være Høst hjemme, en af de tusinder af detaljer i dette trofaste malerliv, der levedes med kunstnerisk temperament og i interesseret respekt for de mennesker, han havde omkring sig.

Der kunne komme fine mennesker hos Høst i Norresân, livlige og spændende kunne de være, og kunsthandlerne kunne sværme om huset, før de dristede sig til at ringe på og smide sedler på bordet. Men Gudhjem-boerne var ikke imponerede. De fleste fiskede, nogle var håndværkere. Enkelte digtede, lavede keramik eller malede som Høst, men de fleste kun som eksotiske sommerfugle. Høst derimod blev og malede som en helårsbruger af stedets natur og liv.

SOM GAMMEL OG PRØVET SØMAND

Til hans 80 års fødselsdag samlede Bornholms Tidende notitser fra folk, der satte pris på Høst og hans gerninger. En anden af Gudhjems saltvandsfriske, den 83-årige kaptajn Ejnar Mikkelsen, sendte en hel lille artikel, der mindedes de to på en skonnert undervejs til Grønland:

»Det var en Fryd for mig som Sømand at se min Kunstnerven snuse til den saltmættede Brise for at nemme Morgendagens Vind og Vejr. Du fulgte Fartøjets lovbundne Bevægelser som en gammel og prøvet Sømand. Du skelede til Sejlføringen, som om du aldrig havde leflet for Kunsten eller gjort andet end at sejle på salten Vand, og Du spiste din Morgenbøf og drak din Snaps, som om Du aldrig havde oplevet Landjordens mere afdæmpede Livsvaner.«

Men Høst stod af i Island: Han overmandedes pludseligt af en uimodståelig længsel efter sin ø hjemme i Østersøen.

HJEMMEFØDINGENS ILDEBRANDSBILLEDER

Høst havde mødt sit Rubicon, men gik ikke over. Høst var hjemmefødingen, og dèr skilte han sig markant ud blandt malerne. Han var bornholmeren, der modsat Michael Ancher og Kristian Zahrtmann blev hjemme og drev en sonde i øens sjæl og tog dens sind og tilegnede sig farverne som noget andet og mere end det blot optiske. At male var for ham mindre en dialog med de ydre ting end med sit eget væsen.

Men hvad skal vi med hans ildebrande?

Det var farverne i det drama, som ild altid er. Det var også - og mest - den kendsgerning, at det altid er en tragedie, når der går ild i menneskers huse. Den historie ville han gerne fortælle. Som så mange andre.

At gå dybere i hans malerkunst fører vel ikke til videre, men det er at overse hans menneskelige rummelighed, når en kunsthistoriker nøjes med at gøre ham til »renlivet romantiker« (Dansk Kunst Historie, 5, p. 169-170, Politikens Forlag 1975). Høst nåede sandelig langt ud over havkanten. Bogstaveligt var

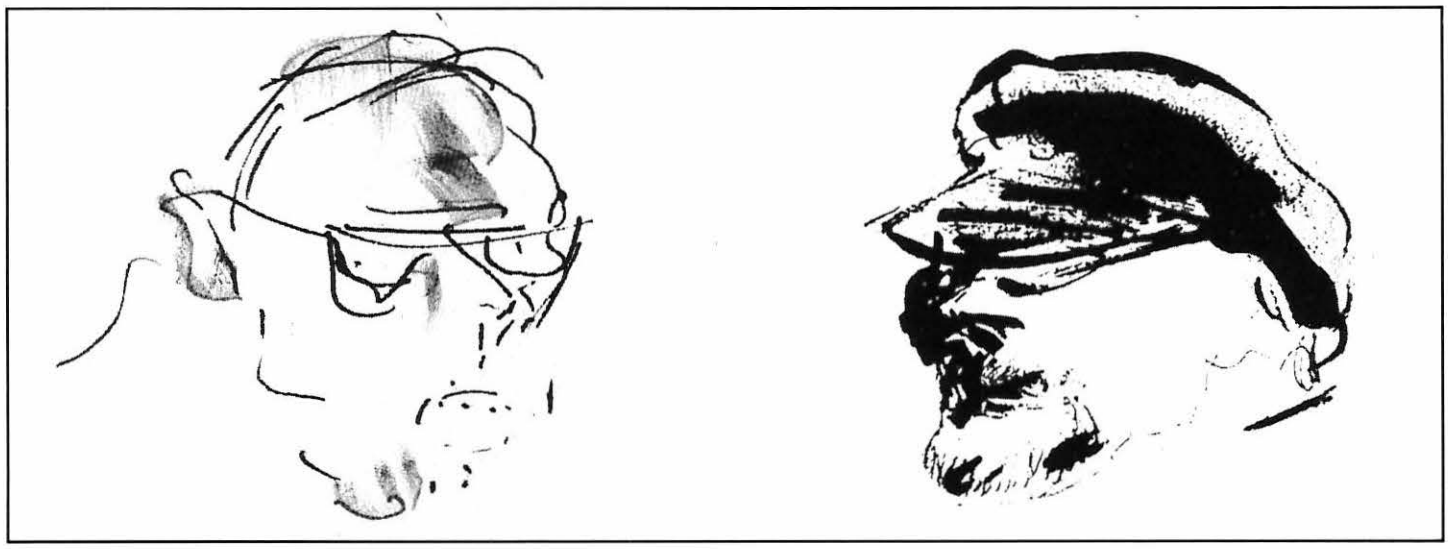

han ikke den store rejsende. Grænser sprængte han ikke desto mindre. Det var ikke hjemstavnsbilleder. Der var mere ekspressionist i ham. Han magtede det svære: At sende blikket ud over Bornholms blå horisont og hente hjem til det små, hvoraf kun det store kan gro.

SILDEKONERNE FIK VINGER

Er sildekonerne i røgeriet da ikke Gudhjem om noget? Det er først og fremmest fortællingen om menneskets situation i naturen. Det billede - som mange andre - sprænger klippevæggen ud til verden. Sildekonerne fik vinger, da Høst satte dem til lærredet. Og når han sagde, at hvis Chagall havde boet på Bornholm, ville han have malet Østerlars kirke på hovedet, mente han det meget alvorligt og ønskede selv, at han kunne finde på den slags. Men Chagall er uhåndterlig og umedgørlig og kan sætte syv fingre på en hånd uden at ængstes for dommen. Dèr var Høst for kysk, og det vidste han, men levede dog ustandseligt i længslen efter at mindske afstanden og give sine billeder *den* befrielse.

Men Chagall udsprang også af en stor, livfuld, jødisk familie, der lod de enkelte individer udvikle personlige særheder og originale påfund. Høst derimod var af et snævert øsamfund, der tegnede sin hverdag med mørkere farver. Og oveni dette opvokset i et embedshjem med en bornholmer på mødrene side og en jyde på fædrene.

DENNE JØDISKE KLOVN

Der skal ikke herske tvivl om, at Høst fik en rastløs kriblen i fingerspidserne, når han sad med Chagall-bøgerne og konstaterede, hvor festligt og helt i den glødende, vilde, fantaserende eventyrstil, Chagall slap fra at ophæve tyngdekraften og gribe andre dimensioner til at flyve højt over sin barndoms tage - eller lade et kærlighedspar slå sig til ro i en buket syrener i en vase, der ikke mindre svæver over et flodlandskab i sølvgråt måneskin.

Genialt - men igen som en af livets heldige - havde Høst fanget en ellers ligegyldig geografisk lighed mellem ham og den russisk-jødiske kunstner. Med følelsen af først og fremmest at være hjemme i den baltiske verden - fællesskabet med kulturerne i og omkring Østersøen (Gotland, Greifswald, Sct. Petersborg og gammelt dansk land på den svenske sokkel) - besnæredes han af, at Chagall var fra Vitebsk i Hviderusland, på samme breddegrad som Svaneke, fødebyen, og han skrev bl.a. om Chagall: »Denne jødiske klovn fra min egen breddegrad«.

Men beundringen erkendte også magtesløsheden, så han måtte betegne sig som den borgerlige slavesjæl, der måtte slide sig gennem hverdagen: »Mine billeder ligner mere, end at det synger i dem. Jeg har heller ikke som Chagall haft en onkel, der satte sig oppe på husets skorsten og spillede violin«.

Det er ikke kun smukt (og respektfuldt), det er også en bornholmers modige testamente.

TASKENSPILLERAGTIGE BETINGELSER

Høst stak ikke af for den sødme, der ligger i berømmelsen - men han var aldrig selvhøjtidelig. På sin indtagende facon gav han gerne rollen som den gamle sømand, for kunst er også attituder, myter og gevandter. Høst havde gave for at kokettere tilbørligt med rollerne og gik - nødigt, men dog gerne - ind på sådanne taskenspilleragtige betingelser og kunne holde til det, for hjerte og sind var altid på plads og ægte nok.

Der var drøjde i hans ord, og strøg og streg på billederne er anbragt med alvor. Dertil sivede en tillidsfuldhed besnærende fra hans åbne ansigt og tunge krop. Tidens halve standpunkter og udflydende kompromiser brød han sig ikke om. Han foragtede den forgyldning, der kun havde til formål at skjule det opstyltede og fandt kunstlivet i København i den grad forlorent.

Munter og god yndede han at færdes hjemme og tænke i omgivelser, der var hans egne. Malede og så på fiskerne i Gudhjem, sansede sol, ælde, væde og ny teknik, havet med skibene og landet med markerne, hvor mennesker bevægede sig med deres arbejde efter årstiderne.

Det var ikke idyl, endsige romantik, men virkeligheden med dens realisme, så blidt lyrisk den kan være - eller så grum. Han havde et sikkert instinkt for alt menneskeligt og beundrede andre menneskers arbejde. Når han tegnede, havde han øjnene anbragt på det hårdt arbejdende menneske og elskede det og de gamles ydmyghed og fandt sjældne, givende mennesker (blev selv et af den slags) der viste ham, at i det lange løb er

det kun mennesker med ånd, der kan udfri en smule fra hverdagens mareridt.

I BÅDE FORTID OG FREMTID

Han holdt af at køre ud i sin bil og standse på en bakke og stå ud og se til skyerne, eller besøge rundkirkerne på stribe, Bornholms fire harniskklædte kæmper, som han tegnede, så de lignede, for sådan lød opgaven, men han tegnede dem også i skitsebøgerne, og vist står de ikke på hovedet, men de har den vilde tone, han længtes imod at give udtryk for på sin måde.

Han så frem, og han så tilbage og lod sin fortid kontrollere sin fremtid og tog paradokserne op til behandling. Slet ikke spor vild med den knudrede materialistiske filosofi - men trods alt også en bruger af den og derfor ofte i splid med sig selv - dyrkede han det kreative og søgte at gøre det til den stærkeste del af sig selv, men er det helt utopisk at føre denne tanke frem: Hvad om Høst havde været englænder, franskmand eller noget andet derudefra?

Men nu blev han bornholmer, og lad os prise det lykkelige heri - for så er der nok så meget vedrørende ham, verden ellers ikke ville have fået. Alle hans fine epigrammer f.eks. De små sentenser, hvormed han klargjorde så meget, eller spiddede før og nu og satte klogskab til inkonsekventheden. Der er f.eks. det, hvor den svenske oberst Printzensköld forstyrrer hans tanker. Obersten var en kort tid i 1658 øens kommandant, og Høst så Bornholm for sig på den tid - en nordisk fattigø, mens folk som Tizian og Tintoretto gik nede i Europa og malede strålende, festlige billeder.

DET ORGANISKE KRAV

Hvordan får en menneskekrop sådanne abstrakte udviklinger anbragt i sit hoved?

Når man arbejder med en ting, der skal gengives, må sonden nødvendigvis stikkes dybt, og så sker der noget. Det drejer sig om både syn og beføling, og alt det kan ikke forbigås, hvis man vil samle op og aflevere og besidde en fortrolighed, som der stadig kan reageres på af mennesker.

Jacob Paludan opdagede undrende, hvordan Høst til venstre i et billede, i en kornstak, havde indsat et virkeligt kornstrå i farven, da den endnu kunne tage imod. Et pant fra naturen. Ignorer ikke det organiske!

Denne næsten overdrevent grundige optagethed af materialet sporer selvfølgelig det menneske, der hengiver sig så helhjertet til den, men den finder sin retfærdiggørelse i denne jagen mod en aflevering af det absolutte.

DJÆVELEN MED STORT D

Den drift kan nedgøre et menneske, og »kunstnere« der ikke har det der besværlige med talentet og tilegnelsens slid i allerbedste orden, kender nok ikke dens totale kompromisløshed, men kan i den uforstandige fortvivlelse brændemærke den som en besværlig rest fra en for længe siden afbrændt fortid. Jeg er ikke mere sikker på, at kunst vil blive skabt under de samme, fordringsfulde, engagerede betingelser, for det har mennesket nok ikke mere sind til. Men hvad vil det så blive for en kunst? Det bekymrede allerede Høst, der havde temperament for altid at have rastløshedens djævel lige i hælene på sig - med djævelen som den mest professionelle »af os to«, ovenikøbet med stort D.

Selvfølgelig glædede det kunstens skipper og bonde, at hans billeder kunne bruges, men glæden holdt ikke længere end til næste gang, djævelen sprang ind på scenen, og det gjorde den forfra, hver gang et billede var sluppet. Desuden frygtede Høst at genmøde sine gamle billeder. Tænk, om de ikke var gode nok! Han kunne ikke slippe denne ærgrelse og fattede skyldbetynget penslerne og begyndte at ændre. »Det må du ikke, Oluf«, sagde hans kone, flov, men han hørte hende ikke, for mindst af alt ville han bedrage.

KUNSTENS FORBANDELSE

Denne ustandselige kredsen og opslidende selvkritik og snakken om høje mål - meget ofte i epigrammerne - kunne jeg godt tænke mig modtaget som naragtig forfængelighed af rindalistisk indstillede, men kunst er en upraktisk metier, der ikke anderkender rationalismens begynden i den ene ende og gøren færdig i den anden. Det høstske malerliv var besværligt, et aldrig afsluttet slagsmål med kræfter, lyst, træthed og formåen.

En ustandseligt myrende trang efter helt at blive sig selv. Tørst efter den sandhed, der muligvis ikke findes.

Det kan være ulideligt for omgivelserne at lægge øren til. Det kan få dem til at mistolke tilstanden af længsel og angst for stoffet som en lysten dyrkelse af et surt maveonde. Men det er ikke utilfredshed. Det er kamplyst!

Og Høst var den der åbne bog, hvis blade er usvigelige. Når talen kom på det med at lave billeder, var Høst altid et stort spørgsmål. Det er kunstens forbandelse, men vi må blive med at give plads for eneren til benefice for os selv. Og glem det aldrig: Alle har så travlt med den ydre virkning, men ingen har øje for, at der også er en sjæl, der græder.

INGEN AF HANS BILLEDER - MEN

Jeg har ikke Høst-billeder på mine vægge. Havde jeg det, ville jeg sælge, så jeg kun havde Jordskyggen tilbage, for det er så bornholmsk - og universelt. Derefter ville jeg rejse til Kina for pengene og føle undervejs, at den kloge, bornholmske kineser fulgte mig velvilligt fra sin himmel.

Men jeg har, hvad der er skrevet om ham og en del breve og tegninger. Jeg ser tegningerne hver dag, og de er altid gode. Men bøgerne kan stå i måneder på reolen. Sidst var de fremme i de gulnende sensommerdage, da afleveringsfristen for denne artikel var truende nær. Jeg bladede og blev skrækslagen. Skrive om Høst - kan man det? I dag, hvor så meget andet presser på.

Selvfølgelig meldte han sig med samme styrke som så mange gange før. Han var der mellem siderne, i gengivelserne af malerierne og tegningerne. Det var en gang til som at blive slået i ansigtet med lovens 12 tavler - for at blive i stilen - men det var samtidig også sådan, at jeg følte, jeg var kommet på afstand af Høst.

Det er jeg nok ikke ene om. For sådan er det. Ustandseligt er der nyt, der skubber til det gamle, og det må vi akceptere som noget nødvendigt, men Høst vil jeg have lov til at leve med.

DER ER STADIG HEMMELIGHEDER

Det er selvfølgelig altid sårende ikke at være kendt, men det kan nok være et og det samme at være ukendt eller for godt kendt. Berømmelsen irriterede efterhånden Høst. Berømmelse lægger en plagsom hinde omkring personen, og den er ikke beskyttende, men publicity, mytedannelse og snak.

Hvad er der så tilbage nu en snes år efter? Skaren, der véd, hvorfor Høst er blevet så godt kendt, må selvsagt forudsættes mindre og mindre. Til gengæld har de andre prøvet ham atter og atter og elsker ham højere. Har stadig nyt at melde om den kæmpende sjæl. Kan stadig støve hemmelighed på hemmelighed op. De særeste ting vil vedblive at sætte i gang. Et billede på et offentligt kontor, når man ydmygt står der med skattebilletten, som de ikke kan begribe, man har udfyldt rigtigt. Eller en skyden genvej over kirkegården i Gudhjem i et helt andet ærinde. Hans navn står på stenen og taster sig ind på skærmen, så man har ham blinkende for sig på hjemvejen og må skynde sig at tage ham frem, når man er der.

LAGKAGE - OG ÆG UDEN SALT

En uges tid før 80 års fødselsdagen den 18. marts 1964 blev Oluf Høst indlagt på Bornholms Centralsygehus. Han trængte generelt til at blive restitueret og få giften ud af kroppen, som han sagde. Han havde været træt længe og kunne ikke sove og fik den vane at stå op om natten og sidde med en porter og en cigaret. Han tog også sovemidler, som kun gjorde ondt værre. På sygehuset kom han på diæt, og det var mad, der ikke bekom den syge vel:

»Naj, jâ kanj ikkje. Ded e som å spiza på enj fremmad planet«.

Men rigtigt kunstigt blev det, da de kom med æg uden salt:

»Ded hojllar jâ ikkje te. Så må jâ heller springa ud å vijnnved mæ de samma«.

Men Høst smilte også til, og blev hvor han var. På fødselsdagen kom han hjem til Norresân - for denne ene dag. Han havde nok en fornemmelse af, at han ikke havde lyst, men de lavede jo til omkring ham, og så vandt den indgroede takt da endelig over sygdommens krav. Han ville jo også gerne.

Han fik lagkage med 80 lys på sengen. En hilsen fra personalet. Der stod nu ikke lagkage på diætsedlen. Men alligevel.

Køreturen hjem gik over Svaneke. Et let snefald om morge-

nen havde tilsat de røde tage og bindingsværkets gule tavl frostens skrøbelige lys, og Høst livede op og havde skitsebogen og blyantsstumpen fremme.

Bilen standsede i Nørregade, barndommens gade. Nogen var ved at fjerne gadeskiltet. Men Høst vidste godt, gaden var under ændring til Oluf Høstgade. Han havde fået brev fra Svaneke byråd, der gerne ville give gaden navn efter byens æresborger fra 1955. Det lille besøg i Svaneke var forfriskende.

FORLØSENDE HANDLING

Hjemme ventede ovationerne, duftende som en sommerdag i en gammel have. Der stod en skål med liljekonvaller i kunstfærdig blomsterhandler-udformning, men duften var i behold og overgik drømmeagtigt selv de halvhundrede buketter, der forandrede stuen. Der var bunker af gaver. Der var en gyngestol fra lægevenner (Høst holdt hof, hvad angår læger) og som den store stue fyldtes med gæster, kom der også vin i små glas. I stående højtidelighed ventede de fremmede på det lille ord, der plejer at være signalet til at løfte glasset og hilse. Der opstod en stillestående tavshed, der varede meget længe. Jo, havet hørtes, men ellers ... Høst sad i den nye gyngestol og vippede utålmodigt med glasset. Så tømte han det. Uden indledning. Til bunden. Det hørtes. Tørstigt slubrende. Men hvad evnede denne lille spontane handling ikke!

Siden spistes der frokost. Bordet var meget smukt pyntet og ædelt service. Man spiste lammefrikassé, men appetitten var ikke stor hos hverken Høst eller fruen. På væggen bag bordet hang hans bedste Bognemark-billede. Fuldt af nordisk mystik.

DEN DRAMATISKE MÅDE

Velmenende talerord strømmede smukt over bordet. Det havde Høst ikke forestillet sig. Men det var mere venners ord end egentlig kunstbeskæftigende menneskers indforståede ros. En læge sagde:

»Der er altid noget dramatisk i din måde at skildre dine sygdomme på«.

Høst var stille, både genert og ikke i form, slet ikke fysisk, men han var tålmodig. »Tak for ded«, sagde han efter hver tale.

Tilbage var dagens filmpremière, den smukke billedfortælling lavet af maleren Helge Ernst og fotografen Rolf Rønne (ikke Steen Rønne, som der beklageligvis står i Breve fra Mester Oluf, p. 34).

Filmen blev vist i sønnens Kino Gudhjem og var smuk og meget fortællende og modtoges som festfyrværkeriet i Tivoli efter en god dag. Høst nød vist også selv alt det, de to havde fået ud af at koste rundt med ham, »men hvad kan jeg«, næsten undskyldte han sig bagefter, »være andet end et nordisk menneske«.

DER SKULLE VÆRE BEGRAVELSE

To år senere var det hans begravelse. Sygdommen og oldingeårenes afmægtige forfald havde slidt hans sidste trætte dage i smertende trævler. I kirken, før højtideligheden, hvor stilheden var som en ekkoende mur, måtte blikket have noget at beskæftige sig med. Det blev den hvide kiste med blomsterne og de forårsgrønne asparagusranker, og en erindring, selvoplevet eller fortalt, det er ikke til at huske, meldte sig befriende. Der havde været en hel masse i avisen om afdækningen af nogle gamle krigergrave. Høst var meget interesseret og spurgte med den forslugne nysgerrighed, der fortalte om optagethed, og som var en af de karakteregenskaber, der gjorde den beundrende tryg i hans selskab.

»Hvordan havde man begravet dem«?

»Man brændte dem«.

»Ded va fankeme makåbert«.

Men så sagde han lettet, som om visheden meddelte sig med signalet om, at det kunne ikke overgå ham:

»Jeg har sagt til dem: I skal sørge for, at jeg kommer til at ligge i jord, når jeg er død. Jeg vil ikke brændes«.

Siden noterede han det ned, sådan:

»Brændes? Nej, jeg vil begraves og ligge i jord og ligne en romansk skulptur«.

HØST VILLE HJEM

Oluf Høst havde været indlagt på sygehuset igen. Ingen kræfter, kun træthed. Et uudtalt ønske om fred, men også angst og trang til at have et menneske ved siden af sig.

Så fredeligt i den velordnede hospitalsseng. Afventende, repeterende det altsammen. Det før så smukke ansigt med de interesserede øjne har chokerende skiftet karakter og trækkes sammen af smerter, der gør det vredt. Kun når de smilende sygeplejersker kommer ind, antager hans ansigt en grimasse, der antyder interesseret medleven - eller når den kunstinteresserede overlæge sætter sig på sengekanten og spørger til stjernerne i Gudhjem og solnedgangen gennem gårdporten.

Høst bliver urolig, da lægen rejser sig og sanser kun at bede om noget smertestillende. Der er ikke et sted i hans krop, der ikke gør ondt.

Øjenhulerne syner pludselig meget dybe. Der breder sig en opgivende sorthed omkring dem. Det ansigt, der erindres så fyldigt. Huden spændt over de brede kindben, der fik ham til at kokettere med en mulig asiatisk afstamning. Nu synes der ikke at være tvivl.

Armene runder på dynen, uden tyngde, afpillede. De arme, du bemærkede dig på Frigård for mange år siden. De havde slagtet julegrisen, og vi havde drukket formiddagskaffe, vi skulle tilbage til Rønne, men Høst skubbede kaffekoppen ind på bordet, og bred og mægtig, fuld af kraft, kantede han sig på plads i slagbænken, lagde disse arme trygt og godt foran sig, omsluttet af jakkeærmernes tykke, skotske tweed, og sluttede nysgerrigt af med at anbringe sine spillende, rare øjne på jetpilotens bror: Fortæl!

Nu ligger armene der så livløse. Og hænderne, der er strakt ud og er gråhvide og grelle mod det sygehushvide linned. Smalle, let hvælvede hænder og forfinede fingre. Engang arbejdshænder.

Høst ligger med læber, der åbner sig, parate til at udtale nogle ord, som øjnene røber, at hjernen alt har formet, men det bliver kun til en lille løften med den ene hånd, venligt afværgende, hans eneste kommmentar til lægelige forslag om undersøgelser. Høst vil hjem.

DET BEDSTE BILLEDE

Kl. 22 lørdag den 14. maj 1966 kom endelig udfrielsen. Hjemme. Dagen gik stille hen. Høst er meget svag. Lægen tager gang på gang pulsen og siger: »Der er ingen forandring«. Familien er der, også et par venner fra Rønne. Iblandt en læge, der sidder med sin vens hånd i sin og beder indtrængende patienten om at være rolig. Høst svarer med en bøn:

»Hold om mig«.

Lægen, der nu véd, at ikke hans kunst, men kun hans nærvær og trøstende ord kan hjælpe den døende, bøjer sig ned og holder roligt om den gamle malers nakke og løfter, så han kan lade blikket gå rundt i stuen. Øjnene standser ved det tegnede, lette og lyse billede af Gudhjem som bjergbyen ved havet. Høst får et øjeblik en smule kraft, trækker sig lidt op og siger:

»Ded e gott«.

I HJEMMENE MINDER DE OM HAM

Derefter begravelsen onsdag den 18. maj. En pæn, gammeldags, kristelig ligfærd, følgende kirkens egne ritualer. Ingen påfund. Tilbage til naturen. Til jorden. Så enkelt.

En fiskekutter, tynget af sild, duver ind mod havnen, da vi går fra kirkegården. En hel del af følget bliver til små grupper på pladsen foran kirkegården. Malere, i uvant mørkt tøj, har ikke set hinanden i mange år, og pludselig - fordi lejlighed ustyrligt har grebet ind - er blevet samlet.

Måger skriger over det skumstribede kølvand efter kutteren. En kold sol. En solsort, der fløjter til barselsgilde i en busk bag kirkegårdsgærdet. Præsten havde i sin tale sagt:

»I hjemmene minder de små hilsener om ham«.

Det var brevene fra Oluf Høst. Helt identiske med den prunkløse, fornemme personlighed. Ikke nogen maleroriginal, ingen kunstnernykker. Men menneske.

B-d.

Bibelske motiver i Oluf Høsts billedkunst

Af ARNE MADSEN

Der er givet forskellige definitioner på, hvad kunst er. En af dem taler om, at kunsten er et liv, et forhold til omverdenen. Men livet i kunstværket stiller sine krav. Enten der er tale om en rumstørrelse som en skulptur eller en flade som maleriet, så må intet punkt, ingen plet ligge brak, være ligegyldig eller overflødig for værdien.

Kunstneren arbejder med sit værk.

»Sådan ser jeg det«, lød kommentaren, da en af vore malere her på øen i sin tid blev spurgt om, hvorfor man så tit så gråvejr i hans billeder og få detaljer på hans landskabsmalerier. Det udførte arbejde måtte først og fremmest kommentere sig selv. Motivet var malerens valg.

Maleren Oluf Høst, hvis 100-årsdag vil være den 18. marts 1984, arbejdede med adskillige motiver, som han tog op igen og igen. Ved den gentagne brug af dem er han blevet kaldt »Ildens og vinterens maler« og med rette. Man kunne med samme ret kalde ham »Solnedgangens og årstidernes maler« og »Marine- og bondegårdsmaler«. Som han selv skriver det et sted: »Jeg ser på havet, dag efter dag, år efter år, hele mit liv!« Og han malede det. Og der er vel næppe nogen bondegård i vort land, der har stået model for en maler så mange gange som »Bognemark« har gjort. Den var hans »sorte stjerne«!

Mellem Oluf Høsts malerier, akvareller, tegninger og litografier udgør billederne med bibelske motiver som det på forsiden gengivne »Jul« den mindste del. Og dog må et par stykker af dem henregnes til de hovedværker, han udførte, inspireret af de gamle mestre, som jo tiest arbejdede med disse motiver, hvad også yngre generationers kunstnere har gjort og nogle i vor egen tid også gør.

Et eksempel kan i denne forbindelse nævnes ved en omfattende udstilling af den svenske kunstner Bror Hjorth på Statens Museum for Kunst for nogle år siden. Tilfældet ville, at vi gæstede nævnte udstilling på et tidspunkt af dagen just som Oluf Høst kom for at se denne. Vi kunne altså følges ad, hvad der kom os til gode, for det mærkedes tydeligt, at vor hjemlige maler var meget glad for den svenske kollega. Vi havde ret god tid til at tage såvel detaljer som helhed med. Som vi da gik og så tingene an og gjorde holdt snart ved et så et andet af billederne, standsede Høst op foran et ret stort lærred, så indgående på det og udbrød: »Senned måleri skulle vi båra hat derjemma i en å våra kjerker som altertavla!«

Tanken gik til hjemøen i glæden over billedet!

Og da han i 1935 tegnede vignet til »Jul paa Bornholm« på titelbladet, var vignet'en nok julemotivet »Maria og barnet«, men motivet var sat ind i det lokale, bornholmske miljø ved kroget træ med hvilende krager, nymåne og stjerne over Hammershus' silhuet. Og da et senere nummer atter bragte en tegning af Høst, gik motivet igen. Nu var det bare vuggen og de skærmende engle omkring den, der stod i læ af borgruinen i vinternatten, mens han selv og Vystijn travede af sted i den dybe sne på vej for at skue underet.

Forsidens julemotiv er hentet hos Lk. 2, 7: Maria og barnet, som englene svæver nær, er centrale i billedet, mens Josef med sin løftede staldlygte blot anes. Fåret markerer ved sin fremtrædende plads i maleriets højre side beretningens stedsangivelse, stalden.

Maleriet »Jul« kan tjene som eksempel på et af de mindre formater, hvormed OH arbejdede. Det måler 50×65 cm. Det er signeret men har ingen datoangivelse. Det er formentlig malet omkring 1940.

Omkring samme tid og med et lignende farveanslag er maleriet af »Bebudelsen«.

I Lukasevangeliet 1, 23 står at læse: »Og engelen kom ind til Maria og sagde: »Vær hilset, du benådede, Herren er med dig, du velsignede blandt kvinder!«

Denne livsalige hilsen tog munken Giovanni Angelico fra byen Fiesole nær ved Florens op som motiv, da han omkring 1440 malede sin skønne freske »Bebudelsen« i San Marcoklosteret i Florens, hvor »Broder sol« og »Søster måne« titter ind i klostercellen og klosterets beskærmende, fredfulde ly.

Oluf Høst's parafrase, der p.t. er deponeret i Kastelskirken i Rønne, viser Maria trone under baldakin i sort kjole og med de smalle og fine hænder korslagte over brystet, mens hun hilses af Herrens sendebud.

Samme steds vil den gæstende også kunne se et forarbejde til »Judaskysset«. Maleriet er stærkt bearbejdet og ikke med så klare konturer som i det større maleri af samme motiv og som tilhører Louisiana i Humlebæk. Det er malt i 1938.

I 1948 erhvervede Centralsygehuset i Rønne en prægtig udgave af det samme motiv i størrelsen 148×230 cm, et billede, der vil være kendt af mange.

»Judaskysset« er en fri gengivelse efter Giottos »Judas forråder Jesus«. Giotto di Bondone var alsidig. Han var både maler, billedhugger og arkitekt. »Judaskysset« udførte han i begyndelsen af 1300-tallet som led i fremstillinger fra Jomfru Marias og Kristi liv i nogle malerier, der er uovertrufne såvel i fortællingens enkelhed og klarhed som i følelsens dybde.

Det fremgår tydeligt af OH's parafrase, at han har været grebet af denne ældre italienske kunsts største kunstner. Giottos fresko er et hovedværk i dennes kunst. Oluf Høst's maleri, der ejes af Louisiana, er et af denne kunstners hovedværker.

Det tilgrundliggende motiv er at læse i Matt. 26, 49, hvor der efter beretningen om yppersteprøsternes og folkets ældstes udsendte skare med sværd og knipler med befaling om efter Judas' anvisninger og aftalte tegn at gribe mesteren står: »Og Judas trådte straks hen til Jesus og sagde: Vær hilset, rabbi! og kyssede ham.«

Endnu en af de gamle mestre har Oluf Høst haft i forbillede. Det er den i Venezia fødte Giovanni Battista Tiepolo. Han er betydeligt senere end de tidligere nævnte. Hans årstal er 1696-1770.

Tiepolo er mest kendt for sine elegante og livfulde dekorationer. Hans »Golgatha« billede er da også en voldsom og dramatisk skildring. OH tog den op og gengav den ret nær originalen. En gengivelse af denne parafrase vil man kunne finde i Jørgen Nielsens store pragtværk om Oluf Høst 1971. Under mindeudstillingen for OH på Louisiana i oktober/november 1966 havde de mange besøgende - udstillingen havde rekordtilstrømning - lejlighed til at se motivet malet i den imponerende størrelse af 110×160 cm, et oliemaleri i privateje.

Her på Bornholm har man mulighed for at se »Golgatha« i en udgave uafhængig af de nævnte. Det er den koloristisk fine udformning af korsfæstelsesmotivet, der er deponeret som det tredie af OH's bibelske billeder i Kastelskirken. Det skitseagtigt udførte maleri, der så fint og følsomt er ført på lærred, domineres af den grønne farvetone. Mod en let antydet lyseblå himmel som baggrund tegner de tre korsfæstede Golgathaskikkelser sig: Mesteren på korset med bøjet hoved og mat glorie og ved dennes side de to røvere, den ene med opadvendt ansigt og uden ansigtstræk. Det kan være hvemsomhelst. Den anden med bøjet hoved, korsarmen delvis skjuler. Tilskueren i billedets ene hjørne er vendt mod den centrale skikkelse, Kristus, om hvem Lukas skriver 23, 33: »Og da de var kommet til det sted, som kaldes »Hovedskal«, korsfæstede de ham dér tillige med forbryderne, den ene ved hans højre, den anden ved hans venstre side«.

På en tegning af den korsfæstede, som »Jul paa Bornholm« gengav i 1947, ses Østerlars rundkirke som baggrund. Denne kirke tegnede og malede OH jo talrige gange. Kirken går da også igen som baggrund for den dansende kæde af levende og døde. Tegningerne bringes med et digt af Chr. Stub-Jørgensen. Men løsrevet taler de for sig selv. Ved deres motiv sker det ved deres fortællende indhold, ved deres kunstneriske udførelse - som i malerierne - ved kunstværdien.

Frederik VII's besøg på Bornholm i 1850'erne

Af A. LAUTERBACH

Foto: Frede Kjøller

Kongemindet.

På Bornholms højeste punkt, Rytterknægten, i Almindingen står det anselige monument, der kaldes Kongemindet.

Det blev rejst til minde om Frederik VII's besøg på øen i august 1851 og indviet og overdraget til kongen i september 1856.

På rejsen til Bornholm i 1851 ankom Frederik VII og grevinde Danner den 7. august med dampskibet »Ægir« til Christiansø. Her blev de høje gæster modtaget med salut fra fæstningen - og skolebørn i fiskerbåde sang bl. a. følgende:

»Klippe-troskab skal du møde
Drot! på disse holme øde«.

Dagen forløb med ture rundt på Christiansø og Frederiksø.

Flere steder var der rejst æresporte, og om aftenen festede man ved illumination. - I en beretning om besøget hedder det, at kongen vandt sig alles hjerter ved sin venlighed og hjertelighed.

Ved denne lejlighed holdt grevinde Danner to drengebørn over dåben, mens kongen stod fadder. Begge drenge blev døbt Frederik, den ene Frederik Ludvig (opkaldt efter grevinde Louise Danner), den anden Frederik Christian. Børnene fik i faddergave 120 rigsdaler hver. - Og året efter skænkede grevinde Danner et orgel til kirken.

Hverken Christiansø eller Bornholm havde haft besøg af deres konge siden maj 1687, da Christian V gæstede øen.

Dagen efter ankom kongen og grevinden til Rønne. En stor menneskemængde og alle civile og militære autoriteter var mødt op på havnen. Da skibet lagde til, viste kongen sig på dækket og modtog den første jublende velkomst. Efter et øjebliks forløb forsvandt han atter, men kom straks efter til syne med grevinde Danner ved hånden under fornyede hurraråb. Da der var skabt tilstrækkelig stilhed, slog han ud med hånden og sagde med høj, klar røst: »Mine kære bornholmere! Må jeg forestille jer for min kone; hun havde lyst til med mig at besøge og se jeres smukke ø!«

Vældige hurraråb hilste disse ord, og kongen, der stadig førte den smilende grevinde ved hånden, gik nu i land over den smykkede landgangsbro.

Fra Rønne foretog man forskellige udflugter rundt på øen.

I første omgang gik turen nordpå til Allinge. Her opstod en ret alvorlig episode ved indkørslen til byen, idet hestene for kongens vogn blev sky og løb løbsk, - muligvis var de blevet skræmt af den flotte æresport, der var rejst som velkomst. Med den kongelige karet fór hestene ned ad den stejle Storegade, og et øjeblik var situationen temmelig uhyggelig. Det lykkedes dog vognmand Rottensten, der kørte kongens vogn, sammen med to håndfaste mænd, der uforfærdet greb til i rette øjeblik, at hindre et ulykkestilfælde. - Da kongen og grevinden derfor stod af vognen, ville bornholmerne have lov at trække det kongelige køretøj ind til byen, men kongen udbrød: »Folket skal ikke trække mig. Jeg kan godt gå!« Disse ord, der ligesom hans udtalelse ved ankomsten til Rønne, gjorde indtryk ved den blanding af værdighed og gemytlig jævnhed, som så ofte prægede Frederik VII's fremtræden, og som var *hans* kongehemmelighed. - Til minde om denne bevægede dag skænkede Grevinde Danner af taknemlighed over det heldige udfald tusind daler til et legat for såkaldte »husarme« i Allinge. Vognmand Rottensten og havnefoged Hansen, som var den ene af de to modige mænd, der sprang til i rette øjeblik ved løbskkørslen, belønnedes med sølvkorset.

Adskillige bornholmere har sikkert ved dette faretruende uheld tænkt på det gamle sagn om underjordskongen, også kaldet Ellestingeren, denne mægtige fyrste tåler ingen anden konge på Bornholm, og hvis en sådan skulle komme, da kan han ikke blive natten over, for så er døden ham vis. Der skal nok have været nogle af de gamle bornholmere, der i deres stille sind har troet, at den farlige situation skyldtes, at underjordskongen havde forsøgt at håndhæve sin overhøjhed over øen.

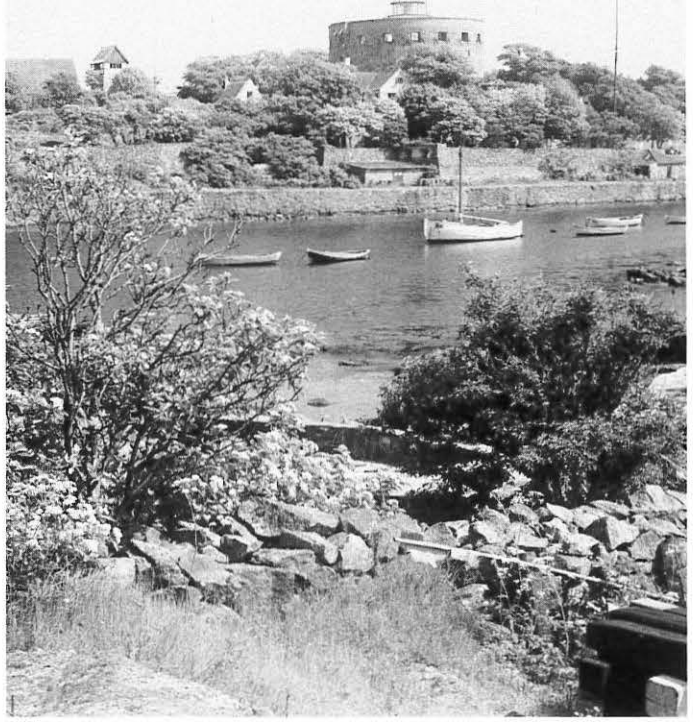

Udsigt over Frederiksø.

På samlingspladsen Christianshøj i Almindingen var der under kongebesøget arrangeret en stor festaften. Pladsen var smukt pyntet og illumineret, og mange mennesker bar fakler. Ved denne lejlighed udtrykte Bornholms landstingsmand befolkningens glæde over kongens besøg og dens taknemmeliged over »den store kongelige gave, hans majestæt havde skænket folket i Danmarks riges grundlov«. Kongen udtalte derefter dybt bevæget sin tak for de smukke ord. Borgerrepræsentant Balle fra Åkirkeby rettede dernæst en hyldesttale til grevinden, idet han gjorde gældende, at hvad der var kært for kongen, var også kært for bornholmerne.

Den 12. august aflagde kongen og grevinden et besøg i den lille lund ved vejen mellem Svaneke og Østermarie, hvor Bornholms største bautastensamling findes. Der er ialt 70 sten, og flere af dem er 2½ meter høje. Kongen, der jo var meget arkæologisk interesseret, købte og fredlyste den storslåede mindelund og skænkede den til grevinde Danner. Samtidig fik den navnet Louiselund.

En dag, da det kongelige selskab befandt sig på Jomfrubjerget i Almindingen, skar kongen sit og grevindens navne i barken på en eg, der stod sammenvokset med en bøg i det nordøstlige hjørne af området. - Disse navnetræk skulle dog ikke få lang levetid, idet en student, der i 1856 var på polyteknikerekskursion, bortskar bogstaverne. Stor ståhej, - men sagen blev dysset ned, og skovfoged Rosen anbragte en kobberplade med inskriften F VII og L D, hvor navnene havde siddet. Bøgen er gået ud, men egen står stadig som et minde om kongebesøget.

Den 15. august afholdtes et festbal i Rønne Teater. Ballet åbnedes af kong Frederik og grevinden med en Polonaise. Blandt andet dansede man en bornholmsk Sekstur, og en løjnant fra Borgermilitsen var blevet bedt om at føre denne dans op. Det var en høj, kraftig og gemytlig mand, - kort sagt en af dem, der vanskeligt lader sig imponere. Efter komitéens ønske gik han hen og bukkede for kongen og udbad sig tilladelse til at danse med grevinden. Kongen svarede hertil: »Gerne for mig, når hun blot kan klare sig!«. »Det skal nok gå, Deres Majestæt«, svarede løjtnanten beroligende, bukkede så for grevinden og bad om, at hun ville træde denne dans med ham. Grevinden takkede, men var dog bange for, at hun ikke magtede denne ganske ukendte dans. Det lykkedes imidlertid den djærve løjtnant at overvinde alle hendes betænkeligheder, og dansen begyndte. Først kneb det for grevinden, men hendes kavaler var stadig parat med vink og vejledning. Af og til måtte han dog ved et fast tag i hendes skulder dreje hende omkring, når hun glemte det. »Denne vej, Deres Nåde!«, lød det tit fra løjtnanten med en kommandostemme, der gjaldede gennem salen til lige stor fornøjelse for kongen og publikum. - Disse ord »Denne vej, Deres Nåde!« blev i lange tider en stående talemåde i Rønne. - Efter dansen var grevindens skobånd gået op. Hun henvendte sig nu til en af Rønne-damerne og bad om assistance. Tilfældigvis var denne dame en af dem, der havde udtalt sig ret skrapt om grevinden. - Det skal bemærkes, at den eneste mislyd ved kongebesøget var embedsstandens damers kølige holdning over for grevinden i begyndelsen - men man måtte bøje sig for den herskende opinion, og den omtalte Rønne-dame lagde sig også venligt smilende på knæ og hjalp grevinden, uden at vise mindste tegn på uvilje.

Gade i Allinge.

Den følgende dag fandt afrejsen sted.

Bornholmerne tænkte med glæde tilbage på den afholdte konges besøg, og man besluttede at rejse et monument til minde om begivenheden. Som tidligere nævnt valgte man at placere dette på øens høje isse, Rytterknægten. Fra dette plateau, der hæver sig 162 m over havoverfladen, ville man samtidig kunne nyde den skønneste og videste udsigt til alle sider over hele Bornholm og det omgivende hav.

Der startedes en indsamling på øen, hvorefter man gav sig i kast med at bygge et udsigtstårn af granit i 13 meters højde. Tegningen til tårnet blev udført af Thorvaldsens museum's arkitekt M. G. Bindesbøll.

Louisenlund.

På pladen over indgangsdøren står:

Til erindring om Hans Majestæt Kong Frederik den Syvendes allerhøjestes Nærværelse på Øen fra 8'nde til 16'de August 1851, tilligemed høje Gemalinde, rejste Bornholmerne af undersaatlig Kjærlighed og Hengivenhed denne Bygning Aar 1855 og gav den navnet Kongemindet.

Efterhånden voksede skoven imidlertid i vejret og spærrede for udsigten ud over øen. Der blev derfor i 1899 anbragt et jernstativ oven på tårnet efter tegning af M. G. Bindesbølls søn, arkitekt Thorvald Bindesbøll. Det blev derved forhøjet med ca. 9 meter.

Indvielsen og overdragelsen til Kong Frederik fandt, som omtalt, sted i 1856.

Den 8. september gled kongens skib, »Slesvig«, ind i Rønne Havn og blev modtaget med jubel, med klokkeringning og kanonsalut.

Næste dag begav man sig til hest til Almindingen. En tæt tåge over Rytterknægten havde lettet ved 11 tiden, og resten af dagen skinnede solen. Kongen og grevinde Danner med følge ankom omtrent kl. 13 til festpladsen ved mindet. Flere tusinde mennesker var samlet, og en æresvagt af Bornholms Milits' Jægerkompagni paraderede. Ved begge indkørsler til pladsen var der oprejst æresporte. Kongemindet selv var pyntet med guirlander af grønt og blomster, og på dets top vajede et stort og smukt Dannebrog, synligt viden om på øen. Musikkorps og sangkor var placeret ved siderne af tårnet.

Kongen og grevinden steg af hestene neden for festpladsen, og begav sig derefter, fulgt af det talrige følge, hen til mindet, hvor man tog plads. Flere sange, skrevet til lejligheden, blev nu afsunget, bl.a. med følgende strofer:

År er svundne siden vi så dig!
Frihedens bærer kærligt du blev!
Saga dit ædle navn skal bevare,-
i vore hjerter selv du det skrev.

Og sidste vers af næste sang:

Kærlighedens solkraft rørte
klippen kold og død,
og en mindets blomst den førte
frem af dunkle skød.
Må dit fadernavn den bære,
da, din kærlighed til ære,
aldrig gennem sekler svinde
skal dit kongeminde.

Derefter talte amtmanden til kongen og grevinden og gjorde rede for, hvorledes man lige siden kongebesøget her i 1851 stadig havde tænkt på ved et synligt minde at bevare erindringen om denne begivenhed, og nu stod bygningen der, - enkel i sin udformning, i samklang med den omgivende natur, udhugget af klippen, hvorpå den står. Han bad derefter kongen modtage denne mindebygning som et udtryk for befolkningens trofaste kærlighed og som et budskab herom til en sildig efterslægt.

Herefter fulgte et Leve for kongen og grevinden, der ledsagedes af begejstrede hurraråb, fanfarer og kongesalut. - Man begav sig nu til mindets platform, og herfra takkede kong Frederik dybt rørt med kraftig og velklingende stemme bornholmerne for den hengivenhed, de havde vist ved at rejse dette skønne og uforglemmelige monument. Han tilsagde dem sin oprigtige kærlighed og udtalte håbet om, at han ofte måtte besøge dette for ham så dyrbare sted. Rungende jubel og salut fra kanonerne fulgte på kongens tale.

Kongen og grevinden underholdt sig derefter i længere tid med de tilstedeværende, og nød den herlige udsigt, hvorefter der blev budt på forfriskninger i nogle telte, der var opstillet i nærheden. Idet de høje gæster så gik tilbage til pladsen, var der lejlighed til på afstand af beundre det stolte monument, som Kongemindet jo var.

Nogen tid efter tog det kongelige selskab af sted til Rønne, hvorfra afrejsen fra Bornholm fandt sted den næste morgen.

Efter de strålende feststunder faldt der nu efterhånden ro over det skovklædte klippelandskab, men når det i sensommervinden hviskede og tiskede i siv og brudelys ved de små skovsøer Pykkekullekær og Vættemose, kunne man i fantasien forestille sig, at det var underjordiske puslerier, der gav udtryk for utilfredshed med en fremmed konges ophold på øen.

Kilder benyttet ved udarbejdelsen af artiklen:

Bornh. Saml. II og VI, artikler af H. St. Holbeck og E. Søborg.

Meddelelser i Bornholms Avis af 12.8.1851, 20.7.1855, 12.9.1856 m.fl.

Jul paa Bornholm 1951. Th. Lind: Mindesmærkerne i Almindingen.

Danmark. Gyldendals Egnsbeskrivelse, bd. 1. Bornholm, 1969.

Chr. Stub-Jørgensen: Soldyrkerne på Madsebakke, 1960.

J. P. Møller: Folkesagn og andre mundtlige minder fra Bornholm, 1867.

Rajsan te Maananj

Et bornholmsk folkeæventyr, hørt i barndommen og genfortalt af J. P. Kuhre (1886-1941).

De vante alti saa ârtit aa varra Enabælli forr i Tider. Men enj fikkje lært aa sjydda nâd, aa jâ maatte præwa lid aa vært. Ota sænde Fâr maj ud aa skâua, aa de kunje nu varra majed plaserlit, viss a Øjsan bâra kunje bedded, men hon va mest alti sjænt, aa jâ hadde et forplawenes Mâsz, injan a jâ fikj nâd Træ omkujl.

Saa vad nu enj Dâ, jâ ijæn va uda aa skâua, a der sjedde nâd, jâ alri ska gløma. Jâ mente ju, a Øjsan va sjænt som vân, aa tâu fat alra ydarst om Skafted me bæggje Hænnarna aa hugde te me alj minn Majt ... Men omforladelse - dænjagonginj hadde Fâr slevved na, aa hon røj som en Lyna lie ijennem Træed aa op aa hugde saj fâst i Maananj. - Ded va lid tilia paa Mârninj, aa hanj vante gaainj ner inu.

Va skulle jâ nu gjorra? Jem tore jâ ente komma uden Øjsan, saa jâ ble ju nogged beladinj; men lie me et kommer jâ så te aa hâusa paa, a jâ hadde noggena Frø i Lomman, aa di va aa et Slaws Træ, som vâuste nad saa ustortelia hâuse aa ble saa umanerlie høja. Jâ satte et aa dom, aa de vâre ente lænje, forrinj a de va opkommed - aa de bâre vâuste, aa vâuste - tesist vad mæst oppa ver Maananj.

Saa begjynde jâ aa haska op. De va højt, aa de va drøjt, men lânt om lænje rajte jâ fram aa fikj fatte paa minn Øjsa.

Bâre enj saa va væl nera ijæn, tænjte jâ, aa begjynjde saa smaat aa krajla nerætte. Jâ kjikkade fost, men jâ kunje ikkje enjgong sjymta Jorn, saa lânt va der.

Ner, aa ner gjiked - strøjenes. Paa Vænj møte jâ et Pâr gamla Kjælinjer, som sto aa knød Awner sammen te Hâmparev. Di ville gjærna sælla, men dæmme jâ hadde ila Stynjer; jâ skulle ju gjærna ner injan Aftan, aa dær va lânt injdaa. Saa - lissom de gjik alra bedst, kom jâ i en hundans Kniva. - Træed va viznad væk fraa Roden aa op te, vaar jâ va. De, der vâuste fost, viznade fost. Ded va men Toppinj, der sto tebâga, aa jâ kunje ente komma lænjere nerætte.

Daa kunje jâ lie begjynja aa sjymta Jorn, aa jâ tæjnte saa smaat paa, om jâ skulle la maj dompa, men lissom de, kom jâ te aa hâusa på Kjælinjarna, jâ va komminj frambi, aa spode maj op te dom ijæn aa laande et lânt, lânt Rev. Ded bânt jâ saa te Træed, aa saa haskade jâ saa lânt ner, som Reved rajte, aa der va livæl et temmelit Stykkje ijæn. Jâ kunje seddan gaddeli gott sjymta Jorn unjenen, men - nu va der inte nâd aa gjorra - jâ maatte la maj dompa.

Nu hâr jâ alti vad seddan tæmmeli uhældier, aa kajla, aa de va jâ âu dænjagonginj, for jâ falt, sa jâ kom te aa staa paa Hâud i en Klyppeklæwt, aa de sodd, sa de ikkje va te aa rokka. - Naa, jâ hâr ju gjærna alti hit paa Raa, aa de gjore jâ nu âu. - Jâ løw hjem ætte maj en Hakka aa enj Spâ, aa saa fikj jâ Hâud revved te maj ijæn ... Mæn daa jâ kom tebâges, hadde Ylvana aaded lid aa dænj ene Kjæwtinj - aa de e derfor a jâ e lid sjæwhâudader.

En stranding og dens følger

Nogle bidrag til en slægts historie

Af ELSE BIRGITTE SKOVMAND

Som det er gået for mange andre, er også jeg på mine gamle dage begyndt at interessere mig for mine »rødder«, som det hedder på vor tids sprog. Jeg blev født i 1914 i Rønne, da min mor var 40 år. Da jeg rejste fra Bornholm som syttenårig og efter min mors død i 1940 kun har haft meget lidt kontakt med min bornholmske familie, skulle der et heldigt træf til at sætte mig i gang med at efterforske de meget spredte oplysninger, jeg fik for de mange år siden. Ved et tilfælde er jeg kommet i besiddelse af forskellige papirer, som har givet anledning til yderligere eftersøgning, og det foreløbige resultat står i disse spalter.

Ikke langt fra ruinerne af Østermarie gamle kirke står, blandt mange andre, en gravsten fra 1860. For en snes år siden blev den restaureret, så den lange inskription fremtræder tydelig og let læselig. En efterladt beklager her tabet af både sin mand og fire af deres børn. På stenen står der at læse følgende:

»Her hviler Capt. C. H. Kofoed født 8. Juli 1799 død 27. Januar 1860 samt fire af hans Børn af hvilke den ene A. S. Kofoed født 21. Marts 1835 som Moderen havde haabet skulde være hende en Støtte ved Ægtefællens Bortgang bortrykkedes 23. Febr. 1860. Hun med sine endnu levende Børn sørge ved de hedengangnes Bortgang«.

Bag disse oplysninger ligger den begivenhed, som min mor, Vilhelmine Friderichsen, der var født i 1873 på Sjælegård, har fortalt mig om: De to, man kan læse om på stenen, var min oldefar, Carl Hansen Kofoed, ejer af 22. selvejergård, Sjælegård i Østermarie sogn, og hans yngste søn Adolf Severin Kofoed, »Gårddrontijn«, der efter bornholmsk arveskik var arving til gården ved faderens død.

Mor fortalte, at hendes farfar sammen med sin yngste søn var redet ud for at redde russiske søfolk fra et strandet skib og af dem blev smittet med tyfus, der medførte døden for dem begge. Denne histories rigtighed mener jeg nu at have fået sandsynliggjort.

Skibet, der her er tale om, kan være en engelsk brig ved navn »Sutton Bridge«. På universitetsbiblioteket i København, hvor de gamle aviser opbevares, kan man i Bornholms Avis den 2.12.1859 læse:

»1. December 1859 omtrent Klokken 7 om Morgenen indstrandede under stiv Kuling af NO ud for Fiskerlejet Saltuna i Østermarie Sogn Briggen Sutton Bridge, Capt. Charles Fox af Wiesbeach, kommende fra Memel, bestemt til Hjemstedet, lastet med Fyrrebjelker og Planker. Af Besætningens 9 Mand druknede Capitainen, 1. og 2. Styrmand samt 1 Matros; de øvrige Mand bjergedes. En Deel af Ladningen ligger i Klipperne, og af Fartøiet er næsten Intet at see.«

Heraf fremgår ikke, at der har været russiske søfolk med, men da Memel også dengang var russisk, er der en vis sandsynlighed for det.

Min oldefar døde 27. januar, altså ca. 8 uger efter strandingen. Inkubationstiden for tyfus er op til 23 døgn, og ifølge sagkundskaben indtræder krisen ca. 4 uger efter sygdommens udbrud. Da sønnen døde fire uger efter sin far, er han efter al sandsynlighed blevet smittet af ham.

Papirer i strandingssagen, som findes på Landsarkivet, sandsynliggør også, at min mors beretning er rigtig. Af disse papirer fremgår det, at Capt. Carl H. Kofoed sammen med tre andre var »Forbjergere« ved den omtalte stranding. Der findes en oversigt over navnene på de fire Forbjergere og 36 Bjergere, underskrevet i Svaneke den 27. december 1859 af Forbjergerne Kjøbmand M. Smidt, Bech, J. P. Sonne og Capitain Carl H. Kofoed. Da der ikke i Landsarkivets samling findes sager om andre strandinger i dette tidsrum, bekræfter det formodningen om, at det må have været denne stranding, mors fortælling drejer sig om.

Blandt de mange papirer i strandingssagen findes også en erklæring om, at der fra Strandingskommissionens side intet er at indvende mod bjergelønnen, underskrevet i Svaneke af J. Andersen. Ved at sammenligne denne underskrift med underskrifter i dokumenter i min besiddelse er der ingen tvivl om, at J. Andersen er identisk med konsul Jens Andersen, der fra 1845 ejede købmandsgården, der lå og stadig ligger på den vestre side af Svaneke Torv.

Gravsten over C. H. Kofoed. *Foto: Frede Kjøller.*

Carl Hansen Kofoed, Birgitte Vilhelmine Kofoed, f. Müller.

Herman Anthoni Kofoed, Povline Margrethe Kofoed, f. Sommer.

At der med min oldefars og hans yngste søns død indtrådte store forandringer for familien på Sjælegård siger sig selv. Min oldemor sad nu alene tilbage uden den nærmeste arving til gården. Hun var født på Vallensgård i Åker og hed Birgitte Vilhelmine Müller. Det fortælles, at min oldefar, da han førte sin brud ind i hendes nye hjem, skal have sagt: »Det var nu ikke dig, jeg ville have haft, men din søster.« Hvordan ægteskabet blev, melder historien ikke noget om. Af de børn, der var tilbage, var to sønner og to døtre. Den ældste søn blev skibskaptajn og fra 1860 ejer af Svanemøllen. Han hed Hans Ancher Kofoed og er farfar til Karen Kofoed og overlærer Anker E. Kofoed, der begge bor i Svaneke, og fra hvem jeg har beretningen om den velkomst, min oldemor fik på Sjælegård. De to døtre blev gårdmandskoner på henholdsvis Glaseregård og Vandtappergård, og den næstyngste - nu yngste - søn, min morfar Herman Anthoni Kofoed skulle mod forventning overtage Sjælegård.

Herman Anthoni Kofoed var på dette tidspunkt 29 år og forlovet med Povline Margrethe Sommer, min mormor, der var født den 11. januar 1834 som datter af Herredsløjtnant Povl Sommer og hustru Bodil Kirstine, f. Møller på 32. selvejergård Lundegård i Østermarie. Bodil Kirstine Sommer, der tidligt var blevet enke, blev 23. april 1845 gift for 2. gang med den før nævnte konsul Jens Andersen, der i Østermaries kirkebog for 1845 kaldes styrmand. Jens Andersen var således stedfar til min mormor.

Den endelige overdragelse af Sjælegård fra mor til søn fandt først sted i sommeren 1861. Ved et tilfælde er jeg kommet i besiddelse af de originale dokumenter, der blev udfærdiget i denne forbindelse. Under et besøg på Bornholm i 1976 opsøgte jeg steder, som min mor havde fortalt om. I min søgen efter oplysninger om min familie kom jeg en dag til Ypnasted, og her havde jeg en heldig dag. På den sidste ejendom ved vejen langs Ypnasted gik en mand og puslede. Ham kom jeg i snak med, og det viste sig, at hans far i mange år havde været daglejer på Sjælegård. Men i øvrigt henviste han mig til nu afdøde Knud Knudsen i Ibsker. Ham kendte jeg fra min barndom fra besøg på Sjælegård, men havde ikke set ham siden. Han opholdt sig i nogle år som stor dreng og ung mand på Sjælegård hos min morbror Richard Kofoed og Karoline Kofoed, der var hans tante. Så gik turen til Ibsker, og i præstegården fik jeg at vide, hvor jeg kunne finde Knud Knudsen. Han og hans kone Ingeborg tog meget venligt imod min mand og mig, og det blev til megen snak. De fortalte også, at de havde flere gamle papirer liggende, der stammede fra Sjælegård. Hvis jeg var interesseret, så værsgo. Om jeg var! Papirerne var bl.a. skøde, pantebreve og Undentagscontract (aftægtskontrakt), udfærdigede i forbindelse med salget af gården fra Birgitte Kofoed til sønnen Herman Anthoni Kofoed i juli 1861.

Undentagskontrakten, der indeholder detaljerede bestemmelser om, hvad gårdens ejer er forpligtet til at yde enken, så længe hun lever, er særlig interessant ved et give et indtryk af, hvad der var daglige fornødenheder for en gårdmandsenke for godt 100 år siden. I følge kontrakten udgør de årlige ydelser følgende:

»3 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, ½ Td. Hvede, 1 Skjeppe Kogeærter, 3 Tdr. Kartofler, 2 Lam levende med Ulden paa, hvis slagtede Kroppe ikke vejer under 24 Pund, 1 fedet Griis, hvoraf Flesket må veie 8 Lispund, 2 fedede Gjæs, 2 Ænder, 4 Lispund fersk Oxekjød, 1 Fjerding sommerlagt Spegesild, 16 Pund Smør, 20 Potter Brændevin, 16 Pund Hør, 2 Favne Brænde af Ask eller Bøg, 1 Læs Lyng samt i Penge 25 Rd, skriver 25 Rigsdaler Rigsmønt, saa og ¼ Part af Bærfrugterne i haven, hvorhos Gårdeieren skal være pligtig frit at præstere Undentagsnyderinden 2 Ægter med Heste og Vogn, aarlig til hvilket som helst Sted paa Bornholm, efter Tilsigelse hver gang 24 Timer forud.«

Kontrakten blev ikke så byrdefuld for gården, da det af en påtegning af 10. juni 1864 fremgår, at Birgitte Kofoed var afgået ved døden. Hun tilbragte sine sidste år i et hus i Svaneke.

Studenterne fra

SPROGLIGE STUDENTER

Bageste række fra venstre: Mai Vang Christensen, Lisbeth Exsteen, Marianne Brandt Jensen, Birgitte Baunbjerg Hansen, Lene Johansen, Tine Berg, Anette Stilling, Anette Kofoed, Pia Riis, Charlotte Kaagh, Helle Ibsen, Helle Hvalsø Ipsen, Anette Holm.

4. række fra venstre: Dorthe Rye Rasmussen, Susanne Flinck, Bitten Brandt, Henrik Boie Hansen, Dorthe Mohr Nielsen, Kim Fohlmann, Charlotte Poulsen, Stefan Lind-Holm, Steen Hansen, Tina Mogensen, Anita Mogensen, Bettina Carlsen, Lars Høg Jensen, Mette Laub Petersen.

3. række fra venstre: Vibeke Drejer, Stig Bergmann Møller, Ingrid Kofoed, Malene Finne Jensen, Susanne Thøgersen, Heidi Grønvall Jensen, Heidi Voldum, Helle Lundt, Karin Sonne, Gulla Steenberg, Connie Rønne, Linda Baun Petersen, Bodil Falkenberg.

2. række fra venstre: Morten Winkler, Charlotte Thorsen, Jane Nielsen, Henrik Pihl Hansen, Henriette Drejer, Peter Rask, martin Sten Jørgensen, Peter Funch Hansen, Lars Risager, Berit Anita Andersen, Thorsten Engsig.

1. række fra venstre: Susanne Koefoed, Nanna Stougaard, Signe Højmark Andersen, Mille Sommer, Pia Lund, Ann Marie Sonne Hansen, Lene Gjerrow Espersen, Annie Kjær Hansen, Jannie Thomsen, Gitte Merete Nielsen, Ingrid Knoop, Anette Rasmussen.

Foto: B. Ilsted-Bech.

Rønne Statsskole 1983

MATEMATISKE STUDENTER

Bageste række fra venstre: Jarl Kure, Henrik Dahl Hansen, Mogens Madsen, Stig Olesen, Ole Enevoldsen, Jesper Bjerregård, Torben Nørregaard, Casper Herold Jensen, Karin Jørgensen, Jens Peter Koefoed, Henrik Leth, Lotte Holmstrup, Mogens Alstrup, Mikkel Thomsager, Hans Jørgen Byg, Preben Gudbergsen.

4. række fra venstre: Inge Henmar, Kirsten Villumsen, Jesper Kjærgaard, Susanne Rasmussen, Aino Andersen, Anders Kalf-Hansen, Palle Valentiner-Branth, David Holkman Olsen, Carsten Drejer, Martin Rønne, Kenneth Jensen, Bo Andersen, John Walther, Flemming Lau, Merete Pagh-Schou, Kim Frederiksen, Lars Ingemarsson, Hans Johan Kofoed.

3. række fra venstre: Hans-Jacob Kjøller, Henrik Petersen, Stig Sonne-Larsen, Keld Riis, Jette Boss, Lene Christiansen, Christina Andreasen, Jette Madelung, Jens Michael Exsteen, Heidi Sif Jensen, Jens Frederik Olsen, Trine Glæsel, Lars Andersen, Tashiea Stender, Jeppe Juel Nielsen, Pauli Holm, Bjarne Hansen, Kent Espersen, Merete Munch Kofoed, Tina Tranberg Hansen.

2. række fra venstre: Michael Birkebæk, Bente Kristoffersen, Hanne Mette Rasmussen, Gitte Andersen, Marianne Due, Vera Westh, Bonnie Gudbergsen, Christa Poulsen, Mette Olsen, Claus Hagerup Petersen, Morten Bertelsen, Dorthe Hildebrandt, Thomas Hammer, Bjarne Ingemannsen, René Kofoed, Jan Bertelsen, Jesper Juellund Jensen, Vibeke Asping, Jan Skovgaard, Jeanne Rode.

1. række fra venstre: Flemming Korp Hansen, Jens Bruun Kofoed, Lene Gaalaas-Hansen, Ilsebil Hansen, Ulla Engell, Ane Henriksen, Dorthe Møller, Trine Larsen, Tina Stender, Hanne Munch, Pernille Mogensen, Marianne Sorth, Marianne Jørgensen, Karina Carlsen, Charlotte Beier, Linda Kjær Hansen, Lis Nielsen.

En ny gammel KUREMØLLE

Af VILH. KJØLBY

Lidt om, hvordan en gammel mølle blev bevaret og ført tilbage til sin oprindelige skikkelse.

Kuremøllen mellem Svaneke og Østermarie på Bornholm er blevet restaureret. Måske kan disse linier give andre lyst og mod til at gå i gang med en opgave, selv om den fra starten ser næsten håbløs ud. Her er en kort beretning om, hvad der er sket med denne mølle.

I ugeavisen »Denne uges Bornholm« 1982, kan kan finde følgende indlæg (skrevet af redaktør Jacob Ludvigsen) under overskriften: Kuremøllen genopstår (i uddrag):

Det bornholmske landskab prydes af mange møller, men kun få af dem kan dreje rundt - og kun en enkelt, Årsdale Mølle, er stadig i funktion. Kuremøllen ligger på landevejen mellem Østermarie og Svaneke. Det er 30 år siden, at Kuremøllen virkede, og alle havde spået, at den ville blive så hårdt medtaget af tidens tand, at den til sidste ville styrte sammen.

Men så satte redaktør Vilhelm Kjølby, Svaneke, sig i spidsen for et beundringsværdigt stykke bevaringsarbejde. Møllens ejer, Kristian Sommer, var godt nok lidt skeptisk i begyndelsen, men fik hurtig respekt for Vilhelm Kjølbys store indsats og hans evne til at organisere et helt korps af frivillige.

Møllen, der stammer fra 1861, er blevet forsynet med en ny aksel og nye vinger. Den er nu lige ved at være klar til at blive taget i brug, man mangler kun den såkaldte svans, med hvilken man regulerer møllehatten i forhold til vindretningen. Når svansen er på plads, vil det kunne lade sig gøre at male mel på Kuremøllen igen. Men sker det, bliver det kun et kuriosum.

Gennem foreningen »Kuremøllens Venner« har Vilhelm Kjølby formået at samle et stort antal møllevenner, der gennem deres moralske og økonomiske støtte og - ikke mindst - en praktisk indsats har gjort det muligt at holde liv i møllen uden egentlige tilskud fra det offentlige.

KOM OG KIG

Da der ofte er arbejde i gang på møllen, kan man godt få lov at komme og kigge. Et skilt ved vejen viser, om der er åbent eller ej. Det er uhyre interessant at gå rundt i møllens tre etager. Man får fornemmelse af at stå indeni en stor gearkasse hvor tandhjulene og akslerne er fremstillet af træ.

I møllens nederste afdeling er der samtidig en lille udstilling af maleren Erik Hansens arbejder, og der er mulighed for at købe billeder af møllen, som nyder stor bevågenhed blandt mølle-entusiaster. Der har således været besøg fra New Zealand, Australien og Sydafrika, ligesom adskillige tyske møllevenner har glædet sig over, at det er lykkedes at få Kuremøllen til at genopstå.

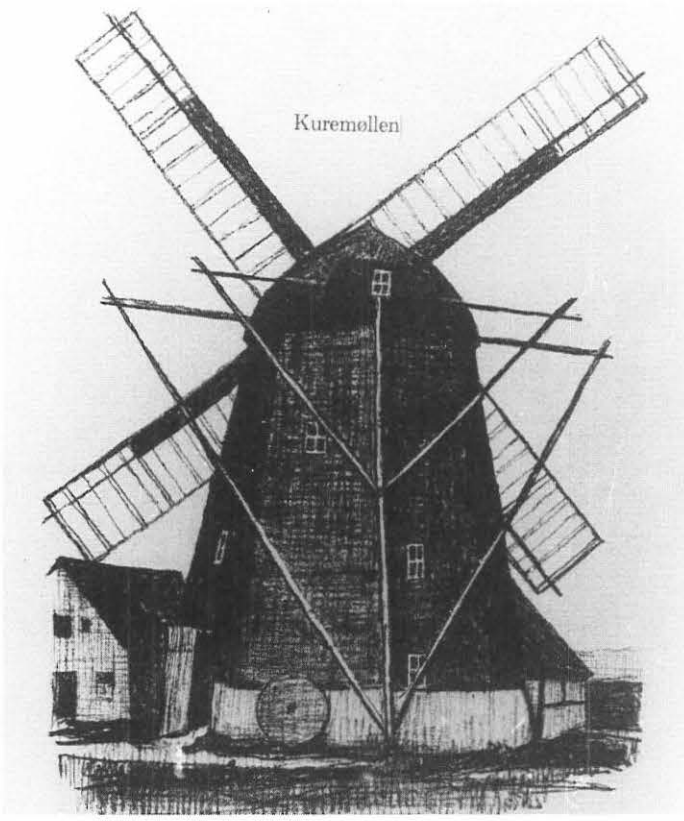

Tegning af Børge Herman Hansen.

- - -

Sådan stod der altså i foråret 1982 om Kuremøllen, men så skete der noget meget glædeligt for møllen, noget som bevirkede, at restaureringen kom meget langt frem: *Sonning-fonden bevilligede 20.000 kr. til opsætning af en svans.*

Kort tid efter, i september måned, var arbejdet med opsætningen af svansen færdig, hvorefter Kuremøllen igen var en mølle, hvis vinger kunne dreje, og hvis hat kunne drejes, og i al fald noget af det indvendige maskineri kunne benyttes.

Nedenfor fortælles mere om møllens historie, men alligevel er der al mulig grund til på dette sted at fremhæve, at arbejdet ikke var lykkedes, hvis der ikke fra første færd var blevet ydet hjælp i form af 5.000 kr. fra Sparekassen i Svaneke og fra Foreningen Bornholm med 5.000 kr.

To kunstnere i Svaneke, maleren Børge Herman Hansen og serigrafen Tage Nissen Petersen fandt, at arbejdet med at bevare Kuremøllen burde have en særlig opmuntring. De forærede møllen et kunstværk, et grafisk blad af møllen, som den tog sig ud ca. 1905 (efter et foto). Kunstværket blev udfærdiget i 200 nummererede eksemplarer og stillet til rådighed for mølleforeningen til salg for møllens bevaring. Stadig er enkelte eksemplarer usolgte, men billederne betød, at bevaringsarbejdet fik en uvurderlig støtte.

Derudover støttedes arbejdet direkte og indirekte i særdeleshed af firmaer som Bornholms andels Foderstofforretning, firmaet Fridolf og Bidstrup, Årsdale Byggeforretning, Svaneke Savværk, Svaneke Brugs og købmand Erik Kristoffersen, Svaneke, Etatsrådinde Kofoeds legat, Statsskovvæsenet, Civilforsvaret, Bornholmerbanken, Svaneke Turistforening, Bornholms amtsråd og naturligvis gennem foreningens medlemmer både ved kontingent og frivillige bidrag.

De gange, de virkelig store opgaver er foregået, såsom opsætning af mølleaksel, vinger og svans, har foreningen fået uvurderlig hjælp af de to møllere Kristian Sommer, Kuremøllen, og Anton Mikkelsen, Årsdale mølle, samt af kraner fra entreprenør Paul Larsen, Rønne, og Mikkelsen, Årsdale.

Der er særlig grund til at fremhæve, at møllebyggerne (oprindelig Vipperød, nu Vig) John Jensen og medarbejdere, har ydet en helt uvurderlig indsats for møllens bevaring, særligt gennem arbejde med aksel og svans.

For det fremtidige arbejde lige nu (1983) har foreningen nogle store mål. Vi ønsker, at vores gamle motor, en Hornsby diesel fra 1930, igen skal kunne virke. Møller Kr. Sommer har allerede gjort et meget stort arbejde med at skille den ad og udføre rensning med videre. Endvidere mangler vi stadig en vogn til at køre svansen rundt med, og vi ønsker at udgive en lille bog om møllens historie og restaurering.

Der fortælles mere herom nedenfor.

LIDT OM MØLLENS HISTORIE

Det er ikke meningen her at gå i detailler med hensyn til møllens historie. Derom vil der blive fortalt i bogen om Kuremøllen. I grove træk er historien, at der i sin tid lå en stubmølle omtrent på det sted, hvor den hollandske mølle Kuremøllen blev opført i 1861. Det var Christian Sommer, der byggede møllen og stuehus. Efter hans død i 1900 overtog sønnen Emil Sommer møllen. Han blev afløst af Kristian Sommer i 1943, der således er tredie generation. Han drev møllen med vindkraft til omkring 1950. Derefter blev der en tid malet i kværnene ved hjælp af motoren.

Hathjulet.

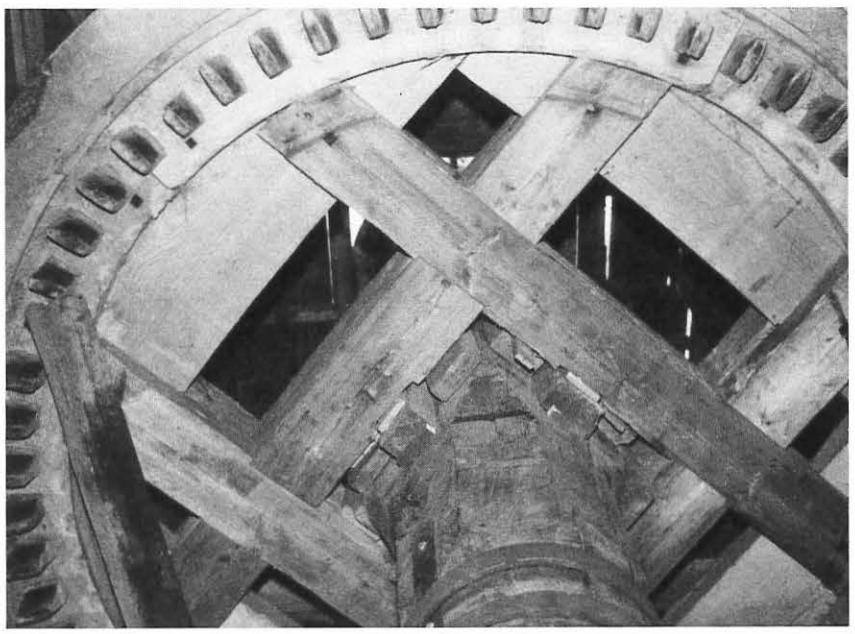

I 1912 blev der bygget et bageri i forbindelse med møllen, og det blev drevet af Kr. Sommer indtil 1976. Der blev kørt brød ud med vogn og senere bil i omegnen. I 1976 forlangte myndighederne fliser på væggene og lign. Det ville koste så mange penge, at Sommer foretrak at indstille driften.

Efter at mølleren var ophørt med at bruge møllens vindkraft og senere motoren, var det helt naturligt, at møllen begyndte at forfalde. Ingen kan forlange af en privatmand, at han skulle kunne bære omkostningerne ved en kostbar bevaring, så meget mere, som der også var et andet erhverv at passe.

En anden ting fik også betydning. I 1967 under den store orkan blæste taget af motorhuset (medens møllen i øvrigt ikke tog særlig skade). Den gamle motor kom derefter til at stå udsat for vind og vejr i mange år. Alt havde imidlertid været så velpasset og motoren således velbehandlet med olie, at det ser ud som om, det meste af den igen kan anvendes.

Med hensyn til møllens historie har flere tidligere medarbejdere fortalt om deres oplevelser, ligesom mølleren kan fortælle om de svundne tider. Her er en lille prøve på, hvad der gemmer sig i møllen (Bornholmeren, 27.7.1982):

POETISKE MØLLERSVENDE

Kuremøllens Venner, foreningen bag restaureringen og vedligeholdelsen af Kuremøllen i Østermarie sogn, bruger alle midler for at skaffe penge i kassen til det ret kostbare arbejde der udføres. Som det seneste har man fundet på, at der skal udgives et lille skrift med alle de tidligere møllersvendes skriverier på væggene. Der er mange skriverier af forskellig art, og Bornholmeren har fået tilladelse til at bringe nogle eksempler.

»På kværnloftet findes denne: »To skumle mandspersoner overfaldt, en sommernat i juli 1921, V. Hansen Maglegård i Østermarie. De truede ham med en kniv og krævede hans penge. Da han ikke ville udlevere disse, flåede de hans klæder og skar dæk og slanger af hans cykel og slog ham til han faldt bevidstløs om, Nu søger politiet disse rå fyre.«

Fra mellemloftet: »Gadebymølle nedbrændt til grunden, natten mellem den 5-6 maj 1924. Møllersvend Julius Jensen, Kuremøllen«.

Ligeledes på mellemloftet: »Ondt råd og liden forstand, har ført i ulykke mangen en mand. Kuremøllen 14.3.27. Møllersvend H. Dam«.

Disse eksempler er kun et meget lille udpluk. Mølleejer Kristian Sommer og Kuremøllens Venners formand, Vilhelm Kjølby, tyder skriverierne, der tilsyneladende dækker tiden fra omkring år 1900 og frem til den dag, møllen stoppede. Der er ingen tvivl om, at et lille værk med alle disse oplysninger fra »Vægavisen« i Kuremøllen vil have lokalhistorisk interesse og derfor kan samlere af Bornholmiana glæde sig til det færdige resultat. At der så samtidig bliver lejlighed til, at der kommer lidt penge i kassen til det videre arbejde med møllen kan jo ikke skade.

MØLLEFORENING

I 1978 blev der dannet en mølleforening med det formål at søge Kuremøllen bevaret. I denne forenings bestyrelse fik møllerparret Kristian og Inger Sommer, Kuremøllen, sæde. Desuden bestod bestyrelsen af arkitekt Mogens Hansen, Østermarie, Lauge Christoffersen, Svaneke, Jørn Sommer, Kuregård, og Vilh. Kjølby, Svaneke (formand). Den nuværende bestyrel-

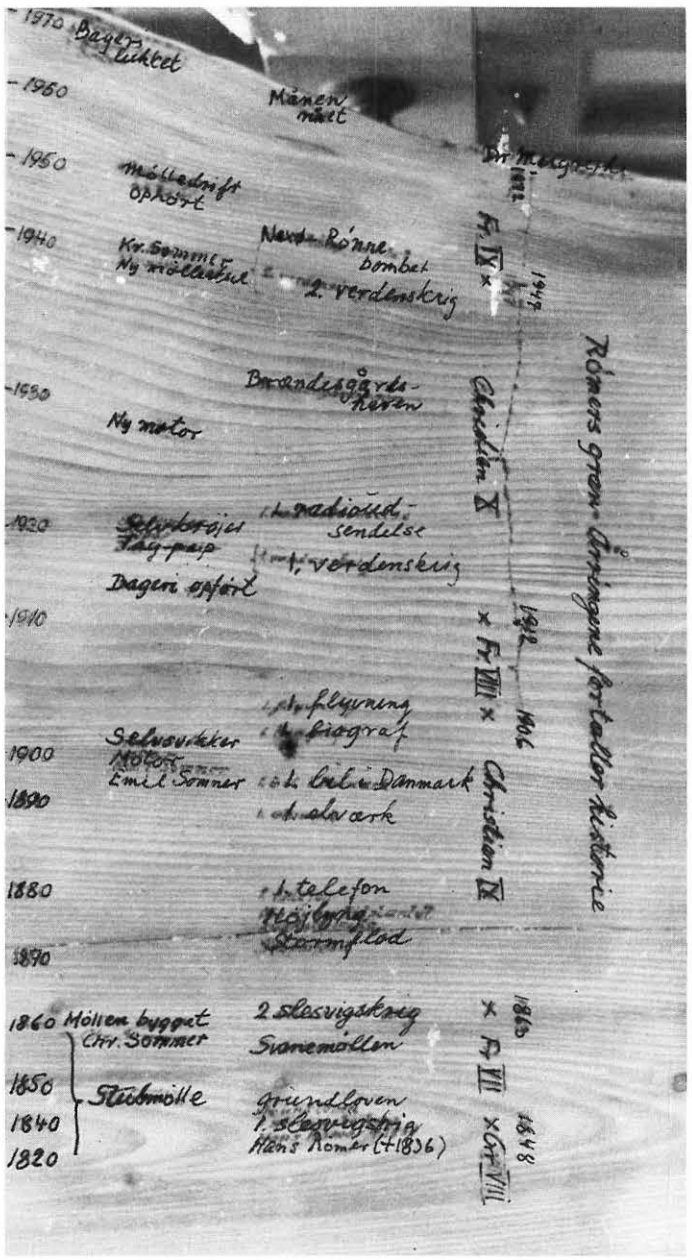

Svansen fortæller skovhistorie.

se er ændret. I stedet for Mogens Hansen var foreningen så heldig at få endnu en møller i bestyrelsen, nemlig møller Anton Mikkelsen, Årsdale, og endnu et aktivt bestyrelsesmedlem, idet maleren Erik Hansen kom ind i steder for Jørn Sommer.

Der blev foretaget en udstykning ved Kuremøllen, således at beboelsen kom på eget matrikelnummer, og møllen med motorhus ligeledes fik sit særlige matrikelnummer. Derefter blev der tinglyst en deklaration for møllearealet. Møllerparret ejer fortsat møllen, men foreningen har brugsretten og forkøbsretten. Efter at disse forhold var ordnede, kunne der søges penge til bevaring af møllen.

BEVARINGSARBEJDET

De forskellige maskiner og øvrigt inventar i møllen er stort set intakt. Kun i dele af møllen var det begyndt at regne ind, da bevaringsarbejdet kom i gang.

Det første, vi gik i gang med, var at få møllen tæt, Hertil blev der anvendt de fleste af de kærkomne penge fra Svaneke Sparekasse på 5.000 kr. Store dele af den underste etage i møllen måtte bygges op med nye brædder, og der måtte foretages reparationer på det tagpap, møllen er dækket med, da det var defekt mange steder. Vi fik også ryddet op omkring møllen. Der blev foretaget arbejde med spækning mellem stenene i den kampestensmur, der udgør møllens fundament.

Da vi var nået til, at møllen var tæt, kunne vi ligesom trække vejret lidt friere, for nu ville der ikke blive ødelagt mere på grund af regnvejr inde i møllen.

Der var ikke ret mange til at udføre det manuelle arbejde, men foreningen havde allerede fra starten over 50 medlemmer, så baggrunden var i orden.

Det næste problem, vi tog fat på, var at få vingerne til at dreje rundt igen. Mølleakslen var sunket, så vi kunne ikke uden videre dreje vingerne.

Civilforsvaret var villige til at lægge en øvelse ved møllen, så materiel m.v. kunne afprøves. Vi fik fat i et stykke egetømmer, der stammer fra et gammelt vrag. Det blev skåret i den rette facon, så det kunne anbringes oven på vindbjørnen, og akslen derved løftes i vejret. Dette arbejde blev udført med en stor donkraft. Det var en vanskelig opgave, men den lykkedes, og for første gang i ca. 30 år kunne vi dreje vingerne. Det bevirkede, at vi nu kunne foretage en reparation af vingerne i lodret stilling, og det lykkedes da også at få de tre vinger i nogenlunde stand. Men da vi drejede vingerne for at gå i gang med den fjerde, gik vingen så langt ind mod møllen, at den hvilede mod soklen, og vi blev klar over, at mølleakslen var defekt.

Med effektiv hjælp bl.a. fra møller Mikkelsen og sønners side blev vingerne derefter taget ned, og på jorden kunne vi foretage et grundigt eftersyn. Den ene vinge var helt defekt og måtte udskiftes. Her lykkedes det os at få en gammel vinge fra Årsdale mølle. Den kunne med forholdsvis lille arbejde passes til.

Vi byggede så den nye vinge op og udbedrede alle de gamle samt malede dem. Vingetræet skulle have rød træfarve, hæktræet hvid. Til stor hjælp ved flytning af vingerne var Erik Hansen, der stillede sin traktor til rådighed. Vores valg af farver m.v. svarer til de farver, tingene havde, mens møllen var i drift. I denne forbindelse kan det også nævnes, at vi dels ved opbygning af manglende steder på møllesiderne, dels ved tjæring bl.a. af hatten, fik hjælp af Østkrafts kran med tilknytning af arbejdsplatform.

EN NY MØLLEAKSEL

Vi var så heldige, at vi havde et godt samarbejde med møllebyggerne fra Vig (oprindelig fra Vipperød Heigren og John Jensen, senre omdannet til John Jensen, Vig). Gennem dem fik vi til rimelig pris en brugt mølleaksel i god stand. Den var for kort, men blev øget ved anvendelse af et stykke af den gamle aksel, som var frisk. Arbejdet blev udført af Bent Larsen, Svaneke Savværk, som udførte et meget fint stykke håndværksarbejde. Sammenføjningen blev sikret bl.a. ved hjælp af stålskinner.

Møllere og møllebygger var igen til stede, da vi hejsede den gamle aksel ned med en af entreprenør Paul Larsens store kraner, og da vi med samme kran fik den nye aksel anbragt på plads (akslen kaldes ås på bornholmsk).

Ved opsætning af vingerne var det møller Mikkelsen, som

var særlig aktiv, i øvrigt ligesom ved de andre opgaver med mange andre til hjælp.

Medens vingerne lå på jorden, havde vi passet vindbrædder til, men vi kunne ikke dreje hatten. Vi gjorde nogle forgæves forsøg. Vi kunne derfor kun lade vingerne snurre, når det var søndenvind, men så gik det også fint.

SVANSEN SÆTTES OP

Vi gik derefter i gang med at se på mulighederne for at få et krøjeværk (en svans) på møllen. Noget af det første, vi havde foretaget os ved restaureringen, var at tage resterne af den gamle vindrose ned (den var sat op i 1920). Vi vidste fra andre møller, at der altid er store reparationer forbundet med vindroser, og desuden ville vi gerne føre møllen tilbage til den gamle form fra før 1920. De nærliggende hollandske møller, Svanemøllen i Svaneke, og Årsdale mølle samt møllen i Gudhjem har alle vindrose. Det var også en af grundende til, at vi valgte svansen. Denne benyttes, som bekendt, til at dreje møllehatten med gennem et system af bjælker, der fra hatten går ned til jorden (eller på nogle møller til en omgang).

Forsommeren 1983 havde vi den store glæde at modtage et tilsagn om, at Sonning-fonden ville yde 20.000 kr. til opsætning af en svans. Ingen af vore to møllere var inde i de tekniske problemer vedrørende opsætning og virkning af et krøjeværk i form af en svans. Vi henvendte os derfor til møllebygger John Jensen, der straks stod os bi med udarbejdelse af en tegning med oplysninger om dimensioner på det træ, vi skulle anvende.

Det drejede sig om store stykker træ. Selve svansen (den lodrette bjælke), der skulle skæres fuldkantet ud, skulle fremstilles af træ, der som mindstemål skulle være 10,6 meter i længden, 45 centimeter på midten og 35 cm i top. To lange stivere skulle være 13,2 meter lange og 30 cm på midten.

Kristian Sommer med Kuremøllens gamle motor fra 1930.

Vi henvendte os til Statsskovæsenet på Bornholm. Såvel skovrider B. Engberg som skovfoged Carsten Hessellund gjorde en stor indsats for at skaffe det nødvendige træ frem. Det lykkedes bl.a., fordi der stadig er rester tilbage fra det store stormfald kort tid forinden.

Det er grunden til, at det store stykke træ i svansen på Kuremøllen fortæller bornholmsk skovbrugs historie. Det drejede sig om en ædelgran, der var væltet i stormen.

Som i det øvrige land var skovenes tilstand op mod 1800 årene særdeles slette. På Bornholm var det kun en lille del af skovarealet, der var nogenlunde bevokset, meget blev brugt til græsning for kvæg. Der var ikke mange træarter, men i disse år fik Almindingen en dynamisk skovrider, Hans Rømer. Han indhegnede skovene og begyndte at dyrke nye træarter, såsom almindelig bøg (der ikke fandtes på Bornholm), lærk, ædelgran, rødgran og flere andre. De fleste af disse bevoksninger findes ikke mere, men enkelte træer har klaret sig, således den ædelgran, der nu sidder i Kuremøllens svans. Den er formentlig plantet inden 1820. (På møllen har vi en planke liggende, den skal anvendes til bord, og på den vil vi afmærke ved hjælp af åringstælling de år, der har særlig interesse for Kuremøllens historie).

Da træet var skåret op, kom møllebygger John Jensen og hans assistent Bjarne Frölich Petersen samt Jesper Mikkelsen fra Årsdale mølle og udførte et nydeligt håndværksmæssigt arbejde med at samle krøjeværket og sætte det op. Her fik vi igen hjælp af Paul Larsens store kran og vore to møllere samt adskillige medlemmer af foreningen Kuremøllens Venner.

Det var en stolt dag, da vi kunne trække møllehatten rundt med svansen ved hjælp af Erik Hansens trakor (som tidligere nævnt mangler vi stadig en vogn). Der ligger endnu en krans af store sten rundt om møllen, og i de fleste af dem findes de ringe, spillet skal trække i.

Vi har også prøvekørt vingerne i forskellige vindretninger, og det er gået fint.

MOTORHUSET OG MOTOREN

Sideløbende med, at der blev arbejdet med selve møllem, begyndte vi at bygge motorhuset op. Halvdelen af murene var borte, og taget manglede helt. Huset blev rejst igen ved en stor indsats af møller Sommer, Erik Hansen og Vilh. Kjølby, og nu i dag (1983) står motoren i tørvejr.

Møller Sommer tog derpå fat på at skille den gamle motor ad. Han var med i 1930, da motoren blev sat op, og har benyttet og vedligeholdt den gennem alle åren op til omkring 1967. Derfor kender han den som sin egen bukselomme. Det er en encylindret dieselmotor fremstillet i England. Vi håber og tror, vi får den i gang igen.

MØLLENS BRUG

Maleren Erik Hansen, også medlem af møllens bestyrelse, har de sidste par år i sommertiden haft udstilling i møllen. Samtidig har vi haft åbent i møllen, og der har været meget stort besøg af mølleinteresserede fra flere lande. De besøgende betaler en beskeden entre og kan købe billeder af møllen m.v. Sidste år var der omkring 1.500 besøgende fra mange lande. Møllekredsens medlemmer betaler et beskedent kontingent på 25 kr. om året, men mange har givet frivillige bidrag.

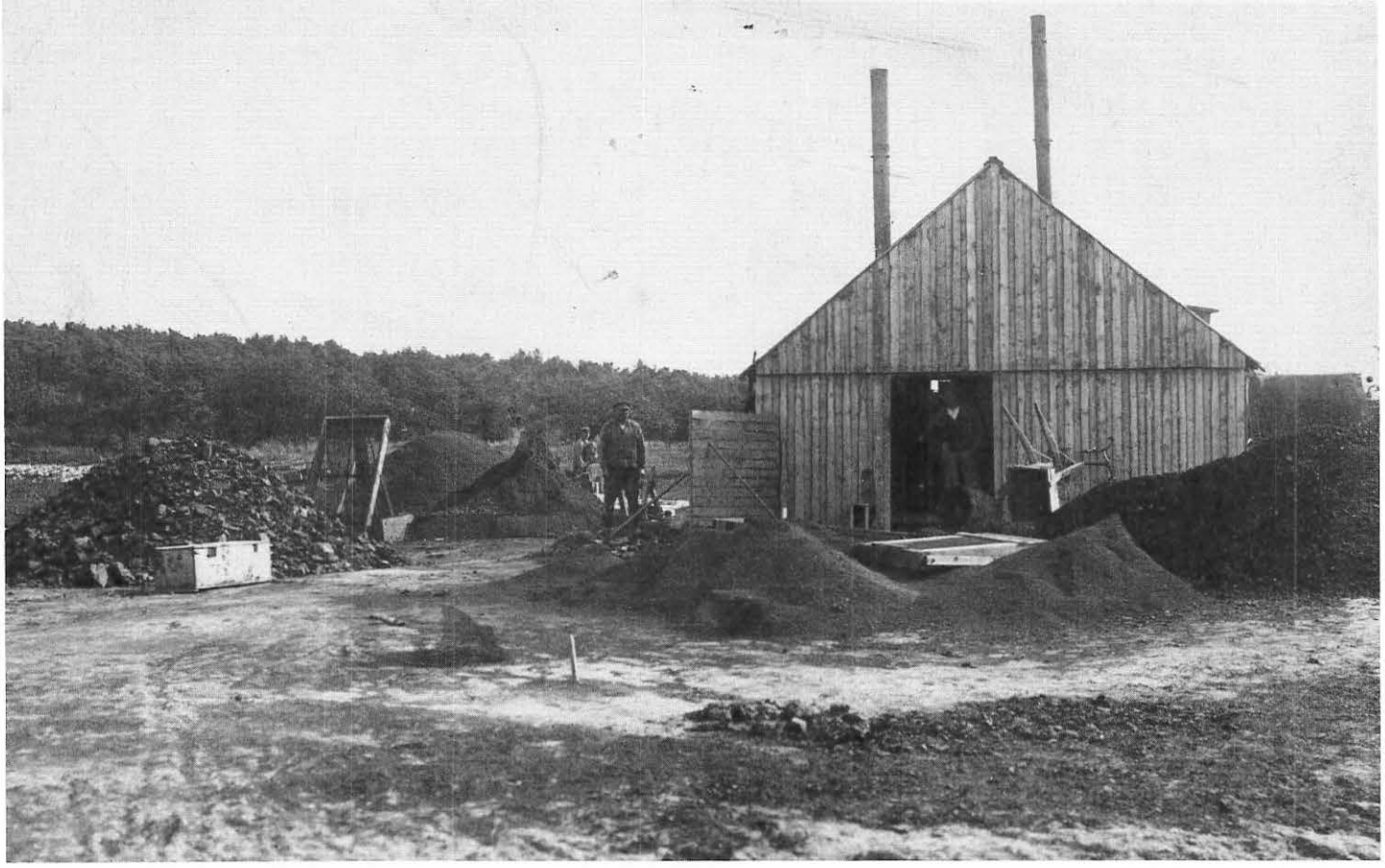

Kulskakt ved Levka 1918-20.

BESKRIVELSE AF

kulbrydning

HASLE KUL- OG TEGLVÆRK ÅR 1871-1876

Af JENS V. ANKER

Hasle Kul- og Teglværk ejedes i året 1871 af engelsk konsul J. J. Colberg, boende i Rønne.

Bestyrer for værkerne var Jens H. Anker med bopæl ved kulværket. Formand for arbejdet nede i kulskakterne var Hintze Kure. Begge i forening udgjorde ledelsen af kulværket.

BYGNINGER

En bygning beliggende i syd og nord, en bygning der nu kaldes »Gammelværk«, hvor der i den nordre ende var kontor, dernæst materialkammer, bestyrerbolig, og hestestald i den søndre ende.

Et fem fags hus, som stod lidt nord for den i året 1854 nedbrændte maskinbygning, ca. 1800 alen nord for Gl. Værk og ca. 150 alen fra havet, og som i tidligere tid havde været bopæl for maskinmester Lambrecht og senere arbejderboliger, blev i foråret 1873 nedbrudt og tilbygget søndre ende af Gammelværkshuset.

En bygning i øst og vest, ca. 25 alen vest for Gammelværkshuset. Heri var indlagt to dampkedler i den østre ende og dampmaskine på 36 hk i den vestre ende. Krumtapakslens retning var i øst og vest. Maskinen brugtes til at pumpe vand op af pumpeskakten samt til ældning af leret i telgværket i sommermånederne.

En bygning i øst og vest, ca. 25 alen nord for maskinbygningen. I den vestre ende var indlagt en dampkedel og en lodretstående dampmaskine på 16 hk. Krumtapakslens retning var i øst og vest. Dampmaskinen brugtes til oppumpning af vand fra skakterne. Til hver af dampmaskinerne var der hejseværk til pumpeskakterne.

En bygning vest for Gammelværksbygningen, lige ved trækbanen, men øst for denne, var bygget over teglovnen, retning i syd og nord.

En bygning i øst og vest ca. 25 alen nord for ovnbygningen benyttedes som tørrelade for drænrør, tagsten m.m.

En bygning ca. 25 alen øst lidt til nord for Gammelværkshuset benyttedes til smedie.

Alle bygningerne var tækket med røde tagsten med undtagelse af tørreladen, som var tækket med strå.

PUMPESKAKTERNE

Imellem de to maskinbygninger var der to pumpeskakter, der hver for sig var 3-4 alen fra maskinbygningerne, der var bygget så nøjagtigt, at der kunne pumpes i begge skakterne af hvilken som helst af dampmaskinerne. Dog blev der vistnok aldrig pumpet i begge skakter på samme tid.

Den søndre af de to pumpeskakter var den første, der blev gået ned med. Den blev muret med brændte mursten lagt i cement fra den faste grund op til jordoverfladen. Skakten blev gået ned til 40 alens dybde og benyttedes som pumpeskakt i flere år, medens der arbejdedes på »Kuletørvranden«, »Stenkulranden« og »søndre Tykkerand«.

I året 1868 blev den nordre maskinbygning opført, og dampmaskine med kedel indlagt.

Den nordre pumpeskakt blev gået ned til 60 alens dybde, og heri blev nedsat tre pumper med 6, 9 og 10 tommer stempeldiameter. Fra den nye pumpeskakt blev der gået en dybovn (stolle) i øst til et punkt nord for villa »Birkely« for at trække vandet ud af grunden.

Der blev gået 2 schakter ned, mellem det såkaldte »hvide hus« og villa »Birkely«. I den nordligste schakt arbejdes der på »søndre Tykkerand« og i den sydligste på »Smederanden«. Den sidstnævnte er den sydligste af »Haslerænderne«, der har været kendt og bearbejdet.

Begge de to kulrænder gav en stor mængde kul, da de begge havde en tykkelse fra 30-36 tommer. Dette foranledigede ejeren, konsul J. J. Colberg til i efteråret 1872 at anskaffe til begge schakter et hejseværk, som blev drevet af den store dampmaskine i søndre maskinbygning, ved at en ståltrådvire 7/16" i diameter benyttedes som drivsnor fra dampmaskine til hejseværkerne.

Omtrent 150 alen i nordøstlig retning fra Gammelværkshuset var en skakt, 40 alen dyb, almindelig kaldet nr. 3 skakten.

Der blev i denne arbejdet på »Kuletørvranden«. Skakten blev i sommeren 1872 sænket til 60 alens dybde, og en dybovn (stolle) fra den nordre pumpeskakt blev ført til skakten.

Dette forlodsarbejde blev betragtet såvel af arbejderne som af lederne som værende af stor betydning for fortsat kulbrydning, da der nu kunne påbegyndes et arbejde på de nordre kulrænder, hvor der var langt bedre grund og ikke den risiko for arbejderne at blive slået til krøblinge, som f.eks. ved søndre Tykkerand, hvor flere arbejdere fik arm- og benbrud ved at der faldt store jordklumper ned over dem. »Kuletørvranden«s overlag er hvidt ler. Det blev i efteråret 1872 brugt til fabrikation af alm. mursten. Det viste sig da ved brændingen, at de sten, der var fremstillet af dette hvide ler, kunne tåle en ualmindelig høj varmegrad og kunne således betragtes som ildfaste sten af god kvalitet. Den samme art ler fandtes også i den gamle lergrav lige nord for Bagaa ved havet. Lerlaget måtte på grund af dets forholdsvis stærke fald i sydøst bearbejdes i en skakt i flere år.

En stor ubehagelighed ved kulbrydningen var, at der somme tider fremkom giftige luftarter nede i skakterne og ovnene (stollerne). Det indtraf som oftest ved stille vejr og tæt tåge over landet. De giftige luftarter, som af bornholmerne blev kaldet »dunst«, viste sig ved, at lamperne blev svagere og svagere i flammen og til sidst gik helt ud. Da var det på høje tid, at arbejderne kom op, og arbejdet måtte indstilles, indtil der blev tilført luft. I kulskakter, hvori der ikke var døgndrift, var det en almindelig regel, førend arbejderne gik ned i skakten om morgenen, at fire en tændt lampe ned mod bunden. Viste det sig, at lampen slukkedes, måtte det bestemt frarådes mandskabet at gå ned.

Kulværket ejede en centrifugalblæser med en lang slange, som kunne føres ned i skakten. Maskinen blev drevet med håndkraft, og der kunne således tilføres skakten frisk luft. I November 1872 solgte konsul Colberg Hasle Kul- og Teglværk til at aktieselskab i København. Salgssummen sagdes at være 60.000 Rdlr. Der skete ingen forandring i driften, alt gik sin jævne gang som tidligere.

En af aktionærerne, kaptajn Hansen, tog bopæl herovre, nærmest for at føre den daglige korrespondance med aktieselskabets kontor i København. Kaptajn Hansen havde tidligere været skibsfører og havde ikke nogen kendskab til kul- eller teglværksdrift. Han mødte som regel ved arbejdsdagens slutning på kontoret sammen med de ledende, Anker og Kure, til konference for at få stof til indberetning til hovedkontoret i København.

I januar måned 1873 blev kul- og teglværket atter solgt; det var et tysk aktieselskab fra Hamburg, som købte det. Købesummen sagdes at være 120.000 Rdlr. Som direktør blev ansat en mand ved navn Rübeck af dansk-tysk afstamning. Han var arkitekt og lavede projektet til alle bygningerne til det nye store teglværk.

Henad foråret 1873 ankom en tysk grubeingeniør Eimann, to tyske grubeformænd, Tielmann og Ziegner, og efterhånden ankom flere tyske arbejdere til kulbrydningen, som derefter blev drevet efter tysk mønster.

De forlodsarbejder, der af bornhomerne var gjort for at fortsætte kulbrydningen til de nordre kulrænder, blev af tyskerne fuldstændig forkastede. Derimod blev der sænket en skakt ca. 150 alen vest og lidt til syd for Gammelværkshuset, den såkaldte »Tyskerskakt«. Der arbejdedes på »Søndre Tykkerand« og »Stenkulranden«.

Skitse over minegangene i kulgrube ved Hasle i årene 1871-1873.

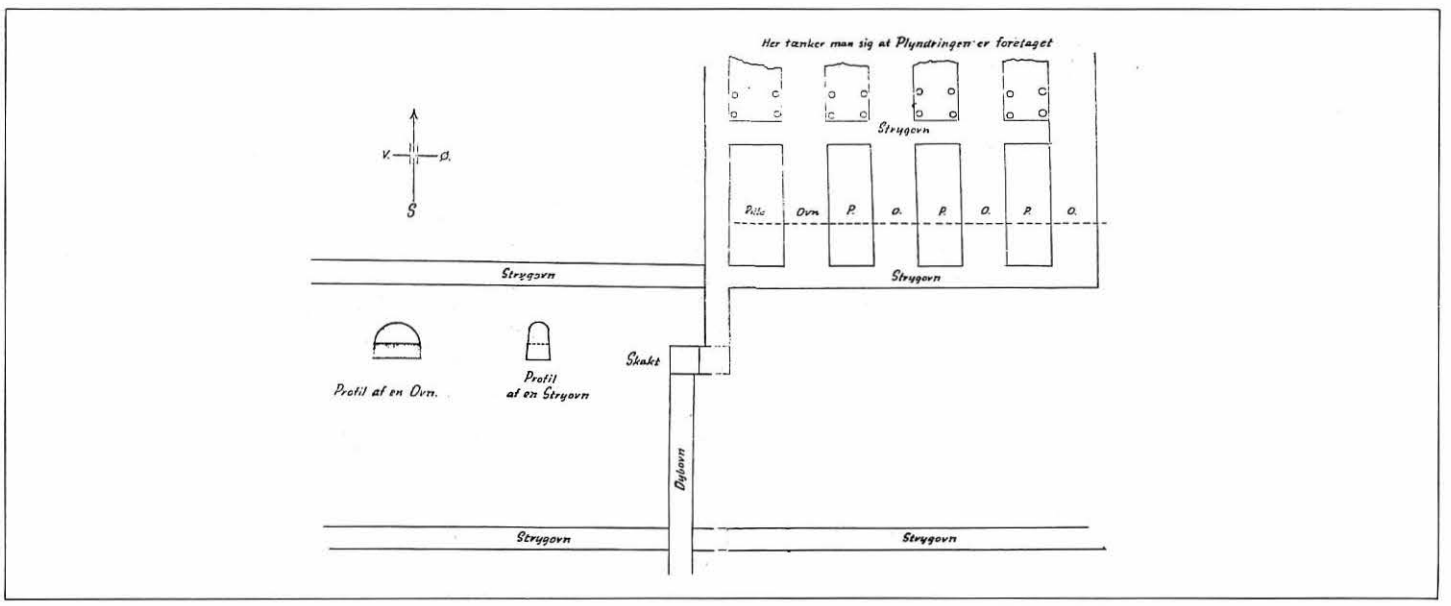

Tyskernes arbejdsmetoder var som nævnt meget forskellig fra bornholmernes. Efter at dybovnen var ført frem, hejsede de ikke mere sand og ler op, men kun kul, idet arbejderne lå ned på siden, huggede ind på kullene og tog hele kulrandens flade; altså ikke som bornholmerne, der huggede ovne med mellemstående piller. Overlaget over kulranden blev afstemplet og holdt oppe ved træstempler, ca. 3" diameter. Kullene blev i dertil lavede kasser slæbt ned til dybovnen og tømt over i en sporvogn, som stod på sporvejsskinner. Vognen blev, når den var fyldt, kørt hen til skakten og sat ind i et stativ, en jernkonstruktion kaldet »kurven«, der hængte i et stråltrådstov, hvorefter den blev hevet op. Hejseværket, som blev drevet af to heste, stod inde i et tårn 12-15 alen højt. Tårnet kunne ligne en 12-sidet brudt pyramide. Et svært stykke tømmer stod lodret i midten af tårnet med jerntap i et leje forneden i jorden. Ligeledes var der foroven en tap i et leje oppe i tårnet; det dannede således en lodretstående aksel. Foroven på akslen sad en tromle, 5-6 alen i diameter, og forneden to trækbomme diametralt for hinanden. Der blev sat en hest for hver bom, og når disse havde gået 3½ gang rundt, var vognen oppe.

Arbejdet i den store nye skakt foregik med døgndrift med 8 timers arbejdsdag, og der skiftedes således tre gange i døgnet, kl. 6 morgen, kl. 2 eftermiddag og kl. 10 aften.

I september 1874 indtraf en sørgelig begivenhed, som kostede 2 mand livet. I skakten, som var ca. 120 alen i nordvestlig retning fra Gammelværkshuset, arbejdede 2 mand på at føre en dybovn (stolle) frem til Tyskeskakten og derved bringe luftcirkulation i arbejdsområdet her. Så skete det en morgen, der var tæt tåge over landet og stille vejr, at den ene af de 2 mænd gik med baljen ned. Der hørtes ikke noget til ham, da baljen havde nået bunden, hvorefter denne hurtigt blev hevet op, og den næste mand gik ned. Da der heller ikke hørtes noget fra ham, anedes der, at der var sket en ulykke. Luftblæseren blev hurtigt anbragt og skakten tilført frisk luft. Der gik mandskab ned og fik de forulykkede ført op, hvorefter der blev foretaget oplivningsforsøg, men uden resultat. De var begge døde af giftige luftarter. Det ulykkelige tilfælde kunne være undgået, såfremt de, før de gik ned, havde ladet en tændt lampe gå ned i skakten for at overbevise dem om, at luften var god.

De to mænd, den ene en tysker: Heinrich Höfer, den anden en svensker: August Svendsen, var begge øvede minearbejdere, så ulykken må skyldes ubetænksomhed fra arbejdernes side, da de gik ned i skakten uden nogen som helst forundersøgelse om luftens beskaffenhed.

I 1875 blev Sorthat Kulværk købt og kom ind under Hasle Kul- og Teglværk.

I slutningen af 1876 indstilledes kulbrydningen ved Hasle Kulværk, og dermed var dets saga ude. Grunden til kulbrydningens ophør skyldtes nok nærmest, at kullene i den skakt var taget - så mange som der under normale forhold kunne fås - og at lønningerne til de fra udlandet indforskrevne funktionærer og arbejdere var forholdsvis høje, samt at prisen på engelske kul stadig var dalende, foranledigede det ikke aktieselskabet til at sænke en ny skakt og fortsætte kulbrydningen.

Under verdenskrigen, i slutningen af året 1917, påbegyndte firmaet Brd. Anker, Hasle, kulbrydning ved Levka. Der optoges ca. 50.000 hektoliter kul, som på grund af den vanskelige tilførsel af kul fra udlandet fik en rivende afsætning. Det havde været et større gode for landet under den herskende brændselsknaphed, såfremt kulbrydningen var blevet påbegyndt to år før.

Det kunne se ud til, grundet på de urolige forhold i udlandet, at vi går en tid i møde med en endnu større brændselsknaphed end under verdenskrigen. Der er derfor dels i radioen og (dels) i bladene blevet opfordret til at benytte enhver mulighed for at fremstille vinterbrændsel, såsom tørv og brunkul o.s.v. Her på Bornholm findes der tørvemoser mange steder, men de fleste står under vand, hvorfor de først må afvandes enten ved udpumpning eller på anden måde, førend fremstilling af tørv kan foregå. Dernæst kræves der en god tørreplads med tør bund; det er nemlig af stor betydning, at tørvene er tørre, for at det kan blive et godt brændsel.

Hvad brunkul angår, så findes de vel næppe på Bornholm; men derimod så findes her stenkul i forholdsvis tykke fløtser, hvilket er konstateret ved boringer, som er foretaget i 1917 af Dansk Geologisk Selskab. Det ville være ønskeligt, om der kunne blive påbegyndt kulbrydning for dermed at skaffe et udmærket brændselsprodukt.

Kuloptagning på kysten 18. februar 1918.

Gamle Rønne kort

Samlet af
LEIF HENRIKSEN

I lighed med andre bornholmske byer har Rønne købstad gennemgået en enorm udvikling gennem de sidste 200 år. Denne udvikling kan bedst følges ved sammenligning mellem de kort, der med mellemrum er tegnet fra tider, der ligger langt tilbage.

Det ældste mig bekendte har vi i Peder Hansen Resens latinske Atlas Danicus, der er udgivet i dansk oversættelse i 1925.

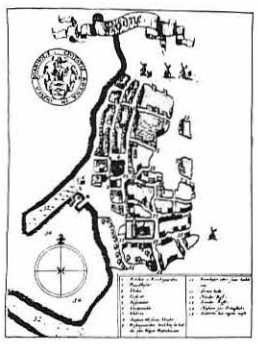

Det store kort herunder viser Rønne Havn 1820.
Rekonstrueret af arkitekt K. Thorsen.
I. Nuværende toldbod.
II. Dampskibshavn.
III. »Jajtahavn«.
IV. Inderhavn.
V. Havnebakken.
VI. Gl. badeanstalt.
VII. Yderhavn.
VIII. Pakhuskaj.

Det er et ret primitivt kort; men allerede her finder vi træk, der er bevaret til i dag.

Noget mere detaljeret er kortet over Rønne i L. de Thurahs beskrivelse over Bornholm fra 1756, hvor nye anlæg er kommet til, således Hovedvagten, der blev bygget 1743-44; men i øvrigt ligner de to kort hinanden en del.

Med denne omtale af de ældre kort, vil vi se lidt på de nyere, idet vi starter med arkitekt K. Thorsens kort over Rønne omkring 1750. På dette er indtegnet Rønne Fæstning, der blev bygget i slutningen af 1600 tallet. Men dette kort er en rekonstruktion, som K. Thorsen har lavet ud fra sin i øvrigt meget omfattende viden om Rønne.

Det næste kort er E. C. A. Erichsens kort fra 1818, hvorpå der endnu bemærkes primitive havneforhold. Med dette er der sket en forandring på det meget smukke kort over Rønne Kjøbstad fra 1858. Havneanlægget er udbygget, og havnen er blevet større. Kortet er fremstillet af Em. Bærentzen og Co.

Med kortene fra 1917 og 1927 er vi i vor egen tid, selv om Pingels Allé og Voldgade i det væsentlige stadig udgør byens begrænsning mod øst. Men jernbaneanlæggene er nu kommet til, og udvidelsen af havneanlæggene er ved at tage fart.

Der er uhyre mange detaljer i disse kort, som her er sat ned fra stor størrelse, hvorved teksten er blevet tilsvarende formindsket og dermed svært læselig, så brugen af en lup kan blive nødvendig. F.K.

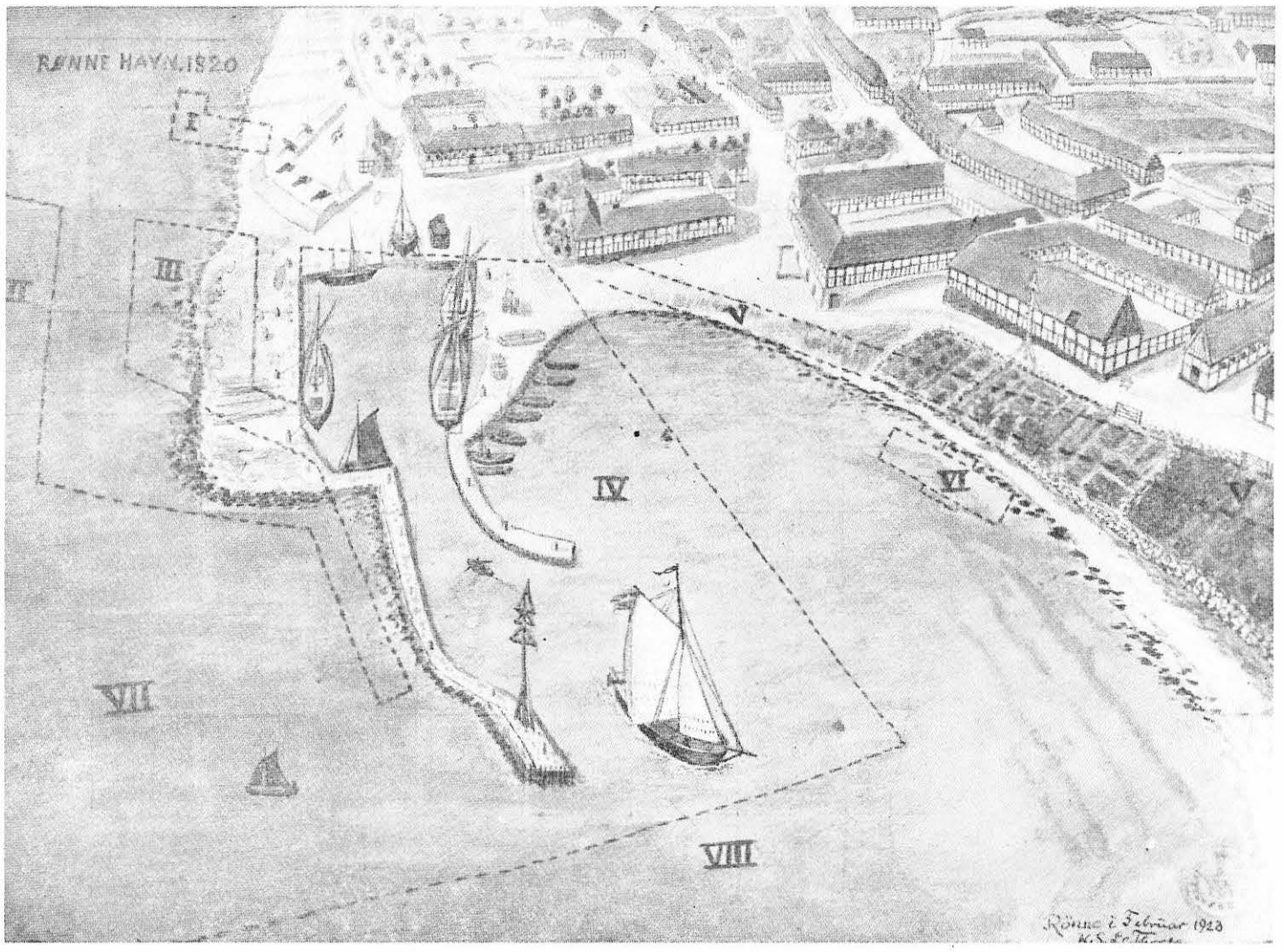

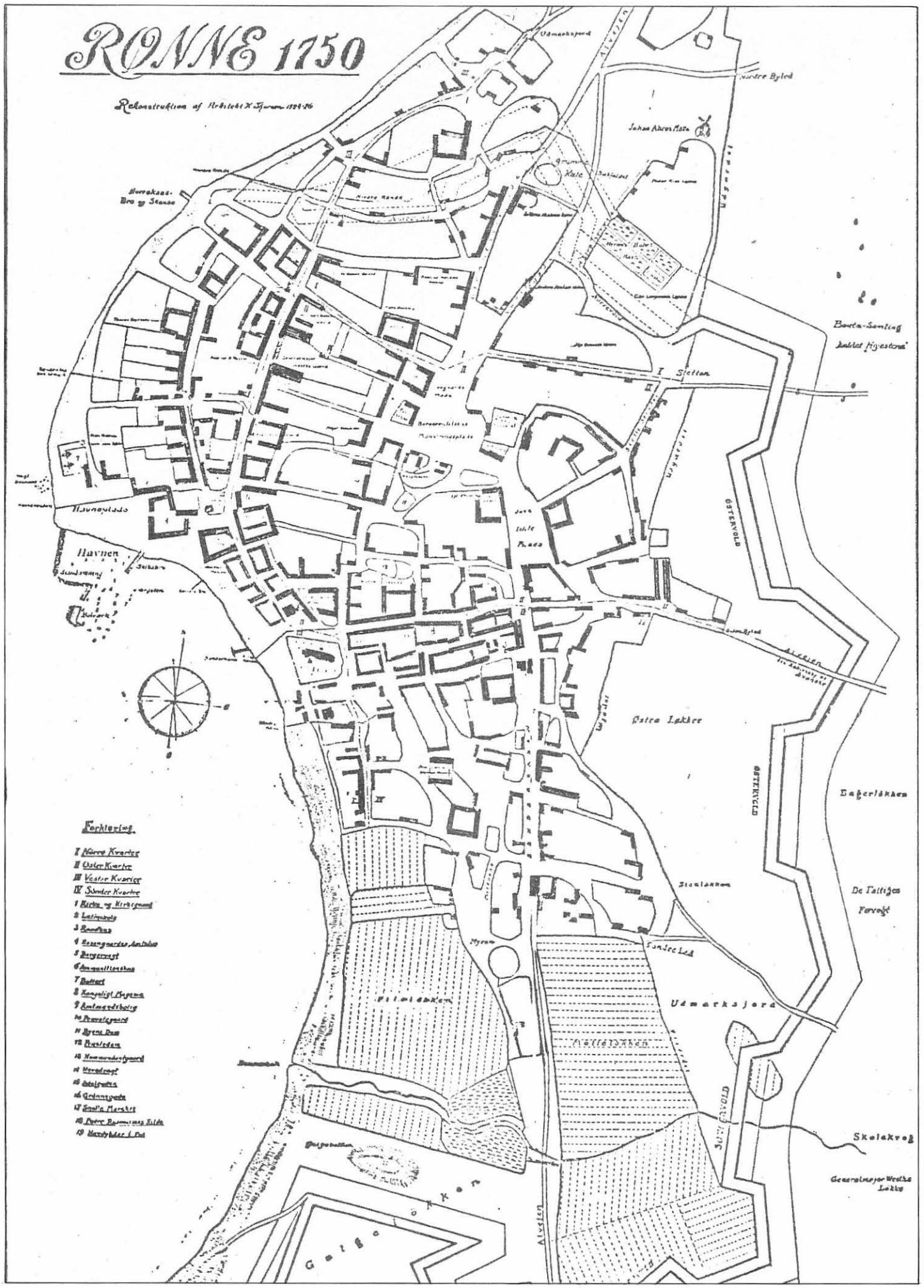
RØNNE 1750
Reconstruction of Architekt H. Tjurum 1924-26
Udmarksjord
Alvesen
Østre Bylod
Johan Ahrens Plads
Kale
Sletten
Bøtta-Samling
Havnegade
Havnen
Østervold
Østre Løkke
Østre Dæmningen
De Tattiges Forvejr
Skolakvej
Udmarksjord
Sydervold
Generalmajor Weths Løkke

Kort
over
Ronne Kjøbstad.
Vester Herred
paa
Bornholm
opmaalt af
E. A. Erndtson
1818

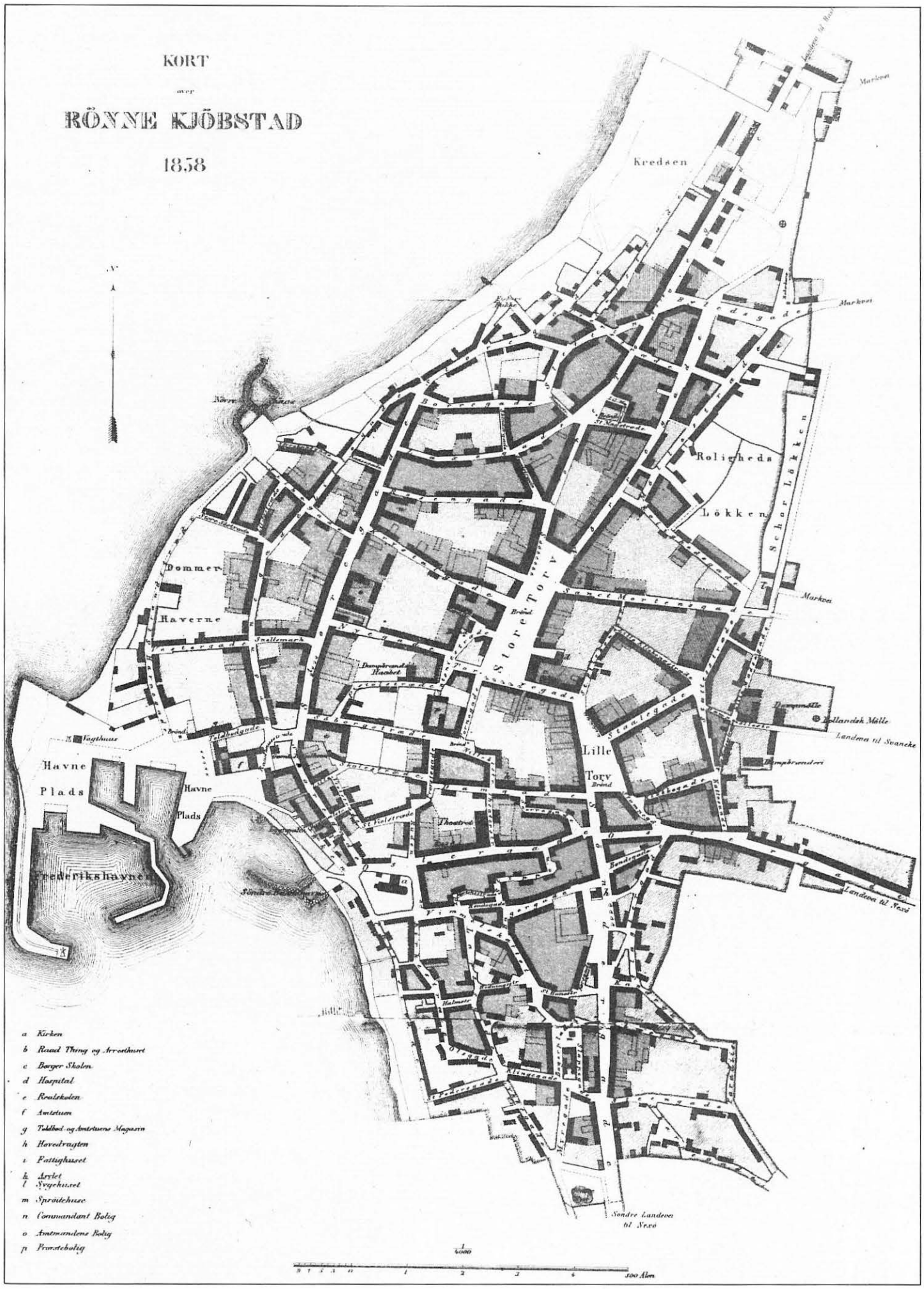
KORT
over
RÖNNE KJÖBSTAD
1858
Kredsen
Rolicheds
Lökken
Schor Lökken
Dommer
Haverne
Havne
Plads
Havne
Plads
Frederikshavnen
Lille
Torv
Store Torv
Theatret
Hollandsk Mølle
Landeveien til Svaneke
Landeveien til Neksø
Sondre Landeveien til Neksø
a Kirken
b Raad Thing og Arrosthuset
c Borger Skolen
d Hospital
e Realskolen
f Amtstuen
g Tøldbod og Amtstuens Magasin
h Havedragten
i Fattighuset
k Arrest
l Sygehuset
m Sprøitehuse
n Commandant Bolig
o Amtmandens Bolig
p Provstebolig
1/4000
500 Alen

Rønne
1917

RÖNNE
1927

ÅRETS GANG I DEN BORNHOLMSKE NATUR

Tekst og foto: Frede Kjøller

September 1982 gav en usædvanlig sensommer. Nedbøren, målt i Østermarie, var kun på 7,5 mm regn i 5 nedbørsdage, og vejret kørte på højt barometer måneden igennem med den ene skønne solskinsdag efter den anden, omkring den 17. og 18. dog noget sløret af kraftig tåge. Måneden blev tør, selv om meget kraftige dugfald gav nødtørftig væde.

Billedet viser det karakteristiske vejsving på Svanekevej ved Østermarie kirke. Med septembersolen kommer de lange skygger.

Det meget smukke sommervejr, der prægede sensommeren 1982, fortsatte et stykke ind i oktober med solskin og forholdsvis høj dagtemperatur, med meget kraftige dugfald om nætterne og med en morgentemperatur den 1. oktober på 18 grader, altså stadig sommervarme. Men efter en uges forløb kom omslaget med regn næsten hver dag over den udtørrede jord, i alt 77,5 mm på 14 nedbørsdage.

På billedet ses soltørrede klitter i Vestre Sømark, hvor der endnu, heldigvis, er steder, der henligger i naturtilstand.

November fik mildt vejr med temperatur på omkring en halv snes grader ved månedens begyndelse til 3-4 grader ved dens slutning. Kun et par gange var der nattefrost. Følgelig stod mange haver fulde af efterårsblomstrende planter det meste af måneden, hvad ikke er helt sædvanligt.

Nedbøren blev 73 mm på 14 nedbørsdage. Selv om det ikke var nogen overvældende nedbør, især med baggrund i en lang nedbørsfattig tid, så løste den for den mest påtrængende vandforsyning, og vandløbene, der havde været tomme, blev igen fyldt med vand.

Bornholm har talrige lidet kendte pletter, hvor kulturdrift ikke har ændret de oprindelige naturforhold væsentligt. Det gælder også landskabet her fra Vestermarie, nord for Kærgård.

December måned blev den mildeste julemåned i flere år. Vi skal i hvert fald tilbage til 1977 for at finde noget tilsvarende. Nedbøren blev 92,6 mm, der faldt som regn, et par gange som sne-slud, hvor den faldne sne meget hurtigt forsvandt igen. Nedbørsdagenes antal var 17. Tåge forekom kortvarigt.

Ved indgangen til det nye år stod græsplæner og græsmarker helt grønne, landskaberne så stadig ud som i november, som vist på billedet, der er taget ved Bolbyvej i Klemensker.

Januar måned 1983 blev en helt usædvanlig vintermåned, ja, den blev nærmest mærkelig. Frost og sne forekom praktisk talt ikke, kun en enkelt gang målte jeg en morgentemperatur på ÷ 5 grader. Ellers var morgentemperaturen + 2 grader ikke ualmindelig, og jeg målte den endnu højere. Det regnede næsten hver dag, i alt havde måneden 26 nedbørsdage, der gav 71,7 mm regn.

Selv om vinteren 1982-83 tegnede til at blive meget lidt vinterlig, så skulle vi dog ikke slippe helt. Februar måned gav regulær vinter med sne og frost fra den første dag i måneden til den sidste, dog var det tøvejr den sidste dag overalt på øen.

Nedbøren blev 72,2 mm sne i 9 nedbørsdage, hvoraf 2 med snestorm. Måneden må dog betegnes som mild februarvinter.

Vinterbilledet er fra Segen.

Marts måned blev meget våd med 82,6 mm regn og med 18 nedbørsdage. Der var ingen vinter og ingen sne og kun undtagelsesvis nattefrost, men en del tåge. Alt i naturen var vådt, markerne flød i vand, moserne var fulde, og vandløbene svulmede. De blå anemoner sprang ud tidlig og der var god vækst i vegetationen.

Billedet af det tidlige forår er fra en skovvej ved Bobbeå i Østerlars. Det er i disse ådale med avnbøge og blå anemoner det tidlige bornholmske forår kan opleves.

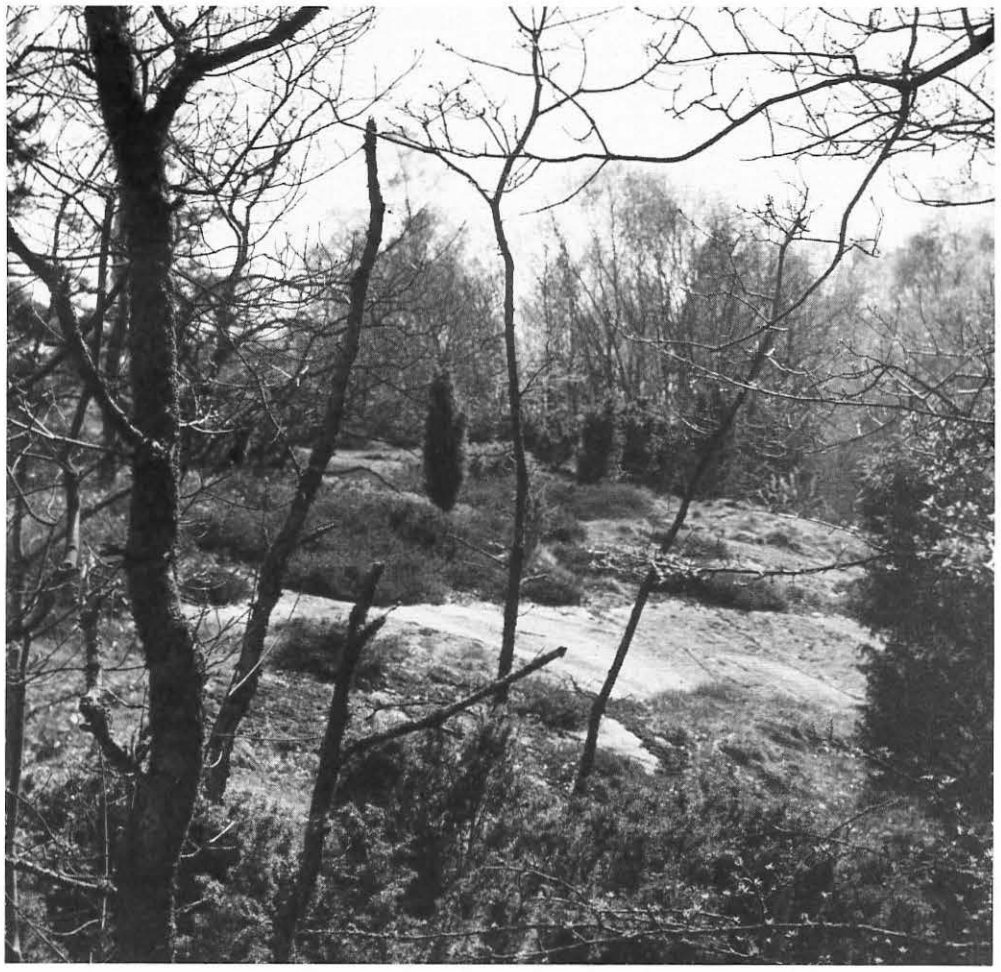

April måned gav mildt, men kedeligt vejr, der dog befordrede det tidlige forår. Men nedbøren var stor, 81,0 mm regn i 13 nedbørsdage, dertil megen tåge i månedens sidste halvdel, og der var langt imellem solskinsdagene.

Naturbilledet er fra Rø, fotograferet på nordsiden af den lokalitet, der kaldes »Dyrendal«. Det er et højlyngslandskab, som det ser ud, når det er kønnest.

I år fik vi et forår, der var usædvanligt vådt, og en maj måned, der var våd som en efterårsmåned. I Østermarie måltes 78,9 mm på 16 nedbørsdage foruden adskillige dage med tåge.

Overvældende varme blev det heller ikke til. Men nedbøren var det mest påfaldende. Den 25. maj ved middagstid faldt der i Østermarie 32 mm regn i løbet af en god time.

Det tidlige forår normaliseredes som altid, og forårsplanterne kom til tiden omtrent, som de plejer.

Billedet viser anemoner ved Gyldenså.

Juni måned gav kun begrænset nedbør, nemlig 31,0, mm, der faldt på 8 nedbørsdage. Indtil den 28. juni var der dog kun faldet 13,7 mm, og da var mangelen på vand mærkbar både på klippeterræn og i naturområderne og i haverne.

Juli måned blev tør med en nedbør på 8,0 mm, der faldt på 4 nedbørsdage. De øvrige dage gav solskin og varme, så det blev en udpræget sommermåned, med hvad deraf følger af turist- og ferieliv. Men naturen var meget tør ved månedens slutning, haverne manglede vand, og i naturområderne måtte der advares mod brug af ild.

Der er stigende interesse for vore vådområder. På billedet ses et eksempel på en velbevaret mergelgrav ved Krykkegård i Klemensker.

Det helt overvældende sommervejr fortsatte august måned igennem, kun afbrudt af en kortvarig periode med regn i begyndelsen af måneden. Et par småklatter faldt der senere, således at den samlede nedbør blev 45,6 mm. Det var en for Bornholm værdifuld regn, der tog noget af brodden af sommertørken og betingede eller medvirkede til en bedre høst end mange andre steder i landet. Men meget tørt var det alligevel ved månedens slutning, og de mange halmafbrændinger på markerne voldte brandvæsenet problemer. Men turisterne nød sommeren og solen.

Billedet er fra Dueodde.

De underjordiskes skatte

Af CHR. STUB-JØRGENSEN

Folkesagn og folketro XIV

Foto: Frede Kjøller

Om de underjordiske, som bor på Lilleborg i Almindingen fortæller skovfoged Seier: Fruenat kom de underjordiske, som boede på »Borred«, frem med deres sølvtøj. Hvis man kunne nå at kaste stål i skatten, havde de ikke magt til at tage den med sig ned i jorden. De fleste, som prøvede på at få fat i skatten, blev »svage«. Der fortaltes også, at de underjordiske Fruenat slæbte en stor kedel med deres skatte op på »Borred«. Den kunne man komme i besiddelse af, men man måtte ikke sige et ord, så længe man var deroppe. To mænd, der ville prøve, om det passede, gik derop Fruenat. De fandt også kedelen, men da den ene i sin begejstring slog hænderne sammen og råbte: NU skal vi skynde os, at de ikke slipper fra os! forsvandt den lige med det samme.

Ph. R. Dam fortæller i sine optegnelser denne skattegraverhistorie: Fråue Nat kaldes på bornholmsk dagen, eller rettere sagt natten den 25de marts, i almanakken nævnt Mariæ Bebudelse. Herom drejede der sig det overtroiske sagn, at der den nat kunne findes penge ude på markerne eller i skovene, når to brødre gik ud at søge. Engang var to brødre gået ud for på den måde at prøve lykken, og de fandt en stor kobberkedel fyldt med sølvpenge. De tog da fat på at bære den hjem. Men da så den ene bror blev træt og hviskede til den anden: Lad os hvile lidt! så var hele herligheden forbi, kobberkedlen med pengene sank ned i jordens skød.

Ved horkarakløppan i Gudhjem skal der en Frauenat være fundet en kedel fyldt med penge. Mændene, der fandt den, tav stille, indtil de var omtrent hjemme; så sagde ene noget, og straks forsvandt både kedel og penge ud af hænderne på dem.

Vil man have held med sig på Fråuenats skattejagt, så gælder det først og fremmest om, at man ikke mæler et ord; nogle sagnoptagelser siger: fra solnedgang til solopgang. Og den betingelse er sværere at overholde end man tror, for de underjordiske benytter alle slags koglerier for at få en til at bryde tavsheden. Flere sagn fortæller om deres kunster. Således fortæller Vilhelm Herold følgende: Knap en fjerdingvej syd for Hasle findes nogle engstrækninger, Si-enge, og i dem ligger en dam, som kaldes Floddam. Over isen på denne dam skal der hver Fruer-nat løbe et gloende hul, og ved midnatstid samme nat skal man der kunne finde en gryde penge. Men det er ikke så lige en sag at få fat i dem, thi for det første danser underjordsfolkene omkring gryden, og for det andet må den, som vil finde dem, ikke sige et muk, fra det øjeblik han går hjemme fra, og indtil han kommer hjem igen. Underjordsfolkene kan han skaffe bort blot ved at kaste stål ned i gryden, men at lade være med at tale er ikke så nemt. En Fruer-nat gik to mænd ned til Floddam for at hente den omtalte gryde penge. De fandt rigtigt gryden; den var gloende hed og stod opstillet på tre stene, og underjordsfolkene dansede rundt om den. Mændene nærmede sig kastede en saks ned i den, og i samme øjeblik var alle underjordsfolkene forsvundne. Glade tog nu mændene den store gryde, som, så længe saksen lå i den, slet ikke var tung, og begav sig på hjemvejen. De havde ikke gået ret langt, før de mødte en ælling, som kom hinkende på eet ben. Den hoppede hen imellem dem og gjorde alt, hvad den kunne, for at standse dem, men mændene gik ufortrødent videre. Derpå kom et læs brænde kørende med to heste for. Da læsset kom lige hen på siden af dem, væltede det lige op i gryden. Dette, fandt de vel, var lidt ærgerligt, men de sagde dog ikke noget. Til sidst kom en hvid hoppe løbende, og den løb lige hen til dem og gødede op i gryden. Dette, syntes den ene mand, var dog for galt, og han udbrød: Vil du gå væk, din mær! Hoppen forsvandt - og gryden ligeså. Men manden mistede sin forstand fra det øjeblik af.

En ganske parallel beretning finder vi i en optegnelse af højskoleforstander J. West, født i Aaker. Her drejer det sig om en gravning i en høj; desværre melder optegnelsen ikke om hvilken høj, der drejer sig om: På Bornholm er mange steder skatte og penge nedgravet i urolige tider. Der brænder matte lys Frue nat, og når man den nat går ud, kan man da finde slige sager. Man skal gå ud, før solen går ned, og skal ikke komme tilbage før efter solopgang. Man må ej mæle et ord, al den tid fra man går ud af sin dør, til man går ind igen. To mænd går ud for at lede efter skatten. De har forsynet sig med fødevarer og går helt tavse. Efter solens nedgang mødte de straks en stor ligskare, der kom forbi dem, og de kendte folkene, da de var fra egnen, men de kendte ikke liget. De gik tavse videre. Da det ret var blevet mørkt, så de et lys henne på en høj, og der gik de hen og gav sig til at grave, da kommer der en gase forbi, der har en stor pommersk bjælke bundet til det ene ben, og den gik og snakkede hele tiden med sig selv og sagde: Jeg skal

til England i aften, jeg skal til England i aften! De så på den, men sagde ikke noget og grov videre. Da de kom et stykke ned, traf de på låget af en stor kobberkedel. I det samme kom der en skade trækkende med et stort løs torn og kom lige hen til hullet og væltede læsset over på dem. De sprang til side, men sagde ingenting. Så forsvandt både skade og tornlæs, og de grov videre. Som de lige skal til at løfte kedelen op, kommer et par røde kvier løbende hen til dem, løfter halerne i vejret og giver sig til at pisse på dem. Fy for Fanden! siger den ene. I det samme forsvinder kedelen, og hullet lukkes. De store ene i den mørke nat og kunne nu gå hjem.

Om lignende koglerier ved skattegravning i Makkehøj i Vestermarie fortæller skovfoed Seier: I Makkehøj findes skjult en stor skat, som mange forgæves har prøvet at få fat i, men det er altid strandet på, at de har brudt den tavshed, som var en betingelse for at kunne føre den bort. To karle vågede en nat ved højen. Da midnat kom, så de en skare ryttere i fuld trav ride ud af højen. Kort efter kom en ridende baglæns på en hest. Med venstre hånd holdt han om hestens hale, i den højre havde han en slev. Hoppen var rumpegal og slog og pissede, men fik ustandselig sleven i enden, så vandet stænkede rundt om helt hen på de to, der sad og vågede. Det gik kun småt fremad med hesten, men rytteren blev ved at gentage: Jâ ska dom vel hijna, jâ skal dom vel hijna! Da kunne den ene af karlene ikke tie længere, men råbte: Å Fanijn gjorr du! og så var det hele ødelagt.

Om Makkehøj har Seier optegnet en andet sagn, i øvrigt en velkendt vandrehistorie, der er fortalt mange steder: To missionærer, der havde hørt om de underjordiske i Makkehøj, blev enige om at gå derop en nat for at prøve, hvem af dem, der havde den stærkeste tro. Da de underjordiske så dem stå neden for højen, lavede de et hjul af halm, tændte ild i det og lod det rulle lige ned ad højen lige imod dem. Den ene missionær begyndte straks at synge: »Vor Gud han er så fast en borg«, men da hjulet stadig kom nærmere, råbte den anden: »Ja, hajn kajn varra liså fåster, hajn vil, for nu løvver jâ!«

Det gloende hjul er åbenbart et sidestykke til det hjul, som Vilhelm Herold har fortalt om ovenfor, og som J. P. Møller omtaler som Siegårdsdjævelen (se Jul paa Bornholm 1970, s. 15). Historien forekommer en kende maltrakteret ved overleveringen, men er rimeligvis oprindelig en skattegraversagn.

Om et »kogleri« af en mere naturlig art har P. Rohmann, født ca. 1830, fortalt magister Aage Rohmann; sagnet er stedfæstet til Ringelhøj i Poulsker, hvor underjordsfolkene holdt til, og som det var farligt at komme nær ved nattetid: En håndværkersvend fra Nexø prøvede at binde en krans af ny rug, der var plukket ved højen Fråuenat; når man kiggede gennem den, skulle man kunne se, hvor underjordsfolkene gemte deres skatte. Men forsøget strandede som så mange andre forsøg på at hæve en skat, på at manden blev nødt til at bryde den tavshed, der er uundgåelig nødvendig i slige tilfælde. En pludselig regnbyge nødte ham nemlig til at søge ly i en nærliggende gård, og da han ikke godt kunne undgå at svare for sig, spolerede han derved hele foretagendet og måtte slukøret vandre hjem igen.

Om en anden uheldig skattegravning meddeler Seier; desværre fortælles det ikke, hvilken høj det drejer sig om: En mand havde Fruenat været på en høj for at få fat i de underjordiskes penge, når de kom ud af højen med dem for at tælle dem. Det lykkedes ham at få fat i pengekassen, og med den under armen ilede han hjem, stærkt forfulgt af de underjordiske, som hele tiden råbte: Ded e mit, ded e mit! Han tav lige til han nåede inden for sin stuedør, så sagde han: Naj nu e ded mit! Så forsvandt det hele, thi solen var endnu ikke stået op.

De underjordiskes guld har en ejendommelig evne til at forvandle sig til visne blade, hestepærer eller andet værdiløst kram for at narre mennesker, der efterstræber det. Seier fortæller: To mænd, der havde hørt, at man kunne hente en skat hos de underjordiske, gik Fruenat op til en af højene ved Listed, forsynet med en spand. De havde fået at vide, at hvad de end så og hørte, måtte der ikke siges noget, førend det blev dag. Da de havde ventet deroppe i lang tid, kom de underjordiske frem og fyldte deres spand med hestepærer. Mændene gloede lidt på indholdet, men turde ikke sige noget og begav sig på hjemvejen med spanden. Der var langt at gå, og spanden blev tungere og tungere. Da de var i nærheden af hjemmet, udbrød den ene: Ded va då som Fanijn, hvor ded møjed e tungt! og så var spanden tom.

Hullegård ved Allinge (1979).

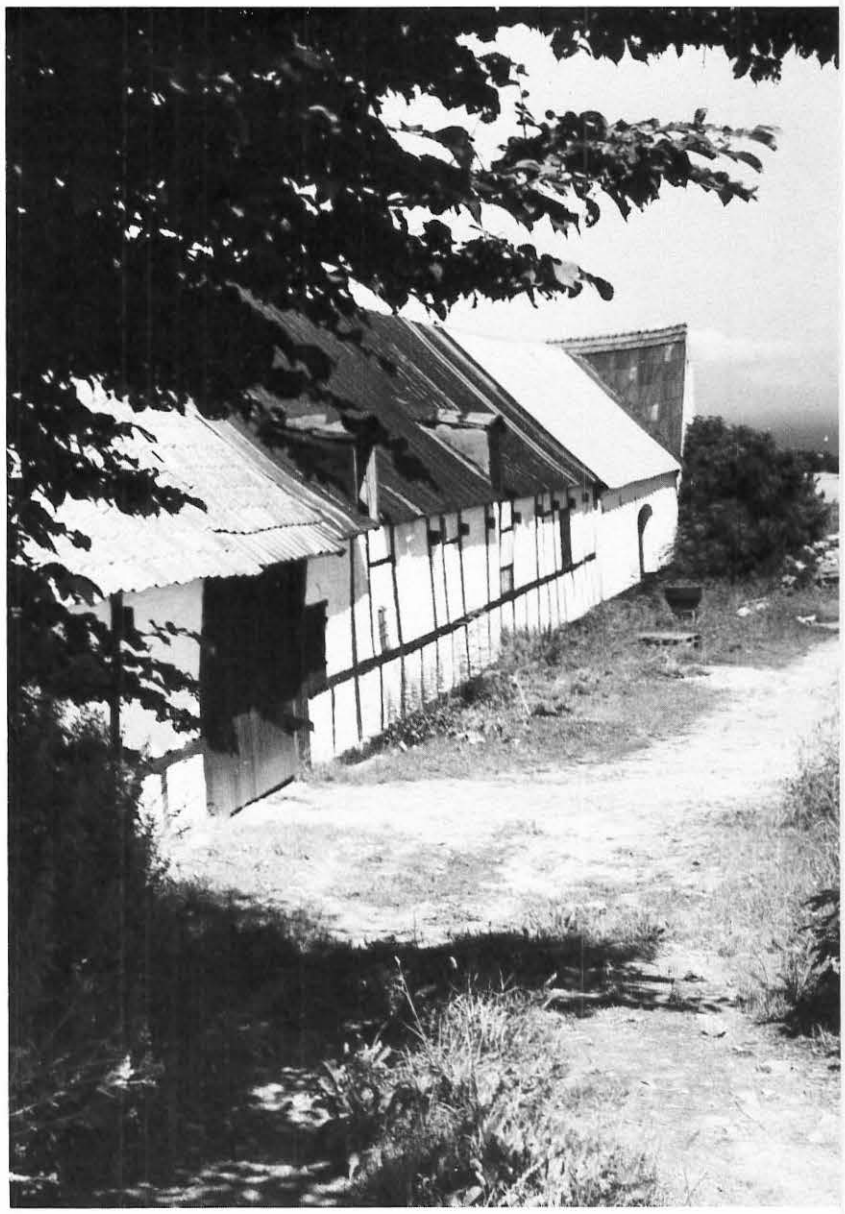

Listed høje.

Det var ikke blot i højene, man kunne finde de underjordiskes skatte, hvis man var heldig. Om en kilde ved Bakkegård i Olsker fortæller et brev fra kirkebetjent Jespersen i Olsker: Det har jo altid været menneskets højeste ønske og tanke at erhverve sig rigdom og magt på en hurtig oh nem måde; således var det også i vore forfædres tid, og da var det en almindelig tro blandt folk, at de underjordiske var i besiddelse af store skatte, og at komme i besiddelse af dem var i ældre tider befolkningens højeste ønske. Men at frarane de underjordiske deres skat var nu ikke så lige en sag, da de fleste, som ville prøve derpå, kom galt afsted. Der var kun en bestemt nat hvert år, Fråuenat, man kunne finde skatten, og man måtte ikke tale et eneste ord fra solen gik ned til den stod op næste morgen, og for at de underjordiske ikke skulle have magt over en, måtte man have et stykke stål eller arvesølv hos sig.

Det, som jeg her vil fortælle, skete for mange år siden på Bakkegård i Olsker. Bakkegårdsbonden havde sat sig for, at nu skulle han nok narre de underjordiske, og gik derfor en Fråuenat ud til kilden, forsynet med stål og en kobberkedel til at bære pengene hjem i. Og meget rigtigt, da han stået der en tid, kom de underjordiske med et læs tjørn, forspændt med to skader. Da de var lige ved bonden, gjorde de holdt og væltede læsset over ham, men han var standhaftig og blev stående; i det øjeblik, læsset nåede ham, forsvandt det. Derpå kom de kørende med et læs sten, forspændt med to harer med tre ben; dette blev også væltet over ham med samme resultat; de havde ingen magt over ham, da han havde stål hos sig. Derpå kom to mænd bærende med en kiste fuld af penge; bonden tog da sin kniv og lod den falde i pengekisten; de underjordiske blev derved så bange, at de løb deres vej og lod kisten blive stående. Bonden fyldte så pengene i sin kobberkedel og gik hjemad og tænkte: Nu narrede jeg dem dog! Men da han kom lige ved porten og skulle gå ind, kom der en gås løbende, og den råbte: Jeg vandt, jeg vandt! Da bonden gik ind ad porten, sagde han: Det skal min salighed blive løgn denne gang! Dermed forsvandt kedlen og pengene, og han blev stående med hanken i hånden, han måtte nemlig ikke have talt. Men om morgenen stod den tomme kedel i porten og hans kniv lå deri. - Mere heldig var hans tjenestepige en anden gang. Hun kom en aften ud til kilden for at hente vand, men da hun kom derud, var hele kilden fuld af hestepærer. Hun prøvede at fiske dem op, men det ville ikke lykkes; jo flere hun smed op, des flere kom der. Hun blev derfor arrig og tænkte som så: Det er nemmere at fiske dem om af spanden, når jeg kommer ind! Men da hun kom ind, havde hun glemt det; først om morgenen kom hun til at tænke på hestepærerne i vandspanden og gik hen for at smide vandet ud. Stor var hendes forbavselse, da der i stedet for hestepærer lå to skinnende blanke sølvskeer på bunden af spanden. Hun skyndte sig straks ud til kilden for at se, om de andre hestepærer også var blevet til sølvskeer, men da var alle hestepærerne forsvundne.

Flere sagn beretter om nedgravede og fundne penge. En ejendommelig optegnelse skyldes lærer Chr. Weiss i Klemensker, som for næsten 100 år siden indsendte den til Svend Grundtvig: Drømme kan dog også have noget at betyde. Der skal engang have boet en bonde på Hakkeledsgården; han drømte en nat, at der kom een til ham og sagde, at han skulle rejse til Sverige til en bestemt by; der skulle han finde sin lykke. Han rejste, kom dertil og drev om en dags tid eller mere. Her traf han en anden bornholmer, som var bosiddende der. De kendte ikke hinanden, men kom i snak, og kunne så på snakken kende, at de var landsmænd. Hvor kan det ellers være, at du går her og træder? spurgte han, som boede derovre. Å, det er mest tossestreger, jeg rejser efter, sagde Hakkeledsbonden, der purt skammede sig ved at fortælle det; men hin pinte så arg på, så han måtte ud med sproget. Jeg drømte, sagde han endelig, at jeg skulle rejse hertil og finde min lykke! Agter du på drømme? spurgte hinm ligesom helt foragteligt. Jeg drømte engang, at der stod en stor skat nedgravet ved Hakkeled, men det er noget, man aldrig kan agte efter! - Nu havde han fået nok at vide; han rejste hjem og grov og grov så længe; ja gonn fandt han til sidst en kedel fuld af penge. Siden boede han gældfrit på gården og havde endda en hel hoben penge til overs; sådan hittede han sin lykke i et andet land, rigtignok på en anden måde, end han havde tænkt.

I det foregående har vi beskæftiget os med, hvad vi i almindelighed kalder »mørkets magter«, fra selve mørkets fyrste og hans »poddengla« og til de i og for sig ganske hyggelige underjordsfolk. Men der findes også beretninger om, hvordan de lyse magter griber ind i menneskers liv, enten hjælpende, når der er fare på færde - disse fortællinger om mirakler hører mere til troens end til overtroens domæne, hvorfor vi ikke skal komme nøjere ind på dem her - eller straffende. I det sidste tilfælde er det oftest præster, der er straffens redskaber; de havde jo gået i den sorte skole og lært kunster, som var nyttige i kampen mod mørkets magter, ikke mindst som de viste sig i form af hekseri. Præsterne kunne mane; vi har allerede set et eksempel på det i sagnet om Borresø, og vi skal se flere i det følgende.

Men vi har også et eksempel på, at de højere magter griber direkte straffende ind. Det er det mærkelige sagn om det forstenede brød.

J. M. Thiele fortæller i sin bog »Danmarks Folkesagn«: Det skete på Bornholm i det år 1592, at en tigger kom til en kone og bad hende om et stykke brød. Men konen nægtede at have noget, tilføjende, at hvis hun havde brød i huset, så ville hun ønske, at det måtte blive forvandlet til sten. Da hun nu kom

Udsigt fra Makkehøj, Vestermarie.

til ovnen, hvor hun havde sine brød, da var de alle som sten. Et af disse brød gemtes tilforn på Kunstkammeret, og det siges, at Peter Gan deraf har fået halvdelen.

Om dette forstenede brød, der vitterligt fandtes på Kunstkammeret, findes ældre oplysninger. Det har været i lensmand Ebbe Ulfeldts eje og er af ham skænket til oldforskeren Ole Worm, der indlemmede det i sit raritetskabinet. I sin beskrivelse af samlingerne, »Museum Wormianum«, 1655, beskriver han det således: Den højædle ridder herr Ebbe Christophersen Ulfeldt, kongelig lensmand på Bornholm, har år 1651 sendt mig et lignende, til sten forvandlet brød, på hvis underside ses en fold og ujævnheder, formet af ovnens ujævnhed, medens det endnu var blødt. Det viser også sort farve på den ene side, ligesom der var blevet brændt af alt for megen hede; der ses også sprække, som plejer at dannes på brød, som skal bages, når de udsættes for varme for bedre at komme i gæring. Man siger, at en kvinde skal have svaret sin søster, der bad om et frisk brød, at hun var blottet derfor, at dette skal hun have bedyret med en svær ed, og på grund af denne synd, skal alle de nybagte brød på vidunderlig vis være forvandlede til sten. Denne sten, som er omviklet med ståltråd, har indtil nu været ophængt i sognekirkens hvælving.

Da grev Christian Rantzau i 1661 gæstede Bornholm for at få rede på Ebbe Ulfeldts spegede affærer, fik han også lyst til at få rede på, hvad der lå bag denne besynderlige historie, og han lod derfor Rønne borgerskab sammenkalde på rådstuen for at udspørge dem, især de ældste, hvad der endnu erindrede om denne, næsten hundrede år gamle sag. Borgerskabet udstedte en erklæring, som endnu findes; den blev udgivet af Viggo Sonne i 1965. Af denne erklæring fremgår det, at den omtalte kvinde var en enke ved navn Margrethe Claus Kames. Sagnet, som de Rønne borgere var såre velkendt med, såsom de havde hørt det af deres forældre, gengives i erlæringen således: At der kom en stackarl til forn. Margrethes dør, og bad om brød i Jesu navn, og hun svarede den stackarl, at hun havde ikke brød i hendes hus, uanset hun den dag havde baget en hel ovn fuld af brød, som siden blev til stene for hende omvendt, hvorover hun meget blev forandret i sit sind, og blev derefter så from imod fattige stackarle og almisselemmer, gav daglig almisse, klæde de fattige her i Rønne med ulden og linned engang om året, som det fornøden havde, og i synderlighed hver højtids dager gav hun ud store almisser, så hendes navn derfor er meget berømmeligt.

Det forstenede brød forsvandt, da Kunstkammerets indhold deltes ud til forskellige museer, og mange tilfælde kuriosa kasseredes som værdiløse, men heldigvis findes der en meget nøjagtig tegning af brødet. Allerede Ole Worm var klar over, »at disse brød aldrig har været virkelige brød, men er naturspil i sten«. Og det fremgår tydeligt af tegningen, at der er tale om en af de antrakonitboller, som findes i alunskiferlagene i de sydbornholmske åer.

Forberedelse til Sct. Hansbål på Gule Hald i Listed.

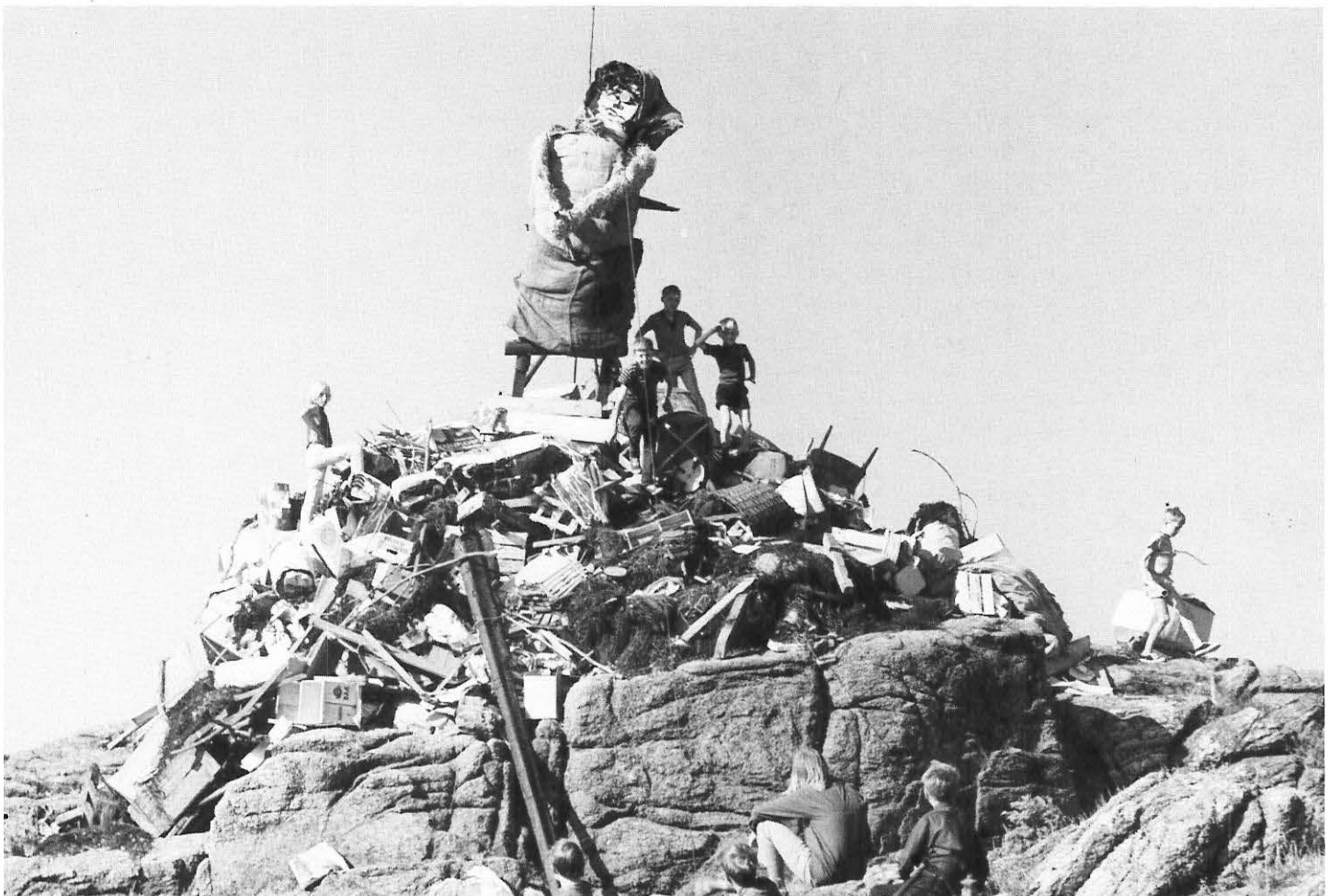

Flodam ved Hasle.

Folkesagn og Folketro på Bornholm
En efterskrift

Af CHRISTIAN STUB-JØRGENSEN

Allerede i mine tidlige barneår begyndte jeg at interessere mig for bornholmsk folketro. Onkel og Tante, som vi kaldte min mors plejeforældre, troede selv på den slags, og efter hvad de fortalte, havde de oplevet et og andet, der ikke lod sig forklare på naturlig vis, og de havde hørt endnu mere. Og Onkel og Tante havde et lille avlsbrug, hvor de solgte mælk fra stalddør, og mens Tante var i færd med aftenmalkningen, kom mælkehenterne med deres mælkespande og slog sig ned i vores dagligstue, og så skal jeg love for, at passiaren gik. Hvad de fortalte om spøgelser og troldtøj kunne nok få en lille drengs øjne til at stå på stilke. Det var især gamle Madam Næstveds beretninger om, hvad hun havde hørt og oplevet, der gjorde indtryk på mig.

Da jeg siden begyndte at læse, fulgte interessen for bornholmske folkesagn mig. Der var især et par små pjecer, jeg holdt meget af. Den ene indeholdt folkesagn optegnet af den gamle allingeurmager J. P. Møller, storartet både som dialektdigter og fortæller, den anden var en gengivelse af sagn fra tidligere trykte kilder, navnlig J. M. Thieles Danske Folkesagn, P. N. Skougaards og andre.

Men det var først efter at jeg var blevet ansat ved Statsbiblioteket i Aarhus, at min beskæftigelse med det bornholmske sagnstof for alvor blev sat i system. Jeg fandt på bibliotekets hylder ikke blot rigdomme af topografisk litteratur, der indtil da var mig så godt som ukendt, men jeg fandt også Evald Tang Kristensens omfattende sagnsamling fra hele landet, ikke topografisk ordnet, men spredt mellem de mange sagnoptegnelser var der en rigdom af bornholmsk stof. Jeg begyndte at skille det ud og forene det, jeg havde fundet andetsteds, og for ca. tres år siden begyndte jeg at offentliggøre det; det blev foreløbig til en serie på ti kronikker i Bornholms Social-Demokrat, der indeholdt alt, hvad jeg havde skrabet sammen om de underjordiske og deres gøren og laden.

Og nu havde jeg for alvor fået blod på tanden. Et par år efter fortsatte jeg i samme avis med godt en halv snes kronikker om andet bornholmsk troldtøj, og det fortsatte jeg med i de følgende to år. Men da var jeg kommet i gang med at supplere mit stof, jeg selv havde samlet ind. Selvfølgelig var min første tanke at gå til Madam Næstved - det vidste jeg, at der var førsteklasses sager at hole. Men ak og ve, den gamle kone var i mellemtiden gået hen og omvendt sig til metodismen, og det der med troldtøj og den slags syndigt djævelskab ville hun overhovedet ikke høre tale om. Jeg bandede svært over metodisterne, der havde berøvet mig en af mine bedste kilder. Men heldigvis lykkedes det mig at finde andre, der både kunne huske og fortælle. Den ene var tobakshandler Johan Madsen i Allinge, en tidligere bekendt fra min fars stenhuggerbane; det var mange gode historier, han fortalte mig på vore søndagstraveture i Allingevangen. Den anden var kirkebetjent Hans Jespersen fra Olsker; han havde ovenikøbet selv oplevet adskillige af de mystiske begivenheder, han fortalte mig om.

Det er bare kedeligt, at jeg måtte indskrænke mine sagnindsamlinger til Nordbornholm; dengang, i tyverne og trediverne, har der sikkert været en del ældre folk rundt på Bornholm, der kunne huske, hvad deres forældre havde fortalt dem; nu er de sidste muligheder nok desværre forpasset.

Men omkring 1930 udgav Tang Kristensen endnu en omfangsrig sagnsamling, og på grundlag af denne og hvad jeg havde indsamlet i mellemtiden skrev jeg en femte kronikserie i Bornholms Social-Demokrat. Dermed holdt jeg dog ikke op med at indsamle stof. Gennem læsning og samtaler voksede mit materiale efterhånden, skønt jeg ikke kunne undgå at mærke, at kilderne flød mere sparsomt end da jeg begyndte arbejdet.

Men jeg havde sat mig for, at når jeg havde indsamlet så meget stof, som var indenfor min rækkevidde, ville jeg skrive Bogen om folkesagn og folketro på Bornholm.

Men tiden gik, og jeg blev pensionist - nu var tiden da omsider kommet, da jeg kunne gå i gang med det store arbejde, nu da jeg ikke havde andet at bestille. Og selv om jeg ikke turde drømme om bog, så havde jeg dog Jul paa Bornholm at ty til.

Og det har nu gennem 13 årgange givet husly til henimod halvdelen af det bornholmske sagnstof, jeg har fået skrabet sammen gennem et halvt århundrede, men efter seks flittige pensionist-år, og jeg var parat til at fortsætte, da en højresidig lammelse tvang mig til at sætte tempoet ned og holde en arbejdspause. Jeg havde fået gjort trykklart, hvad jeg havde henvisninger til om troldtøj, dævelskab og naturånder samt om de underjordiske, men jeg havde henvisninger til mindst lige så meget om genfærd og varsler, samt om heksekunster og folkelig magi. Og da jeg nu er fyldt 85 og kan mærke, at mine arbejdskræfter ikke længere er, hvad de har været, så turde det være på tide, at jeg sætter punktum for denne serie.

Men endnu har jeg som sagt masser af stof liggende, og hvis det kan tænkes, at nogen kunne have lyst til at fortsætte arbejdet, så stiller jeg gerne mit seddelmateriale til rådighed; jeg har tænkt mig at overlade det til Bornholms Museum, så man ved, hvor det er at finde.

Jeg vil blot gøre opmærksom på en mangel ved det stof, jeg har indsamlet: jeg har meddelt alt, hvad jeg har kunnet få at vide ad mundtlig vej, og desuden, hvad jeg har opsporet gennem en meget vidtstrakt læsning af topografisk litteratur. Men jeg har ikke haft lejlighed til at benytte det sikkert meget righoldige skriftlige materiale, jeg vil antage der er at finde i Dansk Folkemindesamling i det Kongelige Bibliotek i København. Den bør man ikke gå udenom, hvis man vil have emnet belyst så rigeligt og grundigt som muligt inden vor gamle folketro helt er gået i glemme.

Skovrider J. A. Nielsen

15. januar 1895 - 16. oktober 1982

Af BENT ENGBERG

En embedsmand, som i al stilfærdighed satte sit præg på den bornholmske natur, skovrider Jørgen Alfred Nielsen, Almindingen, døde den 16. oktober 1982.

Skovrider Nielsen kom efter en grundig uddannelse så højt på den forstlige rangstige, at han efter fire års tjeneste som skovrider i direktoratet i København selv kunne vælge og vrage mellem de ledige skovdistrikter. Han valgte - ligesom sin forgænger Kristoffer Bramsen - med velberåd hu Bornholm, et valg som han aldrig fortrød. - Den 1. november 1933 holdt han med sin familie indtog på Rømersdal, og han forblev i tjeneste indtil februar 1965, da han fyldte 70 og flyttede til Kildehus i Rø sammen med sin elskelige hustru fru Asta Nielsen.

Som tilsynsførende med de private skove på Bornholm tog han i 1935 initiativ til oprettelsen af Bornholms Skovdyrkerforening, hvis første formand og ulønnede konsulent han blev. Siden deltog han som menigt medlem af bestyrelsen, indtil foreningen gjorde ham til æresmedlem.

Under og efter krigen 1940-1945 udførte skovrider Nielsen et kæmpemæssigt arbejde, dels med at passe egne skove, dels med tilrettelæggelse af pligthugsten, som alle skovejere måtte påtage sig for at forsyne øen med brændsel. Netop som han med en vis ret mente at kunne betragte det værste arbejdspres som overstået, kom orkanen den 21. januar 1956. Det rige skovdistrikt blev med eet slag hærget af et stormfald, som medførte, at halvdelen af statsskovbrugets samlede overskud i 1957 og 1958 skyldtes salg af træ fra de bornholmske skove.

Skovrider J. A. Nielsen ved det store fuglekirsebærtræ ved Rømersdal.

Kong Frederik IX og skovrider J. A. Nielsen ved modtagelsen af »Dannebrog« 1965.

Med bravour klarede skovens personale under J. A. Nielsen opgaven med at skove det stormfældede træ, få det godt solgt, og få genplantet arealerne.

Arboretet ved Segen, som først skovfoged Sejer og siden skovfoged K. O. Nielsen værnede om, havde hans store interesse. Nu bruges det mest til ungdomsmøder, hvor deltagerne kan glæde sig over de skønne og ejendommelige træer fra mange fjerne egne. - Også arbejdslejren ved Almindingen tog han sig af og passede på, at de tusindvis af arbejdsdage, som blev præsteret af tredivernes unge arbejdsløse, blev udnyttet bedst muligt og til skovens og fremtidens gavn.

Som jæger og som forstmand, som fredningsinteresseret og som embedsmand havde han indseende med mange ting og udøvede en indflydelse, som har sat sig spor adskillige steder på Bornholm. Den lidt tilknappede herre af den gamle skole var i virkeligheden et rart og elskværdigt menneske. J. A. Nielsen brugte ikke store ord og fagter, men måske netop derfor faldt han godt til blandt bornholmerne, og ved sin afgang blev han omtalt som en person, der var respekteret af alle.

Mere kan ingen embedsmand ønske sig.

Hver vælger i Verden en Ting, han gad ligne.
Og den, som har Vilje, vil vælge et Træ.
I Kamp for sin Vækst skal han skærme og signe
det voksende Liv, som hans Krone gav Læ.
Og strejfes omsider hans frønnede Grene
af Raadyrets lette og flygtende Klov -
hans Minde er ikke det faldne alene,
men Suset i Slægternes sejrrige Skov.

Hans Hartvig Seedorff.

TRIPTYKON

til minde om Gunnar Ekelöf og Oluf Høst i al deres frodighed

Af HANS REUSCH

1.
Det er ikke blot som, det ér at bebo et hus jeg hidtil kun har boet i om sommeren, men som jeg nu besidder i efterårsmørke. Og på trods af den stride østenvind, forekommer det mig, at huset kommer mere til sin ret netop på denne årstid, hvor dets robuste ydre er mere i kontakt med efterårets skarpslebne dage, end med lyse, banale sommernætter.

Hér, i de lange perioder med pålandsstorm, er det som om det altid regner. Vinden fører skumsprøjtene med sig et godt stykke ind over kysten. Der ligger allerede et tyndt lag salt på ruderne, og hvis jeg lader min finger glide fra murværket over på tungen er saltsmagen umiskendelig.

Også bevoksningen omkring huset får mén af vind og salt. Fyrretræerne luder mod vest, og den østlige del af væksten er betydelig mindre i omfang end den vestlige. Og når jeg ser på denne træernes ensidighed, er det som om jeg ser en gruppe mennesker, en familie i gammeldags forstand, gå sammen med eller mod skæbnen, som det nu kan falde sig, men sammen, upåvirket af alt andet udefra.

Hver vinter er der et vist svind på grund af blæsten og især den våde sne. Store grene, eller hele træer er faldet. Alligevel er helhedsindtrykket det samme, år efter år. Det er først ved den næsten fysiske kontakt med det enkelte træ, eller gruppe af træer, at jeg ser og føle mangler og tilføjelser i forhold til hvordan barnet oplevede det, klatrende og springende. F.ex. som i det billede af en sensommereftermiddag, hvor en kammerat ligger gispende og skælvende på græsset under træerne. Angst og rådvild står jeg i sekunder der varer som timer, før jeg får tilkaldt hjælp. Dengang anede jeg intet om epilepsi.

Nu er det ikke så meget et personligt problem, vi er gået hver sin vej. Men i dag kunne man vel næsten kalde det en samfundssygdom jeg uafladelig tvinges til at indrette mig efter, så hjælpeløsheden er blevet total og der er ikke mere nogen at råbe op. Ind imellem kan jeg kun vende det blinde øje til.

2.
I flere år hade Proust, sammen med mange andre bøger, ligget i min kælder, - og ventet på bedre tider. Men Jørgen Gustava Brandts gode essay omkring Proust fik min dårlige samvittighed på benene for at starte forfra igen. Romanudkastet »Jean Santeuil« hade jeg dog læst i begyndelsen af 60'erne.

En af de forunderlige egenskaber ved »På sporet efter den tabte tid« er jo, at man ved læsningen af bogen opdager, at det er ens egen barndom man genoplever. D.v.s. det er det naturligvis ikke, for det første er der ca. 75 år mellem Proust og mig, for det andet er stedet, menneskene, miljøet fundamentalt anderledes. Forestillingen om, og distancen til det der dengang skete, det dæmrende erindringslys, både de gode og de mindre gode hændelser, og så den oplevendes *forhold* til alt dette, det er dét der er det sammen. Det er det der er grunden til, at læsningen af Proust føles så personlig og så nærværende.

3.
Måger, siges det, har altid overfløjet
disse strande, såsom i disse sommerdage
med visse borttærede frugter, hvis
sødladne aroma hænger i den stillestående
lavning. Hænger i din krops dovnende
konturer
- ikke kastet, men henlagt i
denne nordbornholmske
ja, denne som i
dyner bredtbelagte strandbred. Alt, alt
for tung for tidens dvælen i et sødmefyldt
motiv, hvor mågens svæv kan ses som en
forlængelse af disse sprøde tegn
på svær hengivelse.

Sandkås, den 21. juli 1982

Portrætter af kendte bornholmere afgået ved døden sidste år

Hans Chr. Kofod, Jernbanevej 2, Klemensker. Vejmand.
24.7.1906–21.1.1982.

Martha von Elling, Engvej 8, Rønne. Distriktsleder, instruktør, Lottekorpsene. Hjemmeværnets 25 års tegn og fortjenstmedalje. Fmd. Bornh. Astma- og Allergiforen. 29.2.1916–4.7.1982.

Orla Helmuth Jensen, Skovduevej 15, Hørsholm. Kommandørkaptajn, tidl. chef på kongeskibet »Dannebrog« og adjudant hos kongen.
17.10.1920–7.7.1982.

Gunnar Christiansen, Stenbakkevej 4, Østermarie. Fhv. postbud.
2.8.1910–11.7.1982.

Jens Holm, Bølshavn. Fisker, strandvagt (42 år fra Gyldenså til Randkløve), pensionatsejer.
14.10.1906–14.7.1982

Leif Møller, Østerled 16, Rønne. Cykelhandler.
1.7.1948–23.7.1982.

Aage Rohman, H. C. Østedsvej 38, Kbh., mag. art., 1919-54 medarb. v. »Ordbog over det danske Sprog«. Medarb. v. »Bornholms Stednavne«. Bornholmerprisen 1967. 1.3.1895–23.8.1982.

Erik Hjorth, Krystalgade 5, Rønne. Fabrikant, Hjorts Terrakottafabrik.
29.11.1906–1.9.1982.

Andreas Nielsen, Hammershusvej 43, Sandvig. Stenhugger.
27.8.1911–2.9.1982.

Ernst Kyhn, P. Hjortsvej 22, Valby. Fhv. typograf, redaktør af »Klippeøen«, æresmedl, Hjemstavnsforen. af 1942.
14.1.1894–5.9.1982.

Oluf Kofoed, Lindevej 6, Klemensker, Fhv. grd., Ll. Krashavegård. Vurderingsmd., kass. Bh.'s Brandforsikr., æresmedl. Klemensker Venstreforen.
26.12.1901–18.9.1982.

Gunvor Hald, Bredgade 4, Nexø. Ansat Nexø Bank 1.2.1946. Souchef i Bornholmerbankens Nexøafdeling.
22.8.1929–24.9.1982.

Oluf Andreas Ipsen, Lærkevej 16, Østermarie. Fhv. avlsbruger »Vestervang«, mdl. sgr., fmd. Østermarie Husmandsforening.
25.10.1903–26.9.1982.

Karl H. Olsen, Snellemark 19, Rønne. Bog- og papirhandler i Rønne i mere end 50 år. Æresmdl. Rønne Turistforening.
16.6.1902–5.11.1982.

Herman Munk, Østergade 55, Rønne. Kioskejer og restauratør.
27.5.1913–6.11.1982.

Frede Cordua, Vestermarievej 43, Vestermarie. Fhv. grd., Vestergård, mdl. sgr., fmd. 6. kreds, fmd. BASG & I, æresmedl., hæderstegnet DDSG & I.
1.11.1910–7.11.1982.

Thorvald Koefoed, »Lunden«, Rønne. Fhv. maler.
24.3.1894–9.11.1982.

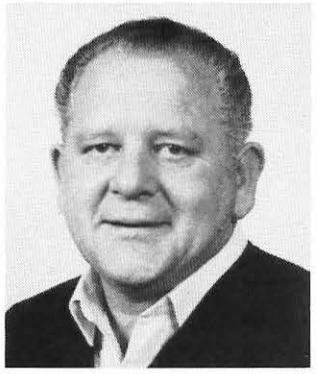

Ejner Jensen, Elmevej 3, Østermarie. Chauffør, fmd. SiD., Gudhjem.
12.10.1933–11.111982.

Olaf Jørgensen, Gl. Postvej 17, Nexø. Fhv. snedkermester, kommunekass. Bodilsker, amtsrådsmedl.
15.11.1903–1.12.1982.

A. C. Andersen, Ll. Madsesgade 75, Rønne. Fhv. købmand. Fmd. I.M. søndagsskolerne i Rønne.
30.4.1919–2.12.1982.

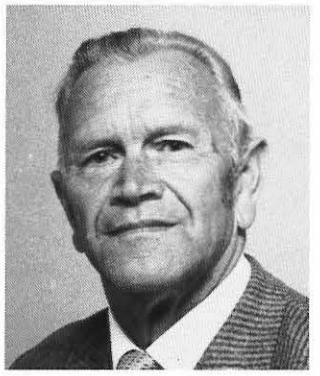

Thomas Pedersen, Thorkildsvej 51, Rønne. Pakhusbest. Nyker 1931-54, Østermarie 1954-69.
14.12.1901–10.12.1982.

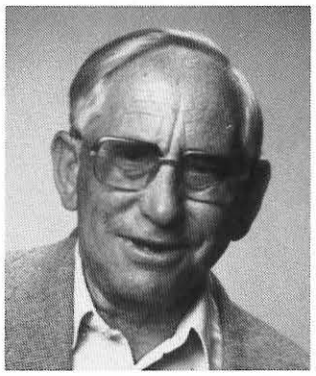

Evald Nielsen, Kirkeskolevej 4, Østermarie. Fhv. graver, kass. i Graverforeningen, fmd. f. Samariterforen., kass. i Allinge-Gudhjem Røde Kors. Røde Kors hæderstegn. 22.1.1913–13.12.1982.

Gunnar Blicher Dam, Øvej 16, Undløse. Fhv. overlærer, Dragør, forfatter.
20.1.1898–17.12.1982.

Anker Johannes Kjøller, Smedegård, Rø. Gårdejer.
28.12.1902–26.12.1982.

Erik Johannes Oluf Olsen, Gentofte. Fhv. skibsfører i DFDS. RD. Ridder af Sct. Olavs orden m.m.
20.3.1898–29.12.1982.

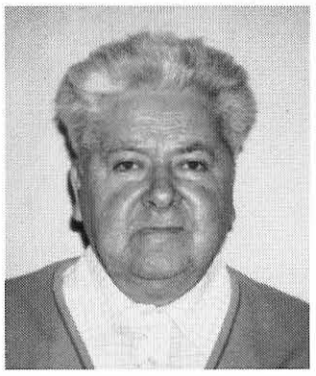

Knud Due, Ndr. Strandvej 29, Nexø. Fhv. købmand, fmd. Nexø Handelsstandsforening.
29.10.1910–31.12.1982.

Andreas Bech, Myregade 1, Rønne. Møbelsnedker. Fhv. chauffør i DBJ.
20.9.1906–9.1.1983.

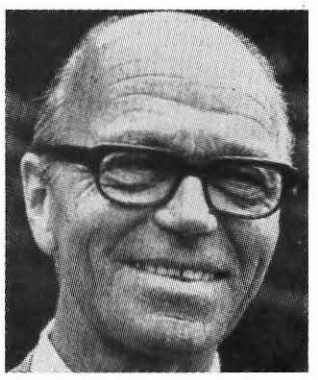

Palle Westh, Sølunden 4, Rønne. Fhv. distriktschef, chef det maritime hjemmeværn. Finsk vicekonsul. Fmd. Rønne Handelsstandsforen.
17.6.1908–16.1.1983.

Aage A. Sørensen, Bellmannsvej 7, Rønne. Fhv. premierløjtnant.
24.6.1893–18.1.1983.

Gudmund Jensen, Bølshavn 11. Fhv. styrmand og regnskabsf. på skoleskibet Georg Stage. Æresmedl. i Østifternes Haveselskab og »Gamle Georg Stage drenge«. 3.12.1896–2.2.1983.

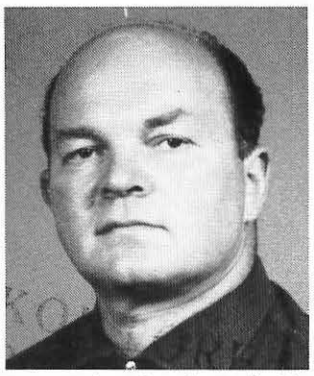

Frantz Pepke, Laksegade 18, Årsdale. Skibsfører i Bornholmstrafikken. Årsdales rep. i Nexø kommunes bevaringsudvalg.
23.10.1916–4.2.1983.

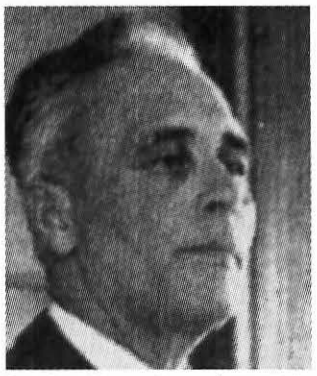

Otto Peter Hansen, Storegade 91, Hasle. Fhv. borgmester og skatterådsformand. 16.11.1908–9.2.1983.

Ebba Seidelin Brønniche, Gentofte. Fhv. sekretær i det internationale havforskningsråd. Skribent.
11.4.1887–11.2.1983.

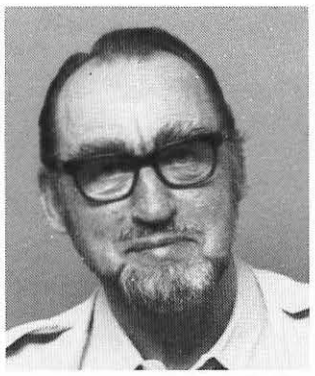

Johs. Kjøller, Storegade 45, Hasle. Fhv. skibsfører, ejer af skibet »Chimera«, billedskærer, medstifter af kunstnersammenslutningen »Alkemisterne«.
27.6.1913–13.2.1983.

Nic. Aakjær, Roskilde. Stationsforstander, Nexø 1945-62.
15.6.1895–22.2.1983.

Ludvig Pedersen, Niels Plumsvej 7, Snogebæk. Fisker, fmd. Bornholms og Christiansø Fiskeriforen., fmd. Dansk Andelsfisk m.m. R.D.
13.11.1897–25.2.1983.

Otto Agerschou, Kobbegård, Østerlars. Agronom, gårdejer.
5.9.1907–3.3.1983.

Helga von Stemann, København. Amtmandinde, kammerherreinde.
16.9.1892–8.3.1983.

Christian Pedersen, Stenhuggerstræde 4, Nexø. Mdl. byråd og amtsråd, æresmedl. Soc. Dem. partiforen., æresmedl. i SiD.
30.12.1894–13.3.1983.

Knud Munch, Vassegård, Pedersker. Fhv. gårdejer. Mdl. sgr., fmd. Bornholms Venstreforen.
5.1.1913–18.3.1983.

Henry Kvist Nielsen, Kirkevej 6, Gudhjem. Forsikringsmand, købmand. Prædikant i Evangelisk Luthersk Missionsforening.
11.4.1901–28.3.1983.

Karl Pedersen, tidl. »Lillevang«, Pedersker. Fhv. avslbruger, fmd. Husmandsbrugskommissionen.
15.5.1897–23.3.1983.

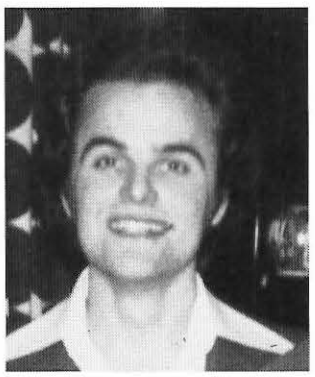

Michael Flensborg, Skolestræde 1 B, Rønne. Forretningsindehaver, »Bornholms Kontorforsyning«.
27.5.1952–19.4.1983.

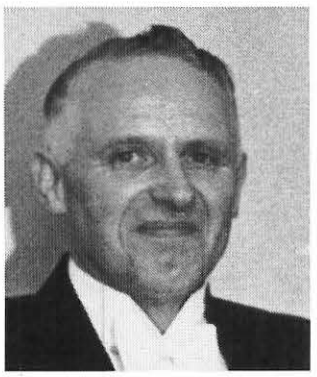

Viggo Kristoffer Olsen, Lyrsbyvej 9, Østermarie. Fhv. avslbr., mdl. mgh. Bestyrer, Andelsbanken, Østerm., fmd. Østerm. og Omegns Kreaturfors. i 25 år m.m. 12.2.1897–9.4.1983.

Hilde Holm, Vægtergade 13, Nexø. Underviser i AOF's aftenskoler.
10.11.1912–13.4.1983.

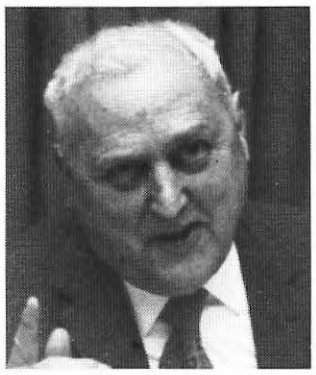

Viggo A. Jensen, Toftebakken 9, Hasle. Købmand i »Helmerhus«, Klemensker 1929 til 1976. Medstifter af Klemensker Idrætsforen., æresmedl. Pantefoged. 29.8.1904–18.4.1983.

Janus Peter Bager, Krashavevej 8, Klemensker. Fhv. avlsbr., mdl. mgh. 7.8.1893–22.4.1983.

Janus Kofoed, Kirkepladsen 3, Rønne. Frisørmester. 25.7.1914–22.4.1983.

Bernhard Jørgensen, Birkevej, Rønne. Trykkeriarbejder, »Bornholmeren«. 19.9.1894–1.5.1983.

Poul Jensen, Blegdammen 2, Århus. Fhv. forretningsfører Bornholms Tidende. 17.10.1911–4.5.1983.

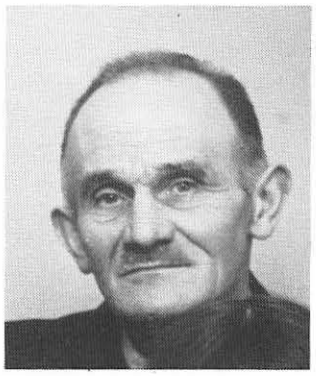

Hans Peter Hansen, »Hjemmet«, Østermarie. Fhv. gårdejer, Munkegård, fmd. Østermarie Brugsforening. 10.7.1889–21.5.1983.

Anders Nielsen, St. Torvegade 30, Rønne. Urmager, lokal fmd. Urmagernes Centralforening. 28.12.1910–22.5.1983.

William Stub-Holm, Vang 46. Fhv. postbud, strandfoged, vurderingsmand, mdl. sgr. 24.9.1905–25.5.1983.

Herman Jensen, Granvej 7, Tisvilde. Statsskovfoged, Rø Plantage 1932-1965. 17.4.1898–26.5.1983.

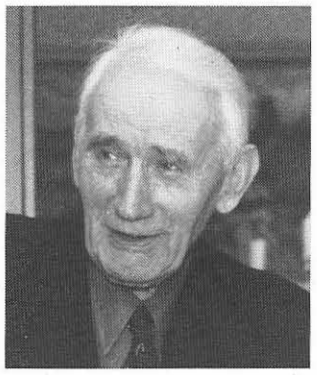

Emil Brandt, Villa Skarpesgade, Klemensker. Fhv. gårdejer, Skarpesgadegård. 23.10.1894–2.6.1983.

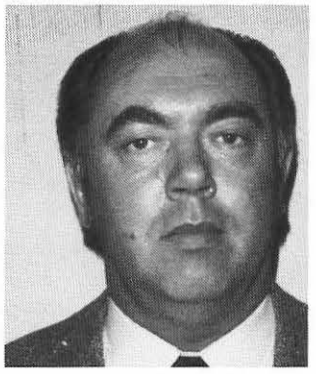

Poul Bruun Kofoed, Gl. Postvej 39, Nexø. Revisor, Nexø Revisionskontor og Bornholms Forvaltningskontor. 12.12.1936–10.6.1983.

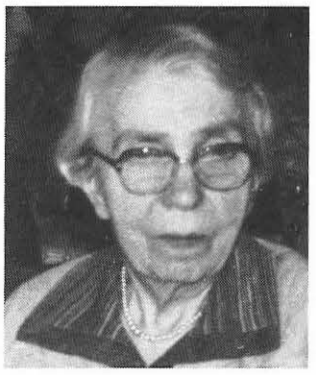

Agnes Jürgensen, »Lunden«, Rønne. Fhv. tobakshandler. 3.1.1900–12.6.1983.

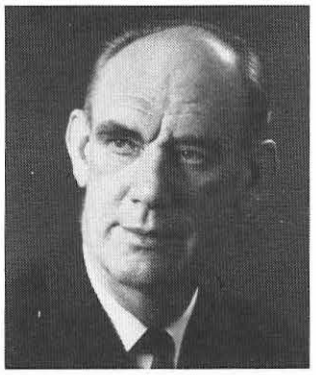

Aksel Bergmann, Skovkrogen 6, Rønne. Fhv. mejerist, fra 1957 distriktschef for Gulf Oil. 17.11.1912–14.6.1983.

Thorvald Sørensen, Åkirkeby. Overlærer, stifter af Bornh. naturhist. Foren., æresmedl. Æresmedl. i Samv. bornh. Turistforen. og Østdanske. Kgl belønningsmed. m.m. 11.3.1894–26.6.1983.

Hans Andreas Nielsen, »Birkebo«, Nyker. Fhv. konsulent, fmd. Bornh. Haveselskab, æresmedl. Østifternes Haveselsk., De samv. bornh. Husmandforeninger. 13.12.1888–26.6.1983.

Alfred Lou. Tidligere ejer af »Nordvang«, Ibsker. Mdl. sgr., vurderingsmd. m.v. 29.12.1890–11.8.1983.

Brogård ved Hasle (1966). *Foto: Frede Kjøller.*

Indhold af 51. årgang

Titelvignet. Nexø Sydstrand. Foto: *Frede Kjøller* . side 1

Sommer et sted. Af *Grethe Solhverv Rasmussen.* Tegning af *Arne Madsen* ..... side 3

Maler ja - Af *Hansaage Bøggild,* redaktionssekretær side 4

Bibelske motiver i Oluf Høsts billedkunst. Af *Arne Madsen,* cand. theol. ..... side 10

Frederik d. VII's besøg på Bornholm. Af *Anna Lauterbach.* Foto: *Frede Kjøller* ..... side 12

Rajsan te Maanajn. Af *J. P. Kure,* intendant. Foto: *Frede Kjøller* ..... side 15

En stranding og dens følger. Af *Else Birgitte Skovmand* ..... side 16

Studenterne fra Rønne Statsskole 1983. Foto: *B. Ilsted-Bech* ..... side 18

En ny gammel Kuremølle. Af *Vilh. Kjølby* ..... side 20

Beskivelse af kulbrydning ved Hasle. Af *Jens V. Anker,* fabrikant. ..... side 24

Gamle Rønne kort ..... side 27

Årets gang i den bornholmske natur. Af *Frede Kjøller* ..... side 32

De underjordiskes skatte. Af *Chr. Stub-Jørgensen.* Foto: *Frede Kjøller* ..... side 37

Skovrider J. A. Nielsen ..... side 42

Triptykon til minde om Gunnar Ekelöf og Oluf Høst. Af *Hans Reusch.* Tegning af *Inge Reusch* side 43

Portrætter af kendte bornholmere afgået ved døden sidste år ..... side 44

Redaktion: *Frede Kjøller,* Lærkevej 11, 3751 Østermarie.

BORNHOLMIANA 1983

Red. Jens Sørensen
Bogafdelingen

Colbergs BOGHANDEL A/S

Listen omfatter kun alment tilgængelige bornholmske bøger udkommet i 1983. Fortegnelsen over bornholmsk litteratur, som endnu kan købes i bogladerne, vil vende tilbage i Jul paa Bornholm 1984.

Andersen, Gert: Jul og andre tildragelser fra 20'rnes Bornholm.
80 sider. William Dams Boghandel 78,50

Bedstefars Bornholm - som fotografen så det, V.
64 sider. William Dams Boghandel ..... Heft. ca. 58,85

Bildatlas Bornholm. Farvefotos og kort. A4, 98 sider. DCA 38,00

Bornholm 1983 i billeder. 18. årgang. Ill.: Sort/hvide fotos,
ca. 60 sider. William Dams Boghandel ..... Heft. ca. 44,85

Bornholmske Naturbilleder. Bornholms Naturhistoriske
Forening 50 år, 96 sider 70,00

Sport på Bornholm 1983. Under redaktion af Bornholmerens
sportsmedarbejdere: Holger Larsen og Lasse Kofoed.
Fotos: Carsten Buch, Gert Helmer Jørgensen og Carsten Larsen.
Ill.: Fotos. Bornholmerens Forlag. I komm.: Colbergs Boghandel.
En ny bornholmsk billedbog med fotos fra årets
bornholmske sportsbegivenheder (udkommer ca. 1. dec.) .... ca. 60,00

Bøggild, Hansaage: Fiskerne på Bornholm.
1883-1983 Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening.
144 sider. Eget forlag.
Et jubilæumsskrift, der hæver sig højt overgennemsnittet af
den type udgivelser. Saglig og velskrevet tekst og fremragende
illustrering 150,00

Bøggild, Hansaage: Hverdagskost og Højtidsmad.
Året rundt i det gamle bornholmske køkken.
Erindringer. Mennesker. Opskrifter.
Ill.: Tegninger og papirklip: Sabber.
128 sider. I komm.: Colbergs Boghandel.
Smuk bogudgave af artikelserien *God mad - dengang og nu.*
Tidligere offentliggjort gennem 52 uger i Bornholms Tidende
Week-end ..... Kart. 148,00

Bøggild, Hansaage: Varm granit. Essays og artikler. 64 sider.
Bornholms Tidende 98,00

Christiansen, Helle: Min far - maleren Gitz. 60 sider 56,00

Christiansø. Årsrapport over observationer og ringmærkning 1982.
Af Peter Lyngs og John Faldborg. 70 dupl. sider.
Fredningsstyrelsen, Miljøministeriet. Ikke i bogh.

Cykelveje på Bornholm 1983. 24 sidet folder.
Bornholms amtskommune, Teknisk forvaltning 5,00

Dam, C. W.: »Vi søger slægtens spor i stort og småt«.
Ved Klemens kirkes 100 års dag den 3. december 1982.
Ill.: Fotos. 12 sider. Ikke i bogh.

De bornholmske landkirkers omgivelser. 196 sider. Bornholms
Amtskommune, Teknisk Forvaltning. Rapport til brug for
planlægning af landskabspleje og fredninger.
Ill. med fotos, tegninger og kort 65,00

Ernst, Helge: De bornholmske malere.
Danmarks Kunstkalender 1983. Malerier gengivet i
farvetryk. 28 sider. Herluf Stockholms Forlag 19,50

Ernst, Helge: Bornholmermalerne.
Rigt illustreret - overvejende i farver.
Format: 23×30. Ca. 200 sider. Indb. i hellærred.
Omslag med 4-farvetryk.
Herluf Stockholms Forlag ..... Introduktionspris 488,00
Efter 1.1.1984 kr. 525,00.

Eysell, Maria: Bornholm. Photographie: Fritz Dressler.
114 sider, kun udkommet på tysk 208,00

Nyt fra Bornholms Museum 1982.
Red.: Ann Vibeke Knudsen. Ill.: Fotos, 72 sider.
Bornholms Museum 35,00

Høst, Niels: Norresan. (Om maleren Oluf Høst).
Ill.: Farveplanche samt tegninger gengivet i sort/hvid og farver.
96 sider. Bornholms Tidendes Forlag ..... Kart. 148,00

Ingemansen, Gert: Om Nexø Kirke.
Ill.: Fotografier og tegninger af Arne Madsen.
1. opl. 100 ekspl. 28 dupl. sider. Privatudgivelse.

Ipsen, Evald: Brændesgårdshaven 50 år.
Ill.: Fotos, portrætter samt faksimilegengivelser af avisudklip.
32 sider. Privattryk.

Jensen, Bo Green: Dansen gennem sommeren.
Ungdomsroman. 115 sider. GB 48,00

Jensen, Hugo: Røgede og spegede Bornholmere.
Ill.: Skitser af Oluf Høst. 80 sider.
William Dams Boghandel A/S 98,00

Jespersen, Henrik: Turforslag, geologi og den
levende natur i sprækkedalene.
Rigt ill.: Fotos i sort/hvid og farver. 64 sider.
De samvirkende Bornholmske Turistforeninger 45,00

Jul paa Bornholm 1983. Red.: Frede Kjøller.
Rigt. ill. 60 sider. Colbergs Forlag.
51. årgang af det traditionsrige kulturhistoriske årsskrift 59,85

Larsen, Aage Due: Protokol for Svaneke
Haandværker- og Industriforening 4. janauar
1883-1983. 78 sider. I komm.: William Dam.
Svanekes erhvervshistorie gennem de sidste 100 år
i en levende tekst og ved hjælp af gode, samtidige
fotos og gengivne arkivalier. Ikke i bogh.

Nordberg, Terje: Den Blå Jomfru I
»Fiskmåsen«. Tegninger: Sabber. 112 sider. GB 85,00

Nordberg, Terje: Den Blå Jomfru II.
»Blåkulla«. Tegninger: Sabber. 104 sider. GB 85,00

Pedersen, Lisbeth: Bornholm i oldtiden - oldtidsminder og deres
kulturhistoriske baggrund. Rigt. ill.: Fotos i sort/hvid og farver.
80 sider. De samvirkende Bornholmske Turistforeninger 45,00

(Pedersen, Tonny): Bornholms Historie.
Udgivet af Borgundaland. 22 dupl. sider 10,00

Ravnsted-Larsen, Lis: Turforslag, geologi og den levende natur
på Sydlandet. Rigt. ill: Fotos i sort/hvid og farver.
64 sider. De samvirkende Bornholmske Turistforeninger 45,00

Skaarup, H. E. og Pedersen, Lisbeth: Bornholm i
historisk tid. Forsvarsværker og deres politiske baggrund.
Turforslag og en kort beskrivelse af de gamle kystskanser.
Rigt ill: Fotos i sort/hvid og farver. 64 sider.
De samvirkende Bornholmske Turistforeninger 45,00

Skaarup, H. E.: Kastellet i Rønne.
Ill.: Fotos og tegninger. 30 sider. Forsvarsmuseet 20,00

Steen, Eric: Fuglekasser og Vindfløje på Ertholmene.
25 charmerende tegninger. 32 sider. Colbergs Forlag 36,00

Stub-Jørgensen, Chr.: Hammeren.
2. udg. med nyt afsluttende kapitel. Ill. med
tildels meget gamle fotos. 44 sider.
Gornitzkas Bogtrykkeri, Allinge ..... Heft. 66,00

Thomsen, Birger: Historiske vrag i danske farvande.
88 sider. G. E. C. Gads Forlag.
Behandler blandt meget andet »Solen«s stranding ved Tejn 1673
og den store stranding ved Sose Odde 1678 146,40

Tiemroth, Peter: Malerinden Olga Lau.
Dragør - Italien - Gudhjem 1875-1960.
Ill: 4 farveplancher. 32 sider. Bornholmerens Forlag.
I komm.: Colbergs Boghandel. Velskrevet og godt anmeldt
kunstnermonografi med smukke farvegengivelser 75,00

Tornehave, Bodil: Bornholmske urmagere. (Bornholmerurets
historie). Rigt illustreret med bl.a. 12 farveplancher. 175 sider.
Bornholms historiske Samfund.I komm.: William Dam 130,00

Turforslag, geologi og den levende natur på Hammeren.
Rigt ill: fotos i sort/hvid og farver. A5 tværformat. 64 sider.
De samvirkende Bornholmske Turistforeninger 45,00

Vandmøllen Aagaard Pedersker Sogn.
Opmålt og udarbejdet af elever ved Bornholms
Erhvervsskole, Teknisk Skole, Byggeteknisk
Afdeling. A4 tværformat. 28 sider 75,00

Wagnholt, Ivan og Erik Pedersen: Bornholmske ruteskibe fra
Varpelars til Jens Kofoed.
Rigt illustreret med fotos og tegninger. Bornholmerens Forlag.
I komm.: Colbergs Boghandel. (Udkommer ca. 1. dec.) ..... ca. 100,00

Willerslev, Richard: Den glemte indvandring.
Den svenske indvandring til Danmark
1850-1914. 224 sider. Gyldendal. Nordbornholm har en
fremtrædende plads i denne bog, der er fremragende
illustreret med samtidige fotos 165,00

NY KIRKE

JOHS. PEDERSEN
RØNNE
TELEFON
95 13 04

JOHGUS . BORNHOLMSK KERAMIK

SKOringen

Centrum Sko
Torvegade 6 . 3700 Rønne
Tlf. 03 - 95 22 44

SKOringen

Skoringen
St. Torvegade 9 . 3700 Rønne
Tlf. 03 - 95 08 38

SKOringen

Colbergs
BOGHANDEL A/S

Antikvariatet
3700 RØNNE
Tlf. *95 16 17
Øens største boglager

- tager sig nu også af de gamle bøger ...

Bogsamlinger og enkeltværker vurderes, købes og sælges.

Ring (03) 95 16 17 (J. Sørensen).

Gå ikke over åen . . .

VI HAR DET

FAKTURA-SÆT
med eller uden carbon

Specialmaskiner til optagning og nummerering af fakturasæt.

Bestil her eller gennem Deres bogtrykker

JAN BOG BIND

JAN JENSEN
Ved Lunden 10
3700 Rønne
Telefon (03) 95 24 84
Giro 6 54 36 50

Det
sidste nye
i briller
finder
De i

Thomsens OPTIK A/S
ST. TORV 6 . 3700 RØNNE . TLF. 95 05 72 . 95 05 62

Bornholms Værktøjsmagasin

Telefon (03) 95 03 27 VALDEMAR LARSEN St. Torv 5 - 3700 Rønne

... lægger **BESLAG** *på hele Bornholm*

URE
i alle
prislag

Autoriseret
Omega
& Seiko
forhandler

Urmageren i centrum

Thomsens-Ure
v/ Kenn Lund

St. Torv 8 · 3700 Rønne · Tlf. (03) 95 37 06

Kuglepennens afløser

Nej bestemt ikke. Den populære kugle-pen har blot fået en søster med andre skriveegenska-ber og et andet udseende.

Teknisk ligner de to penne hinanden. Den nye pen har vi døbt Parker Roller Ball.

PARKER
Roller Ball

IATA
DRF

Forretningsrejser
Charterrejser
Busrejser
Skole- og sportsrejser
Hytter og ferierejser

Åbningstid:
Mandag-fredag 9,00-17,00, lørdag lukket

Bornholms Rejsebureau ApS

Store Torv 5, DK-3700 Rønne
Postbox 63
Telefon (03) 95 40 10
Telex 48 141
Postkonto 3 13 07 38

Billetsalg til:
SAS, Bornholmstrafikken, DSB
samt flyrejser til hele verden

AXEL SØRENSEN A/S
AUT. ELEKTROINSTALLATØR
SNELLEMARK 39 . 3700 RØNNE . TLF. 03-950569

EL-INSTALLATIONER

BELYSNINGER

SECURITAS
TYVERIALARM

STORNO
RADIOTELEFONER

COLBERGS
LÆDERAFDELING

Colbergs
BOGHANDEL A/S
3700 RØNNE
Tlf. *95 16 17

Johan Svendsen
Jørn-Erik Pedersen

Registrerede revisorer FRR

Store Torvegade 12, 3700 Rønne
Tlf. 03 - 95 05 95

1916 **67 ÅR** 1983

Ringvejen, Rønne

Aut.
General
Motors
forhandler

OPEL

GM

95 02 50

Aut.
SCANIA
service
værksted

DANMARKS AUTOMOBIL FORHANDLER FORENING
D
A F

- - - VI KA' LI' AT SNAKKE BILER!

Køb en forsikring nu og slip for restskatten næste år.

10 minutter - mere tager det os ikke at fortælle, hvordan De kan nedbringe Deres skat ved at investere i en livs- eller pensionsforsikring. Kig ind til os - men gør det snart. Skatteåret slutter den 31. december.

BALTICA

Antoniestræde 3 · Tlf. 95 47 11
Ll. Torv 16 · Tlf. 95 18 64 (Nye Danske Lloyd)
3700 Rønne

To bornholmske BOGNYHEDER

Bornholmske rutebåde

Fra Varpelars til Jens Kofoed, v. Ivan Wagnholt og Erik Petersen.
Rigt illustreret med fotos og tegninger.
Pris ca. kr. 100,-. (Udkommer ca. 1. dec.)
Bogen fortæller stort og småt om de bornholmske rutebåde igennem tiderne - fra 66-selskabets spæde start til Bornholmstrafikkens superfærger. Den fortæller om Østbornholmskes både og om både på Christiansø-trafikken.

Bornholmske sportsfolk 1983

Udarbejdet af BORNHOLMERENS's sportsmedarbejdere og fotografer.
En årsrevy med fotos fra bornholmske sportsbegivenheder.
Pris ca. kr. 60,-. (Udkommer ca. 1. dec.)

Bornholmeren

Glædelig jul

Juleprinsesse 105,00
Musikengle, pr. stk. 35,25

GLAS•PORCELÆN•GAVER

Bruun-Schmidt

Tlf. (03) 95 01 04 . BORNHOLMER-CENTRET . 3700 Rønne

KGL. PORCELÆN ♂ BING & GRØNDAHL ♂ HOLMEGAARD GLAS

VIBEKE KLINDT

Udsøgte antikviteter

KRYSTALGADE 16
3700 RØNNE
TLF. 03 - 95 27 11
9-12,30 og 15-17,30

Sjældent fornemt bornholmerur med rokokomotiver, udført ca. 1775 af urmager Edvardt Sonne, Rønne (1741-1802). Det fine værk er stemplet ES, på samme måde som faderen, sølvsmed Hans Edvartsen Sonne og broderen, sølvsmed Peter Harding Sonne stemplede deres varer.

Bøger
Foreningsblade
Forretningstryksager
Brochurer

HAKON HOLM

Bogtryk
Offset

VED LUNDEN 16
3700 RØNNE
TLF. 03 - 95 24 44

Husk vor specialitet
OLDEMORS SPEGEPØLSE
Sælges over hele landet
POSTORDRER MODTAGES

Man køber da
KØD
hos den rigtige
SLAGTER

H. C. Riddersborg
HJØRNET AF ØSTERGADE-SØNDERGADE RØNNE TLF. (03) 95 05 64 GIRO 4 04 26 97

CYKLER

*

BARNEVOGNE

*

KLAPVOGNE

*

UDLEJNING

*

SERVICE

*

ØENS STØRSTE UDVALG

CYKEL-CENTRET

v/ Erik Lund
Søndergade 7 . 3700 Rønne
Tlf. (03) 95 06 04

ServiceKonto

et kontotilbud, der er til at forstå!

Med en ServiceKonto bliver det lettere for Dem
- alt er samlet på én og samme konto:

1 **Fordoblet indlånsrente p.t. 5% p.a.**
- tilskrives hver 31.12.

2 **Lånemulighed**
- uden faste beløbsgrænser.

3 **Kundekort og Dankort**
- i ét og samme kort.

4 **100 gratis checks om året**
- gebyr for ekstra checks,
2 kr. pr. stk.

Lad os
tale om en
ServiceKonto
til Dem.

HANDELSBANKEN
altid med i billedet

Store Torv 12
Rønne
Tlf. 03 - 95 22 11

Fald
indenfor
hos ...

KONDITORI
ROTHE
RØNNE

Salg • Service • Tilbehør
inden for kontor og forretning

TOSHIBA
kopimaskiner

ADLER
skrivemaskiner

Hobbydatamater:
ZX 81
ZX Spectrum
med flere

NCR
kasseapparater
kasseterminaler

CASIO
kasseapparater

JF Jørgen Falk
DATASERVICE
95 26 48

St. Torv 9 1. sal
hos
Colbergs Boghandel
3700 Rønne

Øens største udvalg i

zig-zag
symaskiner
med friarm og automatik

RICCAR

Husqvarna

PFAFF

BERNINA

Alle symaskiner repareres

10 års garanti
1 års gratis service

GERT ANDERSEN
St. Torvegade 10 - Rosengade 25
3700 Rønne - Tlf. (03) 95 07 40

Dagblade
★
Ugeblade
★
Månedsblade
★
Alt i
udenlandske aviser
og tidsskrifter
★
Stort udvalg
i modejournaler
★
Øens største
udvalg i
cigarer - cerutter
tobak,
vin og spirituosa
Alt i
piber og rygeartikler

Raadhuskiosken
Snellemark 34
Aut. tipsforhandler
Telefon 95 07 66
står altid til Deres tjeneste

favør

Deres
købmand
i centrum

BORNHOLMERCENTRET - RØNNE
Ejvind Petersen

service-exclusive arrangementer
-så:

Torvegade . 3700 Rønne . Telefon (03) *95 04 48
Postgiro 2 04 59 07 . Boks 76

interflora

Colbergs

PAPIR EN GROS
Store Torv 9
3700 Rønne . Tlf. 95 30 30

Stort udvalg i papirvarer, souvenirs, bornholmsk keramik, gaveartikler m.m.

Alt i papirvarer m.m. til restaurationsbranchen.

*

KVALITETSPOSTKORT
med bornholmske motiver
i meget stort udvalg.

Postkort og brochurer fremstilles efter opgave.

HOS SOMMER RADIO-TV - LIGE NU

Du er altid velkommen hos os

Vi hjælper dig med at fylde stuen med lyd...

(uden at fylde den med apparater)

Beocenter 2200
m. radiodel på 2×25 watt
m. 4 faste FM stationer, MB og LB.
Fuldaut. radialpladespiller
og fuld elektronisk kassettebåndoptager.
Pris kr. 6.995,-

Er du træt af at få fyldt hele stuen med apparater? Og vil du gerne have den bedste lyd, markedet kan tilbyde?
Så skal du have et Beocenter - det mest kompakte lydanlæg der findes.

Vi har flere forskellige at vælge imellem
- kom og pluk iblandt dem. De er en oplevelse hver især.

B&O 1984

Kom ind til os og hent en håndfuld oplevelser i det nye katalog fra B&O.

SOMMER RADIO TV 95 09 16

ST. TORVEGADE 49

IS

Alle slags DESSERT IS

KRØLLE-BØLLE-EVENTYR IS
- hører julen til

Bornholmsk. stentøj

L. HJORTH

GRUNDLAGT 1859

Krystalgade 5 . 3700 Rønne
Tlf. 03 - 95 01 60

Prinsesse serien i 14 karat hvidguld
med brillanter, kvalitet Wesselton VVS

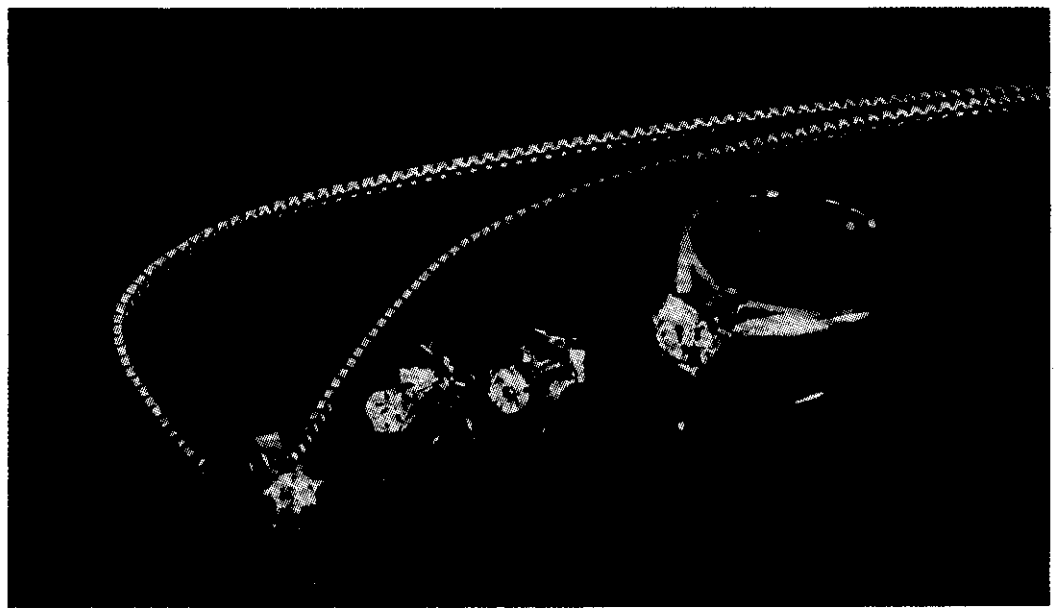

guldhuset rønne aps

Tlf. (03) 95 02 70
St. Torv 8 · Rønne

De fleste
ta'r os for
pengenes skyld!

SPAREKASSEN
BORNHOLM